

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**I. DARIUS VE DÖNEMİ
(M.Ö. 522-486)**

MURAT DABAK

ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KASIM 2014

I. DARIUS VE DÖNEMİ (M.Ö. 522-486)

Murat DABAK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2014

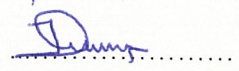
Tez Onay Sayfası

Murat DABAK tarafından hazırlanan “İ. Darius ve Dönemi (M.Ö. 522-486)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Danışman): Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

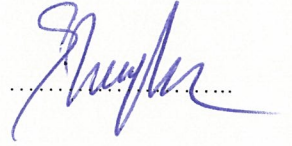
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Esmâ Reyhan

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL

Arkeoloji Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 07.11.2014

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hikmet KAVRUK 4.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Murat DABAK

07.11.2014

I. DARIUS VE DÖNEMİ (M.Ö. 522-486)

(Yüksek Lisans Tezi)

Murat DABAK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kasım 2014

ÖZET

Ön Asya'nın ilk büyük imparatorluğunu kuran Persler yaklaşık ikiyüz yıl boyunca bulundukları coğrafyayı etkilemişlerdir. Persler sadece bu coğrafyayı etkilemekle kalmamış Yunanistan'dan Hindistan'a oradan Mısır'a kadar bir köprü kurarak kültür etkileşimine de vesile olmuşlardır. Döneminin süper gücü olmasında şüphesiz Büyük Kyros ve I. Darius'un önemli rolleri vardır. Biz buradaki tez çalışmamızda konu olarak I. Darius ve dönemini inceledik ve araştırdık. Persleri imparatorluk haline getiren I. Darius dönemi, siyasi ve sosyal olarak incelenmiş olup, bu konuda birinci elden kaynaklar tetkik edilmiştir. Ayrıca çağdaş müverrihlerin görüş ve bilgilerine de yer verilmiştir.

Bilim Kodu : 1108.2.302

Anahtar Kelimeler : Persler, I. Darius, Behistun, Nakş-ı Rüstem

Sayfa Adedi : 183

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

I. DARIUS AND HIS TIME PERIOD (M.Ö. 522 - 486)

(M.S. Thesis)

Murat DABAK

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

November 2014

ABSTRACT

Persians, who founded the first big empire of Asia Minor, affected the geography they lived in for almost two hundred years. Not only do Persians affected that geography but also they conducted a cultural interaction by building a bridge from Greece to India and from India to Egypt. Undoubtedly Kyros the Great and I. Darius played imported roles in becoming super power of the era. In our thesis as a subject we researched and studied I. Darius and his time period. I. Darius who turned the Persia into an empire and his time period have been studied socially and politically. In this subject sources at first hand have been surveyed. Additionally contemporary historians views and knowledge have also been placed.

Science Code : 1108.2.302

Anahtar Kelimeler : Persians, I. Darius, Behistun, Naqsh-e Rostam

Number of Pages : 183

Thesis Advisor : Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

TEŞEKKÜR

“I. Darius ve Dönemi (M.Ö. 522-486)” adlı tez çalışmamda değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, kıymetli tecrübelerinden istifade ettiğim danışmanım Prof. Dr. İlhami DURMUŞ’a, manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok değerli eşim Arzu Dabak’a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	xi
RESİMLERİN LİSTESİ	xii
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR.....	xiv
1. GİRİŞ.....	1
2. PERS ADI, ÜLKESİ, KÖKENİ VE SİYASİ TARİHİ.....	4
2.1. Pers Adı, Ülkesi ve Kökeni.....	4
2.1.1. Pers Adı	4
2.1.2. Pers Ülkesi.....	4
2.1.3. Perslerin Kökeni	8
2.2. Pers Siyasi Tarihi (I. Darius zamanına kadar).....	10
2.1.1. Akhamenes Devri (M.Ö. 705-675)	10
2.1.2. Teispes Devri (M.Ö. 675-640)	11
2.1.3. Ariaramnes ve I. Kyros Devri (M.Ö. 640-600).....	13
2.1.4. I. Kambyes Devri (M.Ö. 600-559).....	15

2.1.5. II. Kyros Devri (M.Ö. 559-529).....	16
--	----

Sayfa

2.1.6. II. Kambyses Devri (M.Ö. 529-522).....	24
---	----

2.1.7. Gomata (Smerdis) Devri (M.Ö. 522).....	27
---	----

3. I. DARIUS DEVRİ SİYASİ OLAYLARI (M.Ö. 522-486)

30

3.1. Darius'un Tahta Geçışı	30
-----------------------------------	----

3.2. İç İsyanlar.....	32
-----------------------	----

3.2.1. Elam İsyanı.....	33
-------------------------	----

3.2.1. Lydia İsyanı.....	34
--------------------------	----

3.2.1. Media İsyanı	34
---------------------------	----

3.2.1. Susiyana İsyanı.....	34
-----------------------------	----

3.2.1. Armenia İsyanı	35
-----------------------------	----

3.2.1. Hyrcania-Parthia İsyanı	35
--------------------------------------	----

3.2.1. Vahyazdata İsyanı	35
--------------------------------	----

3.2.1. Çitranrakhma İsyanı	36
----------------------------------	----

3.2.1. Babil İsyanı.....	36
--------------------------	----

3.2.1. Arakha İsyanı	37
----------------------------	----

3.2.1. Margiana İsyanı.....	37
-----------------------------	----

3.3. Darius'un Gerçekleştirdiği Seferler.....	38
---	----

3.3.1. Mısır Seferi (M.Ö. 518-517).....	38
---	----

3.3.2. Hint Seferi (M.Ö. 516-514)	40
---	----

3.3.3. İskitya Seferi (M.Ö. 508-507)	40
--	----

3.3.4. İonia Seferi (M.Ö. 499-494)	51
--	----

3.3.5. Mardonius'un Trakya Seferi.....	60
3.3.6. Marathon Savaşı.....	32
3.4. Darius'un Ölümü, Şahsiyeti ve Ailesi.....	66
	Sayfa
3.4.1. Darius'un Ölümü ve Şahsiyeti.....	66
3.4.2. Ailesi	67
4. I. DARIUS DÖNEMİ KÜLTÜR ve MEDENİYET	69
4.1. Devlet Yönetimi	69
4.1.1. Büyük Kral	69
4.1.2. Kraliçe	73
4.1.3. Müşavere Heyeti.....	73
4.1.4. Saray Teşkilatı	74
4.1.5. Veliahdlık	76
4.2. Memleket Yönetimi.....	77
4.3. Ordu.....	82
4.3.1. Kara Ordusu	83
4.3.2. Donanma	88
4.4. Sosyal Hayat	90
4.4.1. Sosyal Tabaka.....	90
4.4.2. Gelenek ve Görenekler	92
4.4.3. Evlenme ve Çocuk Terbiyesi.....	93
4.4.4. Elbise ve Kıyafetler	94
4.4.5. Ahlak	94
4.5. Ekonomik Hayat	96
4.6. Ticari Hayat	101

4.7. Dil ve Yazı	104
4.7.1. Dil.....	104
4.7.2. Yazı	105
	Sayfa
4.8. Din	108
4.8.1. Zerdüşt Dini.....	111
4.8.2. Zerdüşt.....	114
4.8.3. Avesta Kitabı.....	116
4.9. Mimari ve Güzel Sanatlar	117
4.9.1. Mimari.....	117
4.9.2. Kabartmalar	119
4.9.3. Saraylar.....	119
4.9.4. Yazıtlar	120
4.9.5. Kral Mezarları	122
4.9.6. Ateşgedeler.....	123
4.9.7. Darius Mührü	123
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	124
KAYNAKLAR	127
EKLER.....	134
ÖZGEÇMİŞ	168

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. Ariaremnes'in yazıtı.....	14
Çizelge 3.1.	31
Çizelge 3.2. Darius Dönemi isyanları	33
Çizelge 3.3.	33
Çizelge 3.4. Lade savaşındaki tarafların kuvvetleri	58
Çizelge 3.5. Darius'un eş ve çocukları.....	68
Çizelge 4.1. Çeşitli kaynaklara göre Darius zamanındaki satraplıklar	78

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 4.1. Darius'un Taht-ı Cemşit'te korkunç bir hayvanla mücadelesi	70
Resim 4.2. Persepolis Sarayında bir rölyef.....	72
Resim 4.3. Diz çökmüş boğa kabartması	73
Resim 4.4. Gobryas	73
Resim 4.5. Okçular Frizi	84
Resim 4.6. Trirem	89
Resim 4.7. Darik	103
Resim 4.8. Elephantine Papirüsü	106
Resim 4.9. Daskyleion Kabartması	110
Resim 4.10. Arka arkaya duran iki öküz başı.....	118
Resim 4.11.Kyros'un mezarı	122

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 1.1.	1
Harita 3.1.	39
Harita 3.2.	40
Harita 3.3.	52

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

a.g.e.

Adı geçen eser

a.g.m.

Adı geçen makale

çev.

Çeviren

D.B.

Darius, Behistun

FGrH

Die Fragmente der griechischen Historiker

M.Ö.

Milattan Önce

M.S.

Milattan Sonra

TTK

Türk Tarih Kurumu

1. GİRİŞ

M.Ö. 559 yılında II. Kyros'un tahta geçmesi ile hızla büyüyen Persler dünyanın üç büyük devleti olan Med, Babil ve Lydia'yı saf dışı ederek çağın o zamana kadar ki en büyük imparatorluğunu vücuda getirmişlerdi. Şüphesiz bunda II. Kyros'un büyük payı vardı. Amelia Khurt'un ifade ettiği gibi Persler, Hellespontos'tan Kuzey Hindistan'a kadar uzanan geniş bir imparatorluktu. Bu zamana kadar kurulmuş olan en büyük imparatorluktu (Harita 1.1). Fakat bu imparatorluğun mimarı olan II. Kyros, bu geniş topraklardaki çeşitli kavimleri birbiriyle kaynaştırma fikrini gütmemişti. Şemsettin Günaltay'ın deyişiyle eğer daha sonra I. Darius gelmemiş olsaydı Akhemenid imparatorluğunun çok erkenden dağılacağı şüphesizdi. Perslerin var olma mücadelesinde birden ortaya çıkan Darius, diğer büyük Pers ailelerinin desteği ile ülkeyi uçurumun kenarından almış, iç isyanları da bertaraf ettikten sonra da Pers imparatorluğunun temellerini sağlamlaştırmıştır. Askeri ve siyasi dehasının yanısıra büyük bir teşkilatçı da olan I. Darius, ülkesini satraplık denen idari bölümlere de ayırmış ve bunları da posta yollarıyla birbirine bağlamıştır. Böylelikle ülkesinde ekonomik kalkınmayı da sağlamış ve Pers imparatorluğunu dünyanın süper gücü haline getirmiştir.

I.Darius'un kurmuş olduğu bu idare şekli kendisinden sonra da devam ettirilmiş, hatta Pers'lerin inkırazından sonra Büyük İskender tarafından da tatbik edilmiştir. Öyle ki yüzyıllar sonra bile Sasanilere ve onlardan Müslüman Araplara, Abbasilere de örnek olmuştur.

Bizde bu tez çalışmamızda Pers imparatorluğunun temellerini atan onu zamanının en büyük gücü haline getiren I. Darius dönemini inceledik. Tez çalışmasının konusu I. Darius döneminin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak incelenmesidir.

Çalışmamız üç bölümden müteşekkil olup, birinci bölümde Perslerin yaşadıkları coğrafya, kökenleri ve I. Darius'a kadar olan kralların siyasi olayları ele alınmıştır. Tezin ana gövdesini oluşturan ikinci bölümde ise I. Darius dönemi siyasi olaylar anlatılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Perslerin kültür ve medeniyeti incelenmiştir.

Pers imparatorluğunun ve I. Darius dönemi siyasi, toplumsal ve kültürel öğelerin bilimsel verilerle araştırılması, sadece neşet ettikleri coğrafyanın değil o dönemin Anadolu, Yakındoğu, Ege, Mısır ve Hint coğrafyalarının da aydınlatılması konusunda büyük bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın temel amacı da çağa damgasını vuran Pers imparatorluğunun en parlak zamanı olan I. Darius dönemini orijinal kaynaklar ve bilimsel veriler ışığında sunabilmektir. I. Darius dönemi siyasi tarihinin yanı sıra kültür, sanat, ekonomi ve dini yapısından da bahsetmek diğer bir hedefi oluşturmaktadır. Bu kapsamlı yönü ile çalışma; daha açıklayıcı bir özellik kazanarak, konu hakkında ön bilgi sahibi olmayan kesimlere de hitap ederek önemli bilgiler sunabilmektedir.

Tez çalışmasının hazırlanmasında değerli danışman hocam Prof. Dr. İlhami Durmuş'un öneri ve yönlendirmeleri ilk adımları oluşturmuştur. Müstereken yapılan kaynak taraması neticesinde kütüphanelerdeki ve internetteki bilimsel çalışmalardan istifade edilmiştir.

Yapılan çalışmalarda Persler üzerine yapılmış bilimsel araştırmaların çoğunluğunun yabancı dillerde olduğu tespit edilmiştir. Türkçe olarak yapılan çalışmalar sınırlı olup bunlardan da istifade edilmiştir.

Persler konusunda ve bilhassa I. Darius dönemi ile ilgili bize bilgi veren en önemli kaynakların başında Herodotos gelmektedir. Herodot tarihinde birçok tezat, şüpheli rivayet, mitolojik hikâyeler olsa da bu kaynakların başında ilk sırayı alır. Herodotos'un yazmış olduğu tarih daha o zamanda Yunan filozof Aristo tarafından eleştirilmiş ve Herodotos, efsaneci olarak vasıflandırılmıştır. Herodotos'un Akhamenid krallarından II. Kyros, Kambyzes, I. Darius ve I. Kserkses hakkında verdiği bilgiler, Thucydides ve Ctesias'ın yazılarına uymadığı da görülmektedir.

Herodotos'un dışında Thucydides'in "Peloponnesos Harpleri", Ksenophon'un "Kyros'un Seferi", "Onbinlerin Ricatı (Anabasis)" ve "Cyropedia" adlı eserleri ile Ctesias'ın "Persika" adlı eseri de önemli kaynaklar arasındadır. Bunlardan Ctesias, Pers sarayında tabip olarak 17 yıl çalışmış ve II. Kyros'tan II. Artakserkses zamanına kadar olan Pers tarihini içeren "Persika" adlı eserini vücuda getirmiştir. Ancak bu eser kaybolmuş, Photius tarafından yapılan bir hülasası zamanımıza kadar intikal etmiştir.

Bunların dışında Strabon, Sicilya'lı Diodorus, Plutarkhos, Berosus, Polybius gibi antik yazarlar da kısmen bilgiler bulunmaktadır.

Bu antik yazarların dışında en önemli belgeler ise Akhamenid kralları tarafından yazdırılan yazıtlardır. Bunlardan içinde en önemlisi I. Darius'un zamanında kendisi tarafından yazdırılmış olan Behistun (Bisütun) Kitabesi'dir. Babil'den Hagmatana'ya (Hemedan)

giden yol üzerinde Kirmanşah'tan 6 fersah mesafede 500 m yükseklikte bir kaya üzerine nakşedilmiştir. Kitabe işlek bir kervan yolu üzerinde idi ve kral gelip geçenin kendi icraatlerini öğrenmesi için kazdırtmıştı. Fakat zamanla kitabedeki yazıtı okuyacak kimse kalmadığından zaman içinde mahiyeti kaybolmuştur. Yazıt, Büyük ve Küçük Yazıt olarak iki kitabeden müteşekkildir. Pers, Babil ve Elam dilinde yazılmıştır. Büyük kitabe 5 sütundan ibarettir. Büyük Darius'un hayat ve icraatını tasvir eder. Uzun asırlar yazıtın mahiyeti anlaşılamamıştır. Hatta 1817-1820 tarihleri arasında bu civarı dolaşan Sir Robert Ker-Peter, bu yazıtı Asur krallarından Salmanassar'a isnat etmiştir. Daha sonra ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Sir Henry Rawlinson bu yazıtın Akhamenid'ler devrine ait olduğunu ispat etmiştir.

I. Darius'un bırakmış olduğu diğer bir kitabe de Nakş-ı Rüstem Yazıtı'dır. Nakş-ı Rüstem'de üç dilde çok önemli bir yazıt vardır. 1885 tarihinde burada incelemelerde bulunan Dieulafoy heyetinden Babin ve Houssay bir iskele kurarak burada incelemelerde bulunmuş, kralı taşıyan insanlardan yedisinin altında temsil ettikleri satraplıkların isimlerini okumuşlardır. Nakş-ı Rüstem Yazıtlarından başka Susa Yazıtları ve "I. Darius'un Gادات'a Mektubu" mevcuttur.

Ayrıca tez çalışmasının sonuna ekler kısmında; bu tez çalışması hazırlanırken yararlanılan Behistun (Bisütun), Nakş-ı Rüstem ve diğer yazıtların Eski Persçe, İngilizce ve Türkçe tercümeleri de konulmuştur. Tez çalışmasının hazırlanmasında Gazi Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'nin tez yazım kuralları uygulanmıştır.

2. PERS ADI, ÜLKESİ, KÖKENİ VE SİYASİ TARİHİ

2.1. Pers Adı, Ülkesi ve Kökeni

2.1.1. Pers adı

Perslerin ismi Eski Farsça'da 'Pārsa' olarak geçerken Grekçe'de 'Persis' olarak geçer. Arapça'da 'p' harfi olmadığından 'Fars' denilmiş ve sonrasında da genel olarak bu adla anılmışlardır.

Antik Yunan tarihçisi Herodotos 'Pers' ismi ile alakalı şunları ifade eder: '*Perslere eskiden Yunanlılar Kephen, Perslerin kendileri ise Artae derlerdi ve komşuları da onları bu adla anardı. Danae¹ ile Zeus'un oğlu Perseus, Belos oğlu Kepheus'un yanına gelip bunun kızı Andromeda ile evlenmiş ve bir oğlu olmuştu. Oğluna Perses adını vermiş ve bunu erkek çocuğu olmayan Kepheus'un yerine geçmek üzere orada bırakmıştır. Persler yeni adlarını bu oğuldan almışlardır.*'²

Perseus efsanesinin dünyanın başka birçok folklorlarında bulunan masal motifleriyle süslü olduğunu söyleyen A. Erhat'ta, Perses, Perseus'un çocukları arasında gösterilmemiştir. Perseus'un çocukları arasındaki Alkaios ve Elektryon önemlidir ki, bunlar Herakles'in atalarıdır. Yunan mitolojisi'nde, Perses'in ebeveynleri için, Eurybie'nin Titan Krios'tan ya da Okeanos kızı Perseis'in güneş-tanrı Helios'tan olma oğlu gibi, farklı aktarımlar da bulunmaktadır. Platon ise, Andromeda ile Perseus'un oğlu Perses'in, Pasargatlı boyların bir kolu olan Akhamenidler tarafından Perslerin atası olarak kabul edilmesini, Perseus/Perses/ Pers sözcüklerindeki seslerin benzer tasvirine bağlar.

2.1.2. Pers Ülkesi

Parsa, Perslerin anayurdudur ve bugünkü Zagros sıradağlarının güney ucunda yer alan Fars eyaleti ile lokalize edilir³.

¹ Yunan mitolojisinde Argos kralı Akrisios'un ve Eurydice'nin kızıdır. Zeus'la ilişkisinden Perseus doğmuştur. Akrisios bir kâhine gidip bir erkek çocuğunun olup olamayacağını sorar. Kâhin ona kızı Danae'nin bir erkek çocuğu olacağını ve bu çocuğun onu öldüreceğini söyler. Korkuya kapılan ve kehanetin gerçekleşmesinden korkan Akrisios, yeraltına tunçtan bir oda yaptırarak kızını oraya hapseder. Zeus tunç odanın tavanındaki bir yarıktan altın damlası şeklinde içeriye sızar ve genç kızla beraber olur. Bu birleşmeden Perseus doğar.

² Herodotos, Herodot Tarihi, VII, 61, (Çev: Müntekim ÖKMEN), Remzi Kitabevi, İstanbul .

³ Khurt, Amelia, Eskiçağ'da Yakındoğu II, s. 360.

Parsalar veya Parsualar, M.Ö. II. bin başlarında büyük bir göç dalgası ile Hazar'ın doğusundan güneye sarkmışlar, buradan da M.Ö. 1850 yıllarından sonra kuzey batıya doğru ilerleyerek Urmiye Gölü batısına kadar gelmişlerdir. Onuncu yüzyıla ait Asur belgelerinde Urmiye Gölü batısına yerleşmiş olan boyların Parsua'lar adıyla anıldıklarını ve Asurluları metbu tanıdıklarını görmekteyiz. Daha sonra M.Ö. 815 tarihinden itibaren Asur ve diğer kabilelerin baskısı ile Zagros Dağları vadisi boyunca ilerlemiş ve Elam'ın merkezi Susa şehrinin kuzeydoğusundaki Anzan veya Anşan civarına yerleşmişlerdir. Eski yurtlarının hatırasını unutmamak için de yeni yurda Parsamaş veya Parsumaş adını vermişlerdir⁴.

Anşan bölgesi önceden beri Elam hâkimiyetinde bir yerdir. Elam toprakları yalâşık M.Ö. 1110'larda Babil kralı (1126-1103) I. Nebuchadnezzar (Nabu-kudurri-usur) tarafından işgal edilince Elam yaklaşık 300 yıl Babil hâkimiyetinde kalır⁵. Ta ki Elam'ın M.Ö. 821'de Asur kralı (824-811) V. Şamsi-Adad'a karşı Keldanilerle ittifak kurmasına kadar sürer⁶. Bu zamanlarda Zagros Dağları boyunca kuzeyden güneye bir İranlı göç hareketi olur. Elam'daki merkezi otoritenin tam oturmadığı bu dönemde buraya yerleşen İranlı göçebelerin, merkezi otoriteyi destekleyip desteklemediği bilinmemektedir.

Daha sonra Elam kralı (717-699) olan II. Shutruk-Nahhunte eski bir san olan Büyük Kral sanıyla Anşan ve Susa kralı olur⁷. Elam kralı Asur'a karşı Mezopotamya'daki Keldanilerle ittifak kursa da, Asur'un Güney Mezopotamya'yı işgal etmesi ile bu ittifak etkisiz kalmıştır. Daha sonra Elam kralı (699-693) olan Halludush-Inshushinak, Babilonya'yı işgal edip bölgeden Asurluları kovar. Ama sonra Asur kralı (705-681) Sennacherib (Sin-Ahhe-Eriba) bu bölgeleri tekrar geri alır.

Bu arada Elam'da, Halludush-Inshushinak tahttan indirilir ve oğlu Kudur-Nahhunte kral (693-692) olur. Devlet başkanlığındaki bu liderlik değişiminden sonra, Elam'ın hiçbir eyalet başkanının eski kraliyet sanıyla Anşan ve Susa kralı olduklarını ilan etmemesi⁸ ya Kudur-Nahhunte ya da onun birinci selefi tarafından Anşan bölgesinin kaybedildiği anlamına gelebilir.

⁴ Günaltay Ş., İran Tarihi, 1948, s. 127.

⁵ Thompson R.C., Reports of the Astrologers of Nineveh and Babylon, London, 1900. no. 200, rev. 5.

⁶ Luckenbill D., Ancient Records of Assyria, 2 vols., Chicago, 1927, p. 726.

⁷ Scheil V., Me'moires de la De'le'gation en Perse 5, 1904, 84.

⁸ Cameron G.G., History of Early Iran, Chicago, 1936, s. 158-165.

Babilonya'nın fethinden sonra, Sennacherib, Susa'nın kuzeyine düşen Elam bölgelerini işgal eder. Kudur-Nahhunte'nin yerine geçen Humban-numena (M.Ö. 692-687), Babil ile eski siyasi birliği yeniden sağlar. Yeni kral Anşan ve Parsuash toprakları da dâhil olmak üzere, çevre bölgelerden askeri yardım ister⁹. Bu kanıtlar, Anşan'ın, Elam merkezli bir otoriteye tabi olarak değil, ayrı bir bölge olarak muamele gördüğüne dikkat çeker. Bu dönemde Anşan, politik ve bölgesel ilişkileriyle, Parsua, Parsuash ve Parsamish/Parsuwash ve Asur İmparatorluğu'na bağlantılıdır. Bu ilişkileri daha iyi anlamak için, Parsua ve benzer adlı Parsuash'ın yerini dikkate almalıyız.

Parsua ülkesine ait ilk referans M.Ö. 9. yy.a tarihlenen bir Asur metninde verilir. Son yıllardaki araştırmalarda bu bölgenin Batı İran'daki Kermanshah çevresinde olduğu saptanmıştır¹⁰. Aynı bölgenin II. Sargon (722-705)'un yazıtlarında Parsuash olarak tanımlanması, Parsua'nın, Asur İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline geldiğini gösterir¹¹. Mezopotamya'daki Halule (M.Ö. 692)'de Asurlulara karşı savaşan Elam ve Babillilerin müttefiki olan Parsuashlar muhtemelen bunlardır. Sennacherib bu savaşta, ittifak güçleri üzerinde büyük bir zafer iddia etmektedir. Babil metinlerinde ise kesin bir sonuç alınmadığı geçmektedir¹².

Daha sonra Elam kralı olan Susa'lı Tempet-Humban-Inshushinak (M.Ö. 668-653) geleneksel Elam ittifakını yeniden kurmak için harekete geçse de Asur kralı (669-626) Asurbanipal tarafından yenilgiye uğratılır. Asurlular istila ettikleri şehirlere güvendikleri yerel şefleri getirirler¹³. Ancak bu bağlılık, bir yıl sonra Elam bölgesindeki Madaktu'nun vasal valisi III. Humban-nikash'ın, Asurlulara karşı Babil'de yeni bir ayaklanmayı desteklemesiyle sonlanır. İsyan eden III. Humban-nikash, Asur güçleri tarafından Der'de yenilgiye uğrayınca komşu Parsumashlardan yardım istemek için Hidalu dağlık bölgesine kaçır¹⁴. Ancak Elam'da çıkan bir isyan ile III. Humban-nikash, bir darbe ile Tammarit (651-649) tarafından devrilir. Tammarit, Hidalu halkı ve bitişik bölgesindeki Parsumash'ı destek için çağırırsa da, pek bir sonuç alamaz. M.Ö. 649'da Elam topraklarının Parsumash

⁹ Luckenbill D., *Ancient Records of Assyria*, 2 vols., Chicago, 1927, 252.

¹⁰ Levine L.D., "Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros II," *Iran* 12, 1974, pp. 105-113.

¹¹ Hansman J., "Elamites, Achaemenians and Anshan," *Iran* 10, 1972, pp. 101-24.

¹² Cameron G.G., a.g.e., s. 166.

¹³ Piepkorn A., *Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal*, Chicago, 1933, s. 70.

¹⁴ Waterman L., *Royal Correspondence of the Assyrian Empire II*, Ann Arbor, 1930, s. 410-412; Hansman J., a.g.e., pp. 101-24.

sınırlarına kadar olan büyük bir bölümü Asurlular tarafından işgal edilir¹⁵. Elamlılar, sonraki yıllarda yerel özerkliğe kavuşmuş görünseler de, daha sonra Asur ve Akhamenid saldırıları, bağımsız Elam'a son verir.

Asur kralı Ashurbanipal tarafından son verilen Elam'ın yok edilmesiyle ilgili bir Asur metninde, Kuraş isimli bir Parsuwash kralından söz edilmektedir¹⁶. Akhamenid hanedanında I. Kyros olarak tanınan bu Kuraş, Ashurbanipal'a biat etmek istediğini beyan edip, iyi niyet ifadesi olarak oğlunu Ninive'ye yollar. Akhamenidlerin tarih sahnesindeki ilk referansı budur¹⁷.

Bir Babil metninde II. Kyros (Büyük), büyükbabası I. Kyros'a Anşan'ın Büyük Kralı ünvanını verir¹⁸. Bu nedenle ilk Kyros, Fars'taki eski Elam bölgesindeki Anşan/Anzan'ın yöneticisi ve Parsuwash'ın da siyasi şefiymiş gibi görünüyor. İki ülke de (Fars-Parsuwash) kesinlikle aynıdır. Asur yorumunda Parsuwash / Parsumash olan Parsa (Eski Farsça), özellikle Fars eyaletiyle ilgilidir ve Kermanşah bölgesinde bulunan Parsuash adlı yerle karıştırılmamalıdır¹⁹. Aynı zamanda Güney Mezopotamya'da, Kuzey Fars bölgesinin geleneksel ismi Anşan olarak kalır.

Babil'in son kralı (M.Ö. 556-539) Nabonid'in yazıtı "*Nabonidus Chronicle*"ının bir pasajında, Anşan kralı olarak II. Kyros'dan; bir diğer pasajında da Parsu kralı olarak Kyros'dan söz etmiştir²⁰. Parsu, eski Farsça Parsa'nın Akkad yorumudur. Anşan ve Parsuwash'a verilen son referanslardan, Anşan'ın bu geç dönemdeki bir bölümünün modern Fars'ta bir bölge olarak kabul edildiğini anlayabiliriz²¹. Akhamenid Persleri kendi ülkelerinin etnik ismi olan Parsa'yı güneydeki yeni anavatanlarına aktardığında, o bölgenin ismi olan Anşan değişmiş olabilir. Yer ismi olan Anşan, Behistun'un Elam sürümünde kanıtlanmıştır²².

¹⁵ Waterman L., a.g.e., s. 300-303; Cameron G.G., a.g.e., s. 190-193.

¹⁶ Weidner E., "Die älteste Nachricht über das persische Königshaus," *Archiv für Orientforschung* 7, 1931, s.

¹⁷ <http://www.iranicaonline.org/articles/anshan-elamite-region>.

¹⁸ Pritchard p., *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton, 1953, s. 316.

¹⁹ Hansman J., a.g.e., "Iran 10, 1972, pp. 108-109.

²⁰ Smith S., *Babylonian Historical Texts*, London, 1924, pp. 100f.

²¹ Hansman J., a.g.e., Sf. 109, n. 70.

²² Hansman J., a.g.e.

2.1.3. Perslerin Kökeni

Arkeolojik veriler ışığında, Persçe konuşan toplulukların İran'a ne zaman geldikleri konusu, Barbara Helwing ve H. Fahimi'nin "*İran'da Demir Çağı*" konu başlıklı makalelerinde şöyle ifade edilmektedir:

'İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye Gölü çevresinde yaşayan, Dinka Tepe ve Haftavan gibi küçük çiftçi köylerinin ve göçer toplulukların otlaklarına yakın mezarlarında, "Van-Urmiye Boyalıları" ya da "Dinka Tepe Malı" olarak adlandırılan, M.Ö. 2. binin ortalarına tarihlendirilen, çok renkli (boyalı) çanak-çömlekler bulunmuştur. Daşti Kavur'un kuzey sınırını izleyen alanlarda da boyalı çanak-çömleğin görüldüğü tunç çağı köy yerleşmeleri vardır. Doğuda yer alan bu yerleşmelerde boyalı türler ile birlikte gri renkli bir çanak-çömlek türü göze çarpar. Bu geleneğin, Kuzeydoğu İran ve orta platoda M.Ö. 4. binyıldan itibaren bilinmekte olduğu ve kullanımının M.Ö. 2. binyılın içlerine kadar sürdüğü anlaşılr. Uzun bir zaman dilimi boyunca görülen bu gelenek özellikle M.Ö. 1500'lü yıllarda Kuzeydoğu İran'ın en belirgin çanak-çömleği olmuş ve M. Ö. 1450'li yıllara gelindiğinde de Kuzeybatı İran'daki boyalı çanak-çömlek geleneğinin yerine geçmiştir. Tunç çağı boyalı çanak-çömlek geleneğinin aniden sonlanması, genellikle, bölgeye yeni bir halkın (İndo-Avrupalılar ya da kuzeydoğudan İranlıların) göç ettiği yönünde yorumlanmıştır. Bu yorum, günümüzde, arkeolog ve dilbilimciler arasında tartışma yaratmaktadır. Birçok bilim insanı, Persçe konuşan toplulukların, İran'da yerel terminolojiye göre, demir çağı II döneminden (M. Ö. 1200/1100-800) beri var oldukları konusunda da görüş birliği içerisinde. Yine de bu sorun, açıklanması zor olmasının yanı sıra çanak-çömlek ile insan topluluklarını bir sayan yaklaşımlarla çözülemeyecek kadar karmaşık bir olgudur²³.

Parsua'ların M.Ö. 1900'lerde Hazar Denizi'nin doğusundan güneye sarktıkları sonra da M.Ö. 1300'lerde Hazar'ın güneyini takip ederek Güney Kafkaslara geldikleri anlaşılmaktadır. Parsua'ların sonra Urmiye Gölü'nün batı kesimine yerleştikleri Asur kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bunlar bir müddet Asur hâkimiyetinde yaşadktan sonra baskılar sonucu Zagros Dağları boyunca güneye inmişlerdir²⁴.

²³ Helwing, B.; Fahimi, H.; "*İran'da Demir Çağı*"; Sayı 4; Sf. 34-35.

²⁴ Günaltay, a.g.e., s. 105.

Perslerin (Parsua) ve Medlerin (Medes) ismi tarihte ilk kez Asur kralı III. Salmanassar (859-824) yıllıklarında (844 ve 837 yılları) geçer²⁵. Kuzeybatı İran'daki Urmiye Gölü'nün güneyine doğru yapılan seferleri konu alan bu Asur yıllıklarına göre, Persler M.Ö. dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kıyıya fazla yakın olmamakla birlikte, Urmiye Gölü'nün güney ve güneybatısında, Medler ise güneydoğusunda Hemedan yakınlarında oturmaktaydılar²⁶. Herodotos ise Asurluların Yukarı Asya'yı 520 yıl süre ile işgal ettiğini söyler. Bu işgal zarfında Asurlulardan bağımsızlığını ilk kazananlarında Medler olduğunu ifade eder. Medlerden sonra da burada yaşayan diğer topluluklar aynı şeyi yapmışlardır²⁷.

Yine Herodotos'un anlatımına göre Parsua'lar kendilerini Artae olarak adlandırıyorlardı. Bunlar eski İran halkından ırk, dil ve adet olarak ayrılıyorlardı. Asurlular bunları eski halktan ayırt etmek için Parsua adıyla adlandırıyorlardı.

Parsuaların dili Hint-Avrupa dil grubuna dâhildir. Ancak tek başına dil, o medeniyetin etnik kökeni hakkında tek başına bilgi vermeyebilir. Dilin yanısıra Arkeolojik ve antropolojik verilerinde dikkate alınması gerekir.

Parsualar antropolojik olarak kafatasları, yüz hatları, boylarının uzunluğu ve açık renk derileri ile Hint-Avrupa ırkını andırırlar ve Ön Turanlılardan ayrılıyorlardı²⁸. Dolayısıyla Medlerden ayrı bir ırktılar. Herodotos Perslerin on boydan meydana geldiğini söyler. Bunlar Pasargad'lar, Maraph'lar, Masapi'ler, Panthialai'ler, Derusia'lar, Germani'ler, Dao'lar, Mardi'ler, Dropik'ler ve Sagart'lar. Bunlardan son dördü çoban diğerleri çiftçidirler²⁹.

²⁵ Asur yıllıklarına göre, Salmanassar 844'te Babil'e bağlı Medlerin Namri bölgesini ele geçirir ve buraya Medlerden İanzu adında birini atar. İanzu yedi yıl sonra Asur'a karşı isyan eder. Asur kralı da tekrar Namri'ye çıkartma yapar. Med topraklarına daha fazla girerek Parsua bölgesini ele geçirir. İanzu'da dahil olmak üzere 27 Med'li komutan ve şehzadeyi esir eder (M. Bayrakdar, Medler ve Türkler, 2013).

²⁶ Arslan Y., Perslerin Yönetim Politikası, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010, Konya.

²⁷ Herodotos, I. 96.

²⁸ Günaltay, a.g.e., s. 105.

²⁹ Herodotos, I, 125.

2.2. Pers Siyasi Tarihi (I. Darius zamanına kadar)

2.1.1. Akhamenes Devri (M.Ö. 705-675)

Akhamenes (Eski Farsça: *Haxamanişiya*, Haxa:"arkadaş", manah: "düşünme gücü"; Grekçe: *Achaiménes*; Yeni Farsça: *Ahameniyyan*; Aramice: *Ahamenes*; Latince: *Achamenes*; İngilizce: *Achaemenes*; Almanca: *Achaimenes*) Pers imparatorluğu (M.Ö. 550-330) hükümdarlarının atası sayıldığından bu sülale de tarihte Akhamenidler adıyla anılmaktadır. Persler çeşitli boylardan oluşmuşlardır. Bunlar içinde Pasargad'lar, Maraph'lar ve Masapi'lerdir. Bunlar içinde en soylu olanları Pasargad'lardır ki, Pers kralları da bu boyun kollarından biri olan Akhamenidlerden çıkmıştır³⁰.

Meşhur İran şairi Firdevsi'nin (940-1020) Kiyaniyan³¹ tabakası dediği hükümdarların büyük ataları sayılan Akhamenes'in hayat ve faaliyeti hakkında tarihi bilginiz yoktur³². Ancak İran'ın güneyinde M.Ö. 705³³ ile 675³⁴ yılları arasında Parsua'ların başında hüküm sürdüğü zannedilmektedir ve hanedanın ilk atasıdır³⁵.

Herodotos ve Darius'un aktarımlarını kabul ettiğimizde, Akhamenes'in olası yaşadığı zaman M.Ö. 8. yy.ın sonu ya da 7. yy.ın ilk çeyreği olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Kyros'un "Babil Silindiri" (Kyros Silindiri)'nde verilen ayrıntılı secerede, Teispes'in

³⁰ Herodotos, I, 125.

³¹ Kiyâniyân sülalesinden önce Pişdâdiyân sülalesi vardır ki, Kiyâniyân bunlara son vererek yerlerine geçmiştir. İbnü'l Belhi, Farsname'nin ilk bölümünü dörde yarırmakta, ilk kısmı Pişdâdiyân hanedanı ile başlatmaktadır. Bu hanedanın efsanevi kralları Keyumers, Huşenc, Tahmures, Cemşid, Efridun, Menuciher, Efrasiyab, Zabzu b. Tahmasep, Gurşasep b. Veştaseb hakkında bilgiler vermekte ve Pişdâdilerin ilk hükümdarı Keyümers'in yeryüzünün ilk kralı olduğuna inanıldığını söylemektedir. Hatta bu kralın Hz. Âdem olduğuna inananların dahi bulunduğuna, bazı kimselerin de Keyümers'in Hz. Nuh'tan sonra yaşadığına ve soyunun Ham b. Yafes b. Nuh'a dayandığına inandıklarını belirtmektedir. Keyümers'ten sonra Huşenc'in geçtiğini ve yeryüzünde yargı sistemini ilk kuran kişinin Huşenc olması nedeniyle kendisine Pişdâd (ilk kanun koyucu) denildiğini ve bu yüzden Pişdâdiler olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Söylemez M.M., Kitap Tahlili (İbnü'l Belhi), Farsname, AÜİFD, Cilt XLIII (2002) sayı 2 s.489-496). İbnü'l Belhi Pişdâdilerden sonra Keyâniler veya Kiyaniyan sülalesinin geçtiğini ifade eder. Keyani hükümdarları arasında Keykubâd b. Zâb, Keykavus b. Keyânbeh b. Keykubâd, Keyhüsrev b. Seyaveş, Lehrâseb, Veştâsef b. Lehrâseb, Behmen b. İsfendiyâr, Humani bnt. Behmen, Dara-ı Bozorg b. Behmen ve Dara b. Dara b. Behmen ile devam etmektedir. Keyanilerden sonra Büyük İskender İran'a hâkim olmuştur. (Aynı eser.)

³² Günaltay Ş., a.g.e., s.128.

³³ Aminisam, M.H., Pictorial History of IRAN, Ancient Persia Before Islam 15,000 BC-652 AD, Author House Press, Bloomington, Indiana, (2006) p.114.

³⁴ Dandamayev, M. "Achaemenes" Encyclopaedia Iranica, 1973, Vol 3.

³⁵ "...Eğer Atinalılara hadlerini bildirmezsem bana da Akhamenes, Teispes, Kambyses, Kyros, Teispes, Ariaramnes, Arsames, Hystaspes, Darius oğlu demesinler." Herodotos, VII, 11.

babası, II. Kyros ve I. Darius'un atası olarak Akhamenes adı geçmemektedir. Sözü edilen silindirde, II. Kyros kendisinden "Akhamenidli" olarak söz etmektedir. Yalnız, II. Kyros'un kendisinden Akhamenidli diye söz etmesinin, kendisi tarafından mı, yoksa ölümünden sonra hanedanlığın başına geçen I. Darius tarafından mı yazıldığı bilinmemektedir.

Akhamenes'in Pers hanedanlığının efsanevi atası olma olasılığı hayli yüksektir (Bkz EK,3). Platon, Akhamenes soyu için daha önce sözünü ettiğimiz Hellen tanrıları ile ilişki kurar³⁶. Damascuslu (Şam) Nicolaus da üzerine efsane yazılmış kahraman olduğunu söylemektedir. Aelianus Cladius ise bir kartal tarafından büyütüldüğünü söyler³⁷.

Akhamenes, Parsua'ların başında bulunduğu sırada bölgede Elam'da Şutur-Nahhunte II. (M.Ö. 717-699); Hollutuş II. İnshushinak (M.Ö. 699-693), Medlerde Deoices (M.Ö. 728-676), Asur'da Sennacherib (Sin-Ahhe-Eriba) (M.Ö. 705-681), Yahudilerde Hezekiah (M.Ö. 716-688), Urartu krallığı'nda ise II. Argişti (M.Ö. 714-685) kral bulunuyordu. Babil'de ise Asur'a tabi 10. Sülale³⁸(M.Ö. 732-626) hüküm sürüyordu.

M.Ö. 692'de Babil'in kuzeyinde Dicle üzerindeki Halule'de Asur kralı Sennacherib'e karşı savaşan Elam müttefikler arasında Akhamenes'in de bulunduğu sanılmaktadır. Çünkü bu zamana ait Asur belgelerinde Parsumaş'ta düşmanlar arasında sayılmaktadır³⁹. Asur yıllıkları Habule savaşı'nı kendilerinin kazandığını söylese de⁴⁰ Babil kroniklerinde savaşın neticesiz kaldığı belirtilmektedir⁴¹. Tabi burada Sennacherib'in Babillileri sevmediği onlarında Sennacherib'i sevmediği unutulmamalıdır. Ayrıca da savaşta Elam kralı III. Kudur-Nahhunte'nin kafası kesilerek öldürülmüştür.

2.1.2. Teispes Devri (M.Ö. 675-640)

Akhamenes'ten sonra tahta, enerjik bir prens olduğu anlaşılan Teispes (M.Ö. 675-640) geçmiştir. Bazı tarihçiler Teispes (Elamca Za-is-pi-is-si-ya; Farsça: Çişpiş; Eski Farsça:

³⁶ Platon, Alkibiades 1, 10-11-12.

³⁷ Dandamayev M.A., a.g.e.

³⁸ Asur imparatorluk hanedanıdır.

³⁹ Günaltay, a.g.e., s.128.

⁴⁰ Luckenbill D., Annal of Sennacherib, 41.

⁴¹ Smith S., Babylonian Historical Texts, London, B, III, 16-18.

Tsaipsis; Babilce: Sispis; Grekçe: Teíspes ya da Tíspes) isminin fırtına tanrısı Teşup'tan bozma olduğunu söyler⁴². Asur'un baskısı ve politik oyunları ile güçlü Elam gerilemeye başlamış ve bunu hisseden Teispes'te tahta geçtikten bir süre sonra Anzan (Anşan)⁴³ bölgesini istila etmiştir. Ülkesi karışıklık içinde olan Elam kralı Şilhak-Unşışinak (M.Ö. 680-654) ise burayı geri alma teşebbüsünde bulunmamıştır. Teispes'te kendisini Anşan-Parsumas kralı ilan etmiştir⁴⁴. Bu sırada Önasya'da çeşitli hareketlilikler vardır. İskit-Kimmer dalgaları Önasya'yı kasıp kavurmaktadır⁴⁵. Ama Persler için bundan ziyade en büyük tehlike Mada'lar⁴⁶ (Medler)'dir. Med prensi Khşatrita⁴⁷ Kimmerlerle anlaşarak onları kendisi için tehlike arzeden Asur üzerine yönlendirmiştir (M.Ö. 676'dan önce). Asur kralı Asarhaddon (M.Ö. 681-669) bu tehlike ile uğraşırken Khşatrita'da Parsumaş (Anzan/Anşan) üzerine yürümüştür⁴⁸. Herodotos, Asur belgelerinde belirtilen bu olayı teyit ederek, Mada prensi Khşatrita'nın Parsumaş kralı Teispes'i hükmü altına aldığını söyler.

“Deiokes'in oğlu Phraortes'tir; babası elli üç yıllık bir saltanattan sonra öldüğü zaman oğlu onun yerine geçti ve işleri eline alınca, yalnız Medlerle yetinmedi, önce Persler üzerine sefer açtı ve öbür ulusları da boyunduruk altına almaya onlardan başladı”⁴⁹.

⁴² Schmitt, Rüdiger, Encyclopaedia Iranica 5. “Cispis” (1992).

⁴³ Anzan (ya da Anşan) Batı Fars'taki Elam'ın önemli bir bölgesi ve o bölgenin başkentidir. Günümüzdeki adı Tal-e Malyan'dır. M.Ö. geç 3. binyıla tarihlenen Sumer ve Akkad metinleri, Anşan bölgesini ilk doğrulayanlardır. M.Ö. 2. binyılda, Elamlı yöneticiler geleneksel olarak Anşan ve Shushan (Susa) kralı sanı alırlardı. M.Ö. 1. binyılın ortalarında Anşan, Akhamenidlerin vatani haline gelir. Son yıllarda, Anşan bölgesi ve kenti çeşitli yazarlar tarafından İran'ın güneyindeki değişik yerlerle ilişkilendirilmiştir. 1970'te, Batı Fars (Şiraz'ın yaklaşık 36 km. kuzeybatısında)'taki Daşt-e Bayza'da büyük bir arkeolojik sit alanında bulunan Malian'ın, kayıp kent olduğu önerilmiştir (Hansman J., a.g.e, Sf. 111 - 24). Birkaç yıl sonra da, Elam çivi yazılarını gösteren tuğla parçaları, ayrıca 1971/72'de de tabletler bulunur. Bu tabletlerin geç 2. binyılda bir Elam kralı tarafından Anşan'daki bir tapınak için alındığı ya da yaptırıldığı olasıymış gibi gözükmektedir (Reiner, “The location of Anşan”). 1972 ve daha sonraki Malian kazılarında bulunan ekonomi yönetimiyle ilgili bir dizi metin, ayrıca bu metinlerin yazıldığı yer de göz önüne alındığında, Anşan'ı kanıtlamaktadır (Carter and Stolper, Expedition, Sf. 37-39). Bu veriler, Malian'ın Anşan antik kentinin yeri olarak önerilmesini destekler gibi görünmektedir.

⁴⁴ Günaltay, a.g.e.

⁴⁵ Herodotos'un ifadelerine göre Kimmerler, giderek artan İskit göçleri karşısında fazla dayanamayıp Kafkaslara doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç eden Kimmerleri izleyen İskitlerde bu şekilde Önasya'ya girmişlerdir. Bu konuda Herodotos'ta şu ifadeler geçmektedir: “...peşlerinden gelen İskitler, Media'yı yollarını şaşırdıkları için istila etmemişler. Zira Kimmer'ler kaçarken kıyı boyunu bırakmamışlar, oysa İskitler onları, içeriye sapıp Media'ya girdikleri güne kadar, Kafkasları sağlarına alarak izlemişlerdir.” (Herodotos, IV, 12).

⁴⁶ Medler: Eski Farsça: Mada.

⁴⁷ Khşatrita (Eski Farsça: Fravartis; Yunanca Phraortes; Asur kaynaklarında Kaştariti; Farsça'da Ferhad) Asur kaynaklarına göre önce Karkasşi şehri prensi idi (Burası Kas'ların (Kassit) eski merkezleri olabilir.). Herodotos'a göre Khşatrita, Medlerin atası sayılan Deioces (Daiukku veya Ferhad)'in oğlu idi.

⁴⁸ Knudtzon, Gebete, No.72.

⁴⁹ Herodotos, I, 102.

Ancak Medlerin Pers hâkimiyeti çok uzun sürmemiştir. Khšatrita'nın Asurlulara karşı açtığı bir savaşta öldürülmesinden (M.Ö. 653) sonra Persler istiklallerini tekrar kazanmışlardır. Khšatrita'nın ölmesinden sonra da Med ülkesi İskit istilasına maruz kalmıştır. Khšatrita'dan sonra yerine geçen oğlu Uvahšatra (Kyaksar/Keyaksar) İskitleri durdurmak için Urmiye Gölü'nün kuzeyinde onlarla karşılaşmış ancak yenilerek onların ağır şartlarını kabul etmiştir. Yunan kaynaklarının İskitlerin İran'da yaptıkları tahriplere ait rivayetleri doğru olmak icabettiği gibi, onların İran ve Önasya'da 28 yıl sürdüğü söylenen hâkimiyetlerinin de (M.Ö. 653-625) tarihi bir hakikat olması gerekiyor⁵⁰.

Bu sırada Teispes'in ülkesi İskit istilasından kurtulmuştur. Teispes'te fırsattan istifade sınırlarını genişletmiş ve Persepolis'e kadar olan yerleri ele geçirmiştir. Yaklaşık otuzbeş yıl hüküm süren bu hareketli kral ölümünden sonra Anşan ve Parsa (Faristan) bölgesini kapsayan bir devlet bırakmıştı. Ölümünden sonra krallık iki oğlu arasında bölünmüştür. Büyük oğlu Ariaramnes (M.Ö. 640-615) büyük kral olarak Parsa (Persis/Fars) memleketinde, küçük oğlu I. Kyros (M.Ö. 640-600)'ta Parsumaş (Anşan)'ta hüküm sürecektir.

2.1.3. Ariaramnes ve I. Kyros Devri (M.Ö. 640-600)

Yukarıda da belirtildiği üzere Ariaramnes⁵¹ "Büyük Kral" unvanı ile Parsa (Persis/Bugünkü Fars)'da hüküm sürüyordu. Ariaramnes'in Hamedan'da (Bugünkü Ecbatana) ele geçen altın tablet üzerindeki kitabesinde⁵² ilk zamanlarının rahat geçtiği anlaşılmaktadır.

Ariaramnes, Hamadan (AmH).⁵³	Türkçesi
1 Ariyâramna: xshyathiya: vazraka: xshâyath	(1-4). Ariaramnes, Büyük Kral, King of Kings, Pers Kral, Teispes Kral oğlu, Akhamenes torunu.
2 iya: xshâyathiyanâm: xshâyathiya: parsa	

⁵⁰ Günaltay, a.g.e., s.112.

⁵¹ Ariaramnes; Eski Farsça'da: Ariyaramna (Aryau-Ramna); Akkadça: Ar-îA-ra-am-na; Elamca: Har-ri-ya-ra-um-na; Yunanca: Ariaramnes'dir. Ariyaramna, "Arians" ve "raman" köklerinden meydana gelir ki, "O Arians'a barış, huzur getirdi." Manasındadır (Bartholomae, AirWb., cols 199).

⁵² Bu tablet Eski Farsça ile yazılmış ilk belgedir.

⁵³ Based on Kent R. G., Old Persian, 1953.

3: Cishpaish: xshâyathiyahyâ: Puca: Haxâmanishah	
4 yâ: Napa: thâtiy: Ariyâramna: xshâyathiya	
5: Iyam: dahyâushi: Parsa: tya adam: Daraya	(4-9). Kral diyor Ariaramnes: iyi erkeklerin iyi atların sahip olduğu ben tutun Bu ülke İran,, Büyük Tanrı Ahuramazda üzerime bunu nasip. Ahuramazda lehine tarafından bu ülkede kralım.
6 MIY: hya: uvaspâ: umartiyâ: manâ: бага	
7: vazraka: Auramazdâ frâbara: vashnâ: Au	
8 ramazdâha: adam xshâyathiya: Iyam da Hyâush	
9: amiy: thâtiy: Ariyâramna	
10: xshâyathiya: Auramazdâ: manâ: upastâ	(9-11). Ariaramnes Kral diyor ki: Ahuramazda bana yardım ayı olabilir
11 m: baratuv	

Çizelge 2.1.Ariaramnes Yazıtı

Yukarıda verilen yazıtta (Çizelge 2.1) büyük tanrı Ahuramazda'nın kendisine Parsa memleketini ihsan ettiğini, pek çok iyi cins atları ve yiğit askerleri olduğunu, kendisinden önce babasının kral bulunduğunu anlatarak övünmektedir.

Ama Ariaramnes'in Anşan'da kral bulunan küçük kardeşi I. Kyros daha sıkıntılı bir dönem geçirmektedir. Asur kralı Asurbanipal (M.Ö. 669-627) Elam ülkesini istila edince I. Kyros'un ülkesi Anşan'da tehdit altında kalmıştır. Asurbanipal şöhretli komutanlarından Bel-İbni'yi yerli hiçbir prens bırakmamak sureti ile Elam'ı kesin olarak istilaya memur eder. Asur komutanı Bel-İbni, Raşi'den başlamak üzere kuzeydeki bütün şehirleri alır. Her tarafı talan ederek Kerha vadisine kadar iner. Hitalu önlerine gelen Asur kuvvetleri burada Parsumaş (Anşan) kralı I. Kyros ile karşılaşır. I. Kyros karşı koyamayacağını anlayınca Asur'a metbuluğunu arzeder. Bir taraftan da büyük oğlu Arukku'yu rehine olarak Ninive'ye gönderir⁵⁴. Çevredeki diğer bütün şehirler de Asur kralına tabi olurlar.

M.Ö. 625'te Med kralı Uvahşatra (Kyaksar/Keyaksar) İskitleri ülkesinden kovarak istiklalietini tekrar kazanır. İçeride asayiş sağladıktan sonra da güneye doğru akınlara başlar. Kendisi için tehlike arzeden, "Krallar Kralı" olarak öğünen Parsa memleketi kralı Ariaramnes üzerine yürür. Ariaramnes'in ülkesini talan eder, en değerli eşyalarla Ecbatana'ya döner⁵⁵.

Bu dönemde Önasya'da çok önemli bir gelişme olmuştur. Med-Babil ve İskit ittifakı sonucu kudretli Asur Devleti M.Ö. 612'de başkent Ninive'nin düşmesi ile tarih

⁵⁴ Kyros'un oğlunu Asur sarayına rehine olarak göndermesi, itatten ayrılmayacağını bir göstergesi idi.

⁵⁵ Günaltay, a.g.e., s.130.

sahnesinden çekilmiştir. 609 yılında ise Harran'a çekilen bakiyelerinin ele geçirilmesiyle tamamen sona ermişlerdir.

Ariaramnes'in yerine geçen oğlu Arşama ve onun halefi Viştaspa (Histasp)'nın kral unvanı alması bile yasak edilir. Parsa ve Parsumaş'ın idaresi de I. Kyros'un halefi olan I. Kambyses (M.Ö. 600-559)'e verilir.

Bütün bunların yanısıra Ariaramnes'in "Yüce Kral, Krallar Kralı," olarak anılması ve son bulunan Eski Pers yazıtlarında rastlanan tipte, kısa bir yazı için göze batacak kadar fazla olan yedi civarı gramer yanlış, bu yazının sahteliğini kanıtlar niteliktedir⁵⁶. Bu yazıt sahte olmasa bile, muhtemelen, sonraki Akhamenid krallarından birinin buyruğuyla ünlü bir atayı onurlandırmak için yaptırılmış olabilir. Ayrıca, Anşan şehrinin Fars içindeki Tepe Malili (yakınlarında Dez-e Espid/Bayza)'de kurulduğu ve en azından M.Ö. 7. yy.ın ortalarından itibaren Anşan, Fars bölgesinin alternatif adıydı; Anşan/Persis, I. Kyros tarafından yönetildiğinden, bu bölgeyi Ariaramnes yönetmiş olamaz. Dolayısıyla, Teispes'in krallığını bölmesinin bir efsane olduğu ve Ariaramnes ile oğlu Arsames'in hiç krallık yapmadığı söylenilebilir⁵⁷.

2.1.4. I. Kambyses Devri (M.Ö. 600-559)

Med kralı Uvahşatra (Kyaksar/Keyaksar) Parsa ve Parsumaş ülkelerini ele geçirdikten sonra buraların yönetimini I. Kambyses'e⁵⁸ tevdi etmişti. Med metbuluğunu tanıyan I. Kambyses buralarda sükûneti sağlamış ve Med kralı Astyages (M.Ö. 585-550)'in kızı Mandana⁵⁹ ile evlenerekte Medlerce aşağı görülen sosyal statüsünü yükseltmiştir. Bu evlilikten Pers imparatorluğunu kuracak olan meşhur Pers kralı II. Kyros doğmuştur (M.Ö. 576). Herodot'un rivayetine göre; 'Astyages bir gün rüyasında kızından doğacak bir

⁵⁶ Schaeder H.H., "Über die Inschrift des Ariaramnes," SPAW, 1931, Sf. 635-45 and 1935, Sf. 494-98; Kent R.G., "The Oldest Old Persian Inscriptions," JAOS 66, 1946, Sf. 206ff.

⁵⁷ Stronach D., "Achaemenid Village I at Susa and the Persian Migration of Fars," Iraq 34, 1974, Sf. 239-48 esp. Sf. 248; Cook J.M., The Persian Empire, New York, 1983, Sf. 8.

⁵⁸ Eski Farsça: Kambujiya; Elamca: Kanbuziya; Akkadça: Kambuziya; Aramice: Knbwzy; İngilizce Cambyses. Friedrich von Spiegel, Sten Konow, Ernst Herzfeld, James Hope Moulton, Wojciech Skalmowski ve diğer bazı yazarlar Kambyses isminin etimolojik olarak Sanskritçe bir kabile adı olan ve Kuzeybatı Hindistan'da yaşayan Kamboja'dan geldiğini ileri sürerler (Spiegel, Eranische Alterhumkunde, Vol II. p. 294; Sten Konow, Kharoshthi inscriptions: with the exception of those of Asoka, 1991, p. 36,; E. Herzfeld and G. Walster, The Persian Empire, 1968, p 344-45; Moulton J.M., Early Zoroastrianism, 2005, p 45; Skalmowski W., Studies in Iranian linguistics and philology, 2004, p 268.

⁵⁹ Mandana bir Lydia'lıdır. Annesi Lydia prensesi Aryenis olup, Lydia kralı Croesus (Kroisos)'un kızkardeşidir.

çocuğun kendi devletine son vereceği yolunda yorumlanan bir rüya görür. Bunun üzerine kızı Mandana'yı kendisine rakip olacak bir Med prensi yerine Medler'den aşağı gördüğü Pers prensi I. Kambyses'e verip kızını da Ecbatana (Hagmatana)'dan uzaklaştırır. Güya Pers prensinden doğacak biri, Med tahtını tehdit edemez, etse de Medler onu kral olarak tanımayacaktır⁶⁰.

I. Kambyses devrinin Medlere tabi olarak sakin geçtiğini söyleyebiliriz. Kambyses M.Ö. 559 yılında katledilerek başkent Pasargard'a gömülmüştür.

2.1.5. II. Kyros Devri (M.Ö. 559-529)

I. Kambyses'in M.Ö. 559'da ölmesinden sonra yerine oğlu II. Kyros⁶¹(M.Ö. 559-530) Parsa krallığının tahtına geçmiştir. II. Kyros'un annesi Mandana yukarıda belirtildiği üzere Med kralı Astyages (M.Ö. 585-550)'in kızı idi. II. Kyros tahta geçtiğinde henüz 17 yaşında

⁶⁰ Herodotos bununla alakalı olarak şu hikâyeyi anlatır: "...Kyaksar'dan sonra Medlerin başına Astyages geçti. Bir kızı oldu, Mandane adını verdi; rüyasında kızı işiyordu, o kadar bol ki, bütün kenti, sonra baştanbaşa bütün Asya'yı sel götürüyordu. Falcılar bu süyayı bütün ayrıntılarına kadar, yüreğine korku salacak kadar açıklamak yanlışlığını işlediler. Mandane olgunluk çağına gelince babası onu kendisine layık bir Media'lı ile evlendirmede, zira görmüş olduğu rüyanın korkusu içinden çıkmamıştı. Onu Kambyses adında bir Pers'e verdi, hem iyi bir soydandı, hem de uysal yaratılışlı idi. Kral bir Pers'i orta tabakadan bir Media'lıdan bile çok daha aşağı görüyordu. Evliliğin birinci yılında Astyages bir rüya daha gördü; kızın döl yatağından bir asma sürüyordu, asmanın çubukları bütün Asya'nın üstünü kaplıyordu. Bu rüyadan sonra kâhinlerin sözüne uyarak, kızını doğuracağı zaman Perslerin yanında alıp yanına getirtti ve sıkıca gözaltına aldı. Doğacak çocuğu öldürtmek istiyordu; çünkü falcılar bu rüyadan, bu kızdan doğacak oğlanın kendi yerini alacağı sonucunu çıkarmışlardı. Bu tehlikeyi savuşturmak için Astyages, Kyros doğar doğmaz Garpagos'u çağırttı. Akrabası olan Harpagos, Medler içinde kendisine en çok bağlı olan ve en çok güvendiği adamdı. Ona şunları söyledi: "Harpagos, şimdi sana söyleyeceklerimi iyi dinle, bu sözleri hafife alıp beni tehlikeye atma, kendini de başkasından yana çıkıp sonradan ayağını sürçtüreceksin olan tehlikelere bırakma. Mandane'nin doğurduğu çocuğu al, evine götür ve öldür; sonra göm, nasıl kolayına gelirse". Harpagos cevap verdi: "Kral, karşıdaki adamın bugüne kadar hoşla gitmeyecek bir şey yaptığını görmedim; bundan sonra da beni azarlamayı gerektirecek bir şey yapmak istemem. Mademki öyle istiyorsun, öyle olsun, yeter ki bana verilmiş olan işi tastamam getirmiş olayım". Harpagos bu sözlerle cevap verince, çocuk kendisine kefen olacak kundak bezleri içinde ona teslim edildi, o da gözyaşları içinde evine döndü. Eve vardığında, Astyages ile ne konuştuysa baştan sona hepsini bir bir karısına anlattı. Kadın ona dedi ki: "Şimdi ne yapacaksın?" O cevap verdi: "Değil yalnız aklını şaşırmış, hatta şimdi olduğundan daha beter çıldırmış bile olsa, Astyages'in dediğini harfi harfine yapmam, hayır yapamam, böyle bir ölüm için onun aleti olamam. Ayrıca bu küçüğün kanına girmemek için birçok nedenim de var: Bir defa, benim kendimin de akrabası oluyor, ayrıca Astyages yaşlı, erkek çocuğu da yok; ya öldüğü zaman tyranlık, şimdi oğlunu benim elimle öldürtmek istediği kızına kalırsa, o zaman başıma gelecek olanlardan daha berbatı düşünülebilir mi? Şimdi benim selametim için bu çocuğu ortadan kaldırmak lazım; ama bu işi yapacak katili Astyages'in adamları arasından seçmeli, benimkilerden değil".

⁶¹ Kyros (Eski Farsça: Kuruš [hecelenmiş ku-u-u-u-ş]; Yeni Farsça: Kuruş Buzurg; Babilce: Ku(r)-raş/-ra-áš; Elamca: Ku-raš; Grekçe: Kûros, daha sonra Kóros; Aramice: kwrš; İbranice: Koreš; Mısır Dili: kwrš; Latince Cyrus; İngilizce: Cyrus; Almanca Kyros), eski Farsça'da güneş anlamına gelmektedir. Fakat Sayce (The Ancient Empire of the East, P. 69, n.3) bu kelimenin Anzanit bir söz olduğunu ve çoban anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Firdevsi'nin şehnamesinde Kiyaniyan hanedanının ilk hükümdarı olarak Keyhüsrev şeklinde gösterilmiştir.

idi ve daha bağımsız bir kral değildi. Dedesi olan Med kralı Astyages'e metbuuluk devam ediyordu. Bu sırada Önasya'da üç devlet (Med, Babil⁶² ve Lydia⁶³) hâkimdi.

II. Kyros'un doğumu ve çocukluğundan yukarıda bahsetmiştik. Kyros tahta geçer geçmez, kuvvetli ve disiplinli bir ordu kurarak etrafındaki boyları tek çatı altında birleştirecektir. Bu konuda Herodotos şunları söyler:

“Ülkenin bir ucunda on sekiz, yirmi stad karelik bir yer vardı, baştan aşağı çalı, diken. Persler ellerinde oraklar, gelip burada toplandılar. Kyros emir verdi: ‘Burasını birgün içinde açıp temizleyeceksiniz’ dedi Tam bu zor işe sıvandıkları zaman, ikinci iş olarak, yarın benimle gelip yemek yiyeceksiniz, emrini verdi. Öte yandan babasının ne kadar keçisi, koyunu ve sığırtı varsa hepsini topladı, kestirdi, yanına başka güzel yemekler ve şaraplar da katarak Pers ordusu için hazırlattı. Ertesi güne Persler geldiler, bir çayırılıkta doyastıya şölen çekildi. Şölen bittikten sonra sordu, dün gördükleri işi mi daha çok beğenmişlerdi, yoksa bugünkünü mü? İkisi arasındaki fark çok büyük, dediler; dün yalnız zahmet çekmişlerdi, bugün ise yalnız hoşlarına giden bir şey yapıyorlardı. Kyros bu sözünü kaptı, kafasındakileri ortaya döktü: ‘Persler, diye bağırdı, işte önünüzde açılan yol: Eğer beni dinlerseniz bütün bunlar ve daha pekçokları sizin olur; kimse sizi köle gibi çalıştıramaz; beni dinlemezseniz başınızdan dünkü gibi bir yığın iş hiçbir zaman eksik olmayacaktır. Gelin beni dinleyin, özgür insanlar olun. Ben inanıyorum ki kader beni bu işi görmek için dünyaya getirdi ve sizin de hiçbir bakımdan, hele savaş bakımından Medlerden daha aşağı insanlar olmadığınızna güvenim var. Durumu iyi kavrayınız, vakit geçirmeden Astyages'i bırakınız⁶⁴.’”

Ardından II. Kyros metbu olduğu Medler'e karşı harekete geçecektir. II. Kyros önce Astyages'in veziri Harpagos ile anlaşacaktır. Bütün olanlardan haberdar olan Astyages ise

⁶² Babil'in başında kudretli bir kral olan II. Nebuchadnezzar (M.Ö. 605-562) vardı. M.Ö. 587'de Yahudi krallığına son vererek nüfuzunu tüm Mezopotamya ve Suriye'ye yaymıştı. Ancak ölümünden hemen sonra ülkesinde iç karışıklıklar baş gösterecektir.

⁶³ Lydia tahtında meşhur Kroisos (Croesus) (560-547) vardı. Toprakları Ege'de Kızılırmak'a kadar uzanıyordu. M.Ö. 585'te yapılan anlaşmayla Kızılırmak Medler ve Lydia arasında sınır kabul edilmiş ve Lydia kralı Alyattes (M.Ö. 610-560) kızı Aryenis'i Med kralı Uwahşatra (Kyaksar/Keyaksar)'nın oğlu Astyages' vererek, barış pekiştirilmiştir. Bundan dolayı iki devlet arasında dostluk üst düzeydeydi. Böylelikle Lydia batıya doğru askeri seferlere ağırlık verirken, Medler ise doğu ve Mezopotamya'ya yüzünü çevirmişlerdi.

⁶⁴ Herodotos, I, 126.

II, Kyros'a haberci göndererek yanına çağtıracaktır. Kyros ise Astyages'in yanına geleceğini, hatta onun istemeyeceği kadar erken geleceğini bildirecektir. Bu cevap üzerine Astyages bütün Medleri silahlandırıp başında Kyros ile gizlice anlaşmış bulunan veziri Harpagos'u getirecektir. Yolda Perslerle karşılaşan Medlerin birçoğu karşı tarafa geçecektir. Durumu haber alan Atsyages, önce Kyros'un serbest bırakılması için öğüt veren rüya yorumcusu Mag'ları kazığa vurdurtur, şehirde kalan kim varsa hepsini düşmana karşı seferber eder. Ama yaptığı savaşta yenilir ve kendisi de esir edilir⁶⁵. Kyros ona hiçbir kötülük etmez ve ölünceye kadar yanında tutar⁶⁶. II. Kyros artık bütün Med mirasına da varis olmuştur. Ctesias, II. Kyros'un bu zaferden (M.Ö. 550) sonra Astyages'in kızıyla evlendiğini kaydeder⁶⁷. Ele geçirilen Med ülkesi de Pers krallığının ilk satraplığı olur.

Bundan sonra II. Kyros'un önünde iki önemli kuvvet kalmıştı. Bunlardan biri olan Babil'in başında Nabonid (M.Ö. 555-539) adında biri vardı. Fakat ülkesi iç çekişmelerle çalkalandığından Persler için şimdilik tehlike arz etmiyordu. Ama diğer önemli güç olan Lydia'lılar Persler için büyük bir tehlike idi. Lydia, Kilikya (Cilicia) ve Lykia hariç Halys (Kızılırmak) ırmağına kadar olan bütün yerleri ele geçirmişti⁶⁸. Medler'in de müttefiki olan Lydia bu devletin düşmesinden sonra büyük endişe duymaya başlamış ve hemen müttefik arayışına girmiştir. Lydia kralı Kroisos (Croesus) (560-547) önce Mısır firavunu Amasis'e (M.Ö. 568-525) elçi gönderir. Elçi büyük iltifat görür, zira Mısır firavunu İran'daki gelişmelerin kendisi içinde bir tehlike olduğunu sezmiştir. İki devlet arasında bir antlaşma yapılır⁶⁹. Bu antlaşmaya Babil kralı Nabonid ve Spartalılarda katılır⁷⁰.

Lydia kralı Kroisos'un Yunanlılardan ücretli asker toplamaya memur ettiği adam, üzerinde bulunan paralarla İran'a kaçarak Sardes'teki askeri hazırlığı ve ittifak teşebbüslerini II.

⁶⁵ Babil kralı Nabonid belgelerinde Med krallığının yıkılışı şöyle hikâye edilmektedir: "Astyages'e gelince askerleri kendisine isyan etiler. Astyages tutularak II. Kyros'a teslim edildi. Kyros bu zaferden sonra Ecbatana üzerine yürüdü ve şehri aldı. Altın, gümüş mobilyalar ve bütün servet yağma edildi. Kalan diğer eşyalar Anşan'a götürüldü."

⁶⁶ Herodotos, I, 126-130.

⁶⁷ Buna göre Kyros teyzesiyle evlenmiş oluyor. Eski İran'da kardeşlerin bile birbirleri ile evlenmeleri bilinmektedir.

⁶⁸ Herodotos'un ifadesine göre Lydia'nın egemenliği altında bulunanlar şunlardır: Phrygia'lılar, Mysia'lılar, Mariandyn'ler, Khalyb'ler, Paphlagonia'lılar, Thrak'lar, Thyn'ler, Bithynia'lılar, Kar'lar, İon'lar, Dor'lar, Aiol'ler, Pamphylia'lılar.

⁶⁹ Herodotos, I, 78.

⁷⁰ Ksenophon, Cyropédie, VI, 2.

Kyros'a haber verir⁷¹. II. Kyros müttefikleri gelmeden Lydia üzerine yürümeye karar verir (M.Ö. 547). Zagrosları aşarak Ninive yakınlarında Dicle ırmağını geçip Cappadocia'ya girer. Kroisos, Babil kralı Nabonid'ten aldığı haberle Perslerin Anadolu'ya girdiğini öğrenmiş, Kızılıрмаğı geçip⁷² Sinop yoluna hâkim Pteria⁷³ şehrini zapt etmişti (M.Ö 547 Mart)⁷⁴. Şehir yakılıp yıkılmış, halkı da göç etmek zorunda kalmıştı. Bu sırada Kroisos, kâhinlerine savaşın sonucunu sormuş, aldığı cevapları da kendisine yorarak, tanrıların kendisine zafer vadettiklerine inanmıştı⁷⁵. II. Kyros'ta Lydia'nın arkasındaki İonia'lılara elçi göndererek Kroisos'a karşı ayaklandırmayı denemiş, ancak İonia'lılar buna kulak asmamışlardı. Sonunda II. Kyros, Pteria'da Kroisos'un karşısına dikilir. Yapılan ilk çarpışmada her iki tarafta birçok kayıp vererek geri çekilir. Sayısı az olan Kroisos, ertesi gün Kyros'un kendisine saldırmadığını görerek Sardes yolunu tutmuştu. Mısırlılardan asker geleceğini umuyordu. Ayrıca Babil ve Lakedaimon'lulardan da yardım gelebilirdi. Hazırlıklarını yapıp, kışı geçirdikten sonra ilkbahar'da Persler üzerine yürüyecekti. Bu düşünce ile Sardes'e vardı ve hemen müttefiklerine elçiler gönderdi. Dört ay sonra Sardes'te bulunmalarını tembihledi. Perslere karşı savaşmış yorgun ücretli askerlere de izin verdi.

II. Kyros'un Sardes'e hemen geleceğini tahmin etmiyordu. Kyros ise ansızın Lydia topraklarında belirdi. İki ordu Sardes'in önündeki çıplak ovada karşılaştı. Savaşta Lydia ordusu geri çekilerek⁷⁶ kaleye kapansa da Persler kaleyi kuşatmış ve ele geçirmişlerdir. Persler Sardes'i ondört günlük bir kuşatmadan sonra, Kroisos'u da 14 yıllık saltanattan sonra ele geçirdiler (M.Ö. 547 Kasım-Aralık)⁷⁷. II. Kyros, Kroisos'u affetmiş ve yakın bir dostu olarak yanından ayırmamıştır.

Bu zaferle kıyılardaki koloniler hariç, Anadolu Pers hâkimiyetine girdi. II. Kyros bu kolonilerin zaptını komutanlarına bırakıp, Sardes satraplığını kurarak İran'a geri döndü.

⁷¹ Diodore de Sicile, Bibliotheque Historique.

⁷² Herodotos'un ifadesine göre askerler mevcut köprülerden ırmağı geçmiştir. Ama Yunanistan'da yaygın olan kanaate göre ırmağı aşmanın yolunu onlara Miletos'lu Thales göstermiştir.

⁷³ Pteria şehri bugün Yozgat'ın Sorgun ilçesinin Şahmuratlı Köyü yakınlarındadır. O dönemde Cappadocia'nın en sağlam kalesidir.

⁷⁴ Herodotos, I, 76.

⁷⁵ Rivayete göre kâhinler kendisine "Persler hücum ederse, büyük bir imparatorluk yıkılacak, Medya tahtına bir katır oturuncaya kadar kendi soyunun üstünlüğü devam edecek" şeklinde cevap vermişlerdir.

⁷⁶ Ksenophon, Cyropédie, VI, 2.

⁷⁷ Herodotos, I, 40-46.

Ama dönüşünden sonra Lydia’lılar Paktiyas⁷⁸ liderliğinde isyan edip Perslerin Sardes satrabı Tabaros’u muhasara ettiler. Ama Medyalı Mazares’in getirdiği kuvvetlerle bu isyan bastırıldı, Paktiyas Yunanlara kaçtı. Bu arada Spartalıları Kyros’a elçi göndererek Yunan kolonilerine tecavüz ettiği takdirde hasmane tedbirler alacaklarını söylediler. II. Kyros ise elçilere İonialıların değil sizin felaketleriniz hakkında söz söylemek fırsatını veremeyeceğime dikkat ediniz yolunda sert bir cevap vermiştir⁷⁹.

Pers istilasından sonra kıyılardaki kolonilerden bir kaçış başlar. Persler ise gemileri olmadığından onları takip edemiyorlardı. Göç edenler arasında Phokaia’lılar da vardı. Bunlar altmış yıl önce (M.Ö. 600) kurdukları Marsilya kolonisine soydaşlarının yanına gittiler.

II. Kyros Lydia seferinden sonra hazırlıklarını tamamlayıp doğu seferine (M.Ö. 546-539) başladı. Büyük bir ordu ile doğudaki savaşçı boyları itaat altına almak için harekete geçti. Bu sefer hakkında bilgiler çok nakıstır. Ctesias’a göre ilk alınan bölge Baxtris (Bactria) olmuştur. Bunlar dünyanın en iyi askerleri idi. Yunanlılar bunlara Dahi, Çinliler Ta-Hiya ismini veriyorlardı. Şiddetle karşı koyan bu kavim sonra II. Kyros’un Medlerle aile münasebeti olduğunu öğrenince teslim oldular. Bundan sonra Margiane/Margus (Horasan), Uvarazmis (Harezm), Suguda (Soğdiyana) bölgeleri alınmıştır. Persler Seyhun boylarına kadar ilerlemişler, Orta Asya’dan gelecek tehlikelere karşı kaleler yapmışlardır. En önemlisi Kuzey Tacikistan’da yaptırılan Kireskhata (Cyropolis) kalesidir (M.Ö. 544)⁸⁰.

Sibirya stepleri II. Kyros’un kuzeye gitmesini engellemiştir. Ama sonra Türkistan civarında Sakalarla karşılaşmış, Saka kralı Amorges esir edilmiştir. Ancak Amorges’in karısı Sparetra dağılan Sakaları toplayarak karşı hücumla geçmiş, Kyros antlaşma teklif edince Amorges serbest bırakılmış, Sakalar da⁸¹ esir aldığı İranlıları vermişlerdir⁸². Ayrıca II. Kyros’a vergi vermeyi ve tabi olmayı kabul etmişlerdir⁸³. II. Kyros, Türk illerinden gelecek akınlara karşı Sakalardan bir sed kurmaya çalışmıştır. II. Cyrus’un bundan dolayı Kuran-ı Kerim’de geçen Zülkarneyn olabileceği de düşünülmektedir. Sakalar bundan sonra

⁷⁸ Kyros’un hazinelerini teslim ettiği kişi.

⁷⁹ Günaltay, a.g.e., s 140.

⁸⁰ Ctesias, Persica, Müller-Didot basımı, s 46.

⁸¹ Saka haumavarga (Junge J., 1939,61).

⁸² Arrianos, Anabasis, IV, 2 ve 1, 3.

⁸³ Ksenophon, Cyropedia, I, VIII, C, VII.

sadece doğu muhafızları olarak kalmamış, Pers ordusunun da en cesur muhafızları olmuşlardır. Kyros bundan sonra Kabil-indüs ırmakları arasını almıştır.

II. Kyros'un Hamun gölü çevresine ve Umman denizine kadar indiği hatta Gedrosia (Mekran/Maka) çölünde ordusunun bir kısmını kaybettiği söylene de şüphelidir⁸⁴.

Doğu seferinden (M.Ö. 546-539) sonra II. Kyros yönünü Mezopotamya'ya çevirir. Suriye ve Filistin'e hâkim olan Babil krallığının başında Nabonid (555-539) vardı. Harran'lı bir rahibenin oğlu olan Nabonid, bilgin ama gevşek bir adamdı. Enerjiden mahrum bu kişi sulh ve sükûn içinde yaşamak isteyen vaktinin tapınaklarda geçiren bir adamdı. Nabonid ilk zamanlarında Suriye'de baş gösteren bazı isyanları bastırmış, Fenikelilerden Tyre krallarının veraset işini halletmişti. Med kralı Astyages'in düşmesinden sonra Harran ve çevresini bu devletten koparmıştı (M.Ö. 550). Ancak başarıları bununla kalmış, idareyi oğlu Balthazar'a bırakarak kendisi tapınaklarda eski belgeleri araştırmaya koyulmuştu. Pers kralı II. Kyros, Babil önlerine geldiği zaman Nabonid burada değildi, tahtta oğlu Balthazar vardı. İç içe üç surla çevrilmiş olan Babil'in zabtı kolay değildi. Ama II. Kyros burada birtakım ileri gelenleri elde etmişti⁸⁵. Kyros, suların azaldığı mevsimden yararlanarak Fırat'ın mecrasını değiştirip, merkezle irtibatı kesilen Opis şehrindeki Balhazar kuvvetlerine saldırarak onları yener. Bundan dolayı Sippar şehrinde kovulan kral Nabonid Borsippa'ya kaçmak zorunda kalır ve Babil Devleti de böylelikle ortadan kalkmış olur (12 Ekim 539). Mezopotamya'yı ele geçiren II. Kyros kendisini Babil kralı, Marduk'u da Babil tanrısı ilan eder (20 Mart 538). Kimsenin dinine dokunmayarak hatta herkesin tanrısını iade ederek (Ur, Uruk, Eridu) hoşgörü oluşturur. Parlak zaferler Kyros'u çılgınlıklara itmez. Mazdeizmin kurallarına daha da sıkıya bağlanır. Asurlular tarafından reva görülen zulümleri ortadan kaldırmaya çalışır. Asurluların zorla sürgün ettiği kavimleri esaretten kurtarır.

Babil'in düşmesi ile II. Kyros, Yahudilerin ülkelerine dönmelerine⁸⁶ ve tapınağı yeniden bina etmelerine izin verir. Vaktiyle Babil kralı II. Nebuchadnezzar (M.Ö. 605-562)'ın Kudüs mabedinden getirttiği hazineleri geri iade eder⁸⁷. Nehemya ve Zekeriya kitaplarında

⁸⁴ Ctesias, Persica, 6-8. Müller- Didot basımı, s 47.

⁸⁵ Müller-Didot, Scriptores rerum Alexandri magni, 65.

⁸⁶ Zekerya ve Hagay 538 yılında bu ilk dönen grup içindeydi ve bu dönemde hizmet ettiler.

⁸⁷ Tevrat'ın Azra kitabında geri verilen eşyalar sayılmaktadır.

Yahudilerin Persler'le ilişkisini görebilmekteyiz. II. Kyros'un Yahudilere bu şekilde cömertce hareket etmesinin sebebini bazı tarihçiler, Babil seferi sırasında Yahudilerin gösterdikleri yardımı gösterirken, bazılarıda ileride Mısır'a yapacağı sefer öncesi hazırlık, yani o bölgenin lojistik desteği almak olarak yorumlamışlardır. Ancak Yahudilerden çok az kişinin Kudüs'e dönmesinden dolayı ikinci sebepten ziyade II. Kyros'un değişik toplumlara gösterdiği adalet ve hoşgörü söylenebilir. Babil seferi'nden (M.Ö. 539) sonra II. Kyros'un hayatı ve seferleri hakkında pek malumatımız yoktur. Ancak bazı kesimler onun, önünde tek engel kalan Mısır üzerine sefer düzenlemiş olabileceğini iddia etmişlerdir. Fakat Grek kaynakları II. Kyros'un son zamanlarında yeniden Türk illerine sefere çıktığını ve buralarda ölmüş olduğunu naklederler.

II. Kyros'un ölümü ile alakalı çok rivayetler vardır. Yunan yazar Ksenophon, onun yatağında ailesinin yanında öldüğünü nakleder. Fakat tarihçiler bir dayanağı olmayan bu rivayeti pek kabul etmezler. Ctesias ise II. Kyros'un Bactria'da yaşayan savaşçı Derbik'lerle yaptığı bir savaşta yaralandığı ve üç gün sonra da öldüğünü nakleder⁸⁸. Derbik'lerin kralı Amerrais, Hintlilerle ittifak etmiş ve onlardan filler almıştı. Tarihçi Berossos'ta buna yakın olarak II. Kyros'un Part ilindeki Dahai'lerle yaptığı savaşta öldüğünü söyler⁸⁹. Bir başka rivayette II. Kyros'un çok uzun yaşadığı hatta yüz yaşlarında iken oğlu Kambyses'in gaddarlığından dolayı kederinden öldüğü anlatılır⁹⁰.

Herodotos ise II. Kyros'un ölümü hakkında tafsilatlı bilgi verir. Bu rivayete göre II. Kyros, Babil seferinden sonra Hazar'ın doğusunda, Arax'ın⁹¹ öbür yanında İssedon'ların karşısında oturan Massaget'ler üzerine gitmeye karar verir. Bazıları Massaget'lerin İskit soyundan olduğunu söylerler. Massaget'lerin başında Tomris adında bir kraliçe vardır ki, kocasının ölümünden sonra yerine geçmiştir. II. Kyros Tomris'e elçi göndererek onunla evlenmek istediğini iletir. Ancak Tomris bunu kabul etmez zira onun asıl amacının Massaget krallığı olduğunu anlar. II. Kyros isteğinin reddedilmesi üzerine Arax ırmağı üzerinden ordusunu geçirerek, Massagetler üzerine yürür. Yürümeden önce oğlu

⁸⁸ Ctesias, Persica, Fragm. 6-8, Müller-Didot tabı. 47.

⁸⁹ Wirth O., Etudes historiques, in. 12. (Berossos'un kitabı kayıp olduğundan Berossos'un bu rivayetini Eusebios'tan öğreniyoruz, bk: Chronicon, s. 29).

⁹⁰ Lucian, Macrob (Long Lives), XIV (*translation is by A.M.Harmon (1913)*).

⁹¹ Herodotos, Arax'ın Matien'ler ülkesinden doğduğunu ve yalnız bir kolunun Hazar'a döküldüğünü söyler.

Kambyses'i yerine bırakır, Lydia'lı Kroisos'u⁹² da ona emanet eder. Bu sırada II. Kyros bir rüya görür. Rüya dostu Hystaspes'in⁹³ büyük oğlu Darius'u (ileride kral olacak olan I. Darius) görür. İki omzunda iki kanatı vardır, biri Asya'ya, diğeri Avrupa'ya uzanmaktadır. Darius bu zamanda gençtir, savaş çağına gelmediği için geride bırakılmıştır. Kyros rüyadan sonra dostu Hystaspes'i çağırtmış ve oğlu Darius'un kendisine karşı birtakım işler çevirip yerine geçmek istediğini söyler. Darius'un kendisine karşı bir kötülük hazırladığını sanıyordu.

II. Kyros Massaget'lerle ilk karşılaşma da Tomris'in oğlu Spargapises'i ele geçirir. Ancak Spargapises esarette iken kendini öldürür. Bunu duyan Tomris, Massaget'lerin efendisi Güneş'e yemin ederek Kyros'u öldürmeye yemin eder. Nihayetinde iki ordu Balhan'da⁹⁴ dağlık arazinin boğazında karşılaşır. Herodotos'un rivayetine göre o güne kadar barbarlararası geçen savaşların en kanlısı olur. Pers ordusunun büyük bir kısmı yok olur (M.Ö. 530 Ağustos). Ölüler arasında II. Kyros'ta vardır. Tomris, Kyros'un kesik başını için kan dolu bir tulumun içine koyarak intikamını almış olur⁹⁵. Herodotos'un bu rivayetinin ne kadar doğru olduğu belli değildir. Ancak II. Kyros'un mezarı Pasargard sarayının ortasında bugün "Meşhed-i Mader-i Süleyman" dedikleri yerde bulunmaktadır. Büyük İskender zamanında tabutu burada mevcut idi ve Aristobul tarafından görülmüştü⁹⁶. Muhtemelen savaşta öldürülen II. Kyros'un cesedi ya kaçırıldı veya Tomris tarafından geri verilmişti⁹⁷.

II. Kyros, cesur ve merhametli olduğu kadar cesur bir askerdir. Başka dinlere karşı gösterdiği müsamaha takdire şayandır. Bunlardan bilhassa Yahudilerin II. Kyros'u öve öve bitiremedikleri görülmektedir. II. Kyros öldüğü zaman, doğuda Yaksart (Seyhun) boylarından, batıda Akdeniz'e, kuzeyde Hazar kıyılarından, güneyde Basra körfezine, güneybatıda Mısır'a kadar uzanan bir imparatorluk bırakmıştır.

⁹² Lydia kralı Kroisos.

⁹³ Hystaspes, Akhamened soyundan Arsames'in oğludur.

⁹⁴ Durmuş İlhami, "Massagetler", s. 89.

⁹⁵ Herodotos, I, 201-214.

⁹⁶ Oppert, Küçük Mürgab anıtının sanıldığı gibi II. Kyros'un değil, zevcesi Casandane'in olduğunu iddia etmektedir. (Oppert J., Les Peuples et la langue des Medes, s. 110-111.

⁹⁷ Günaltay, a.g.e.

2.1.6. II. Kambyses Devri (M.Ö. 529-522)

II. Kyros öldüğü zaman geride iki oğul bırakmıştı. Bunlardan büyük olan Kambyses'i sağlığında iken veliahd göstermiş, savaflara giderken yerine bırakmıştı. İkinci oğlu Bardiya'yı⁹⁸ da Kambyses'ten sonra tahta geçmek üzere Kirman, Bactria, Partia ve Harezm gibi doğu eyaletlerinin başına getirmişti. Ancak II. Kyros öldükten sonra tahta geçen II. Kambyses birtakım iç isyanlarla karşılaşmış ve bunları bastırmakla uğraşmıştı. Günün birinde kardeşi Bardiya'nın da isyan edeceği şüphesi ile onu gizlice öldürttü. Yaratılışında zalim bir adam olan Kambyses bu cinayeti öyle ustaca yaptırdı ki, halk şöyle dursun saraydakiler bile öldürüldüğünü öğrenemediler. Herkes Bardiya'nın doğuda ücra şatoların birinde hapsedildiğini zannetti. Günün birinde de oradan kurtularak meydana çıkacağını umuyordu⁹⁹. II. Kambyses rakibinden de kurtulduktan sonra imparatorluğun önünde kalan tek güç olan Mısır üzerine yürümeye karar verir. Bu sırada Mısır tahtında kudretli bir kral olan Amasis (M.Ö. 568-525) vardır. Amasis vaktiyle II. Kyros'a karşı Lydia ve Babil ile ittifak etmişti. Onlar Persler tarafından ortadan kaldırılınca sıranın kendisine geleceğini de tahmin ediyordu. Bunun için içeride ve dışarıda çeşitli hazırlıklar da yapıyordu. Öncelikle Kıbrıs'ta hâkimiyetini yeniden kurdu, ardından komşularıyla ilişkilerini kuvvetlendirdi. Zira Perslerin herhangi bir müdahalesine karşı bunlarla ittifak sağlamış olacaktı. İttifak kurduğu komşuları arasında Yunan adaları bilhassa Sisam (Samos) adası tiranı Polycrates (M.Ö. 538-522) vardı. İçeride de ordusunu güçlendirip, ziraat ve ticareti geliştirerek refah seviyesini yüksek tutmaya gayret göstermiştir.

II. Kambyses içteki asayiş'i sağladıktan ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra Mısır üzerine harekete geçer. Mezopotamya ve Suriye'yi aşıp Filistin'e girer. Bundan sonra Mısır'a girmek için iki yol vardır. Birincisi Fenike donanmasının yardımı ile Delta'dan Mısır'a girmek, ikincisi de zorlu Sina Çölü'nün geçmektir. Bunlardan birinci yol zordu zira delta'yı çeviren bataklıklar ve çöl vardı. II. Kambyses ikinci yolu yani Sina Çölü'nün geçmeyi tercih eder ve bunun içinde çöllerdeki bedevi şeyhlerinden binlerce deve tedarik eder. Uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra çöl aşılar ve Pers ordusu Pelus önlerine gelir. Bu sırada Mısır firavunu Amasis'in öldüğü haberi gelir. Yerine oğlu II. Psammetik'in geçtiği

⁹⁸ Herodotos'ta bu kişi Smerdis olarak geçer. Ctesias'ta Tanyoksarkes (II, 8), Ksenophon'da Tanaoksares (IV, VIII, 7, 11) olarak geçer. Darius'un Bisütun kitabesinde ise Bardiya olarak geçmektedir.

⁹⁹ Herodotos, Kambyses'in kardeşini Mısır üzerine yürüdüğü sırada öldürttüğünü yazıyorsa da, Bisütun kitabesinde daha önce öldürüldüğü anlaşılmaktadır (Rawlinson, Inscription of Darius, on the rock at Behistun, I,

öğrenilir. Mısır'da ise korku ve endişe hâkimdir. Zira yeni kral'da babasının meziyetleri yoktur. Üstelik Mısır'ın ittifak ettiği Kıbrıs ve Sisam adası da Persler safına geçmiştir. Mısırlılar ile Persler arasında ilk mücadele Pelus şehrinde olur. Mısır ordusu dağılır ve kral II. Psammetik Memphis'e sığınır (M.Ö. 525). Şiddetli muhasara sonucunda şehre girilir ve kral II. Psammetik'te esir edilir ardından da öldürülür. Mısır'da yeni bir satraplık kurularak başına da İranlı Aryandes adında biri getirilir. Böylece Mısır'ında düşmesiyle yakın şark tek bir imparator idaresi altına girmiş olur. Mısır'ın fethinden hemen sonra batıdaki Libya'lılar ve Sirenaykalılar itaatlerini arzetmişlerdir.

II. Kambyses Mısır'da firavunların adetlerini benimser ve onlar gibi giyinir. Babasının politikasını sürdürerek Mısır'a kendisini sevdirmek için herşeyi yapar. Nith tapınağını onartır, rahip Uzaharrisniti'den Mısır dini hakkında bilgi alır. Bir müddet sonra Kambyses Sais şehrine gider. Önceki firavun Amasis'in mezarını açtırarak mumyasını yaktırır ve bu suretle hem kendisinin hem de Apries'in intikamını almış olur. Mısırlılar bu hareketi sebebi ile Kambyses'i Apries'in meşru halefi saymışlardır¹⁰⁰

II. Kambyses bundan sonra zenginliği ile meşhur Kartaca üzerine gitmek ister. Buraya Fenike donanması ile denizden saldırmak istese de ırkdaşları olan Fenikeliler buna yanaşmaz¹⁰¹. II. Kambyses'te bunların yeni bir gaile çıkarmasından endişe ederek karadan yani çölden gitmeye karar verir. Ammon vahasını ele geçirmek için Thebes'ten 50 bin kişilik bir ordu gönderir. Ancak ordudan bir daha haber alınmaz. O zamanın söylentilerine göre ordu kum fırtınalarında yok olmuştur (M.Ö. 524). Ancak buna rağmen Ammon vahasının Perslere katıldığı ve vergi verdiği muhakkaktır¹⁰²

Ardından II. Kambyses Nübye seferine çıkar. Burada Mısır'dan evvelce ayrılmış Napata krallığı vardır. Kambyses Nil boyunca ilerler ve Korosko'ya gelir. Ardından çöle dalar ancak yolun daha yarısını gelmeden açlık ve susuzluktan ordunun büyük bir kısmı yok olur. Sefer neticesiz olur ve Kambyses'te geri döner. Bu sefer Kambyses'in psikolojisini bozmuştur. Bu sırada kendisi seferde iken Mısırlıların taptığı Apis öküzü ölmüş ve Mısırlılarda mateme bürünmüşlerdir. II. Kambyses seferden dönerken Mısırlılar yeni bir Apis öküzü bulmuşlar ve şenlik ve bayram yapmaya başlamışlardır. Kambyses şehre indiği

¹⁰⁰ Günaltay, a.g.e.

¹⁰¹ Gsell S., Histoire ancienne de l'Afrique du nord, I, 418.

¹⁰² Dinon, Athenee, II, 74 s.67.

zaman Mısırlıları bu halde görünce bunu mağlubiyetlerine karşı Mısırlıların bir nişanesi saydı. Ardından da bütün ileri gelenleri hapse ettirip, işkence yaptırttı. Sonra Apis öküzünü getirtip kendi eliyle hançerledi. Kambyes bunlarla yetinmeyip, eski firavunların mezarlarını da açtırttı. Bu durum tüm Mısırlıların Perslere karşı nefretini oluşturdu. Çocukluğundan beri sara hastası olan Kambyes'in artık sinirleri daha çok bozulmaya başladı. Öyle ki sinirli bir anında kızkardeşi ve karısı Roksan'ı bile öldürtür¹⁰³. Bir ara yanında getirttiği eski Lydia kralı Kroisos'u öldürtmeyi emreder, sonra bu emri geri alır. Bu seferde emri yerine getirmediikleri için subaylarını öldürtür. Mısırlılar ise tüm bu olanları tanrıların bir cezası olarak görüyorlardı¹⁰⁴. Bütün bu olup bitenlerden sonra II. Kambyes, Mısır'dan ayrılmaya karar verir (M.Ö. 522). Tabi bu sırada Kambyes'in delice hareketleri ve etrafındakileri öldürtmesi ülkesi İran'da yayılmaya başlamıştı. Daha önceki hareketlerinden dolayı da İranlılar kendisinden soğumuşlardı. Kambyes'ten ümidi kesen halk gözlerini hayatta sandıkları II. Kyros'un ikinci oğlu Bardiya'ya çevirmişlerdi.

II. Kambyes'in Mısır Seferi'ne giderken yerine vekil bıraktığı kâhin Patizeites, halkın öldürülen Bardiya'nın sağ olduğu yolundaki kanaatinden ona olan sevgisinden faydalanarak yakınlarının bile ayırt edemeyecekleri kadar Bardiya'ya benzeyen kardeşi Gomata'yı tahta geçirmeye karar verir¹⁰⁵. Nihayetinde Gomata 522 yılının Mart başlarında Pasargad'ta II. Kyros'un oğlu Bardiya (Smerdis) adıyla taht davasına atılır. İmparatorluğun ileri gelen halkı Matalar ve Parsalar, onu hakiki Bardiya zannedip 522 Temmuz'unda tahta geçirirler¹⁰⁶.

Bu sırada II. Kambyes Suriye taraflarına gelmişti. Patizeites'in gönderdiği biri, Kambyes'in ordusuna sızıp, artık Kambyes'in saltanatının sona erdiğini ve yerine kardeşi Bardiya'nın geçtiğini, artık ona itaat edilmesini yaydı. Kambyes bu durumu önce kardeşini öldürmeye memur ettiği Prekaspes'in ihaneti sandı. Ancak sonra gerçeği öğrendi. Kendisine sadık askerleri ile İran üzerine yürümeğe hazırlanırken esrarengiz bir şekilde öldü (M.Ö. 522)¹⁰⁷. Behistun Yazıtı, Kambyes'in üzüntüsünden öldüğü intibamı

¹⁰³ Kambyes ana baba bir kardeşlerin evlenmesini meneden Pers kanunlarına muhalefet ederek kızkardeşi ile evlenmişti.

¹⁰⁴ Herodotos, III, XXVII-XXVIII.

¹⁰⁵ Günaltay, a.g.e., s.157.

¹⁰⁶ Spiegel, Eranische Alterthumskunde II, s.302.

¹⁰⁷ Günaltay, a.g.e., s. 158.

vermektedir¹⁰⁸. Herodotos ise ölümünü, atının sırtına sıçradığı sırada kını düşen kılıcının bağrına saplanması suretiyle izah etmektedir¹⁰⁹. Kambyses aldığı yaradan yirmi gün sonra Acbatana’da¹¹⁰ ölmüştür.

2.1.7. Gomata (Smerdis) Devri (M.Ö. 522)

Yukarıda da belirtildiği gibi Gomata veya sahte Bardiya (Smerdis), II. Kambyses Mısır seferinde iken 11 Mart 522’de Pasargad’ta II. Kyros’un oğlu Bardiya (Smerdis) adıyla taht davasına atılmış ve ardından imparatorluğun ileri gelen halkı Matalar ve Parsalar tarafından, hakiki Bardiya zannedilip 1 Temmuz 522’de tahta geçirilmişti. Gomata önce Medya ve Pars bölgelerinde kral ilan edilmişti, Kambyses’in ölümünden sonra da diğer yerler tarafından da kral olarak tanındı. Halk kendisini II. Kyros’un oğlu Bardiya sanıyordu¹¹¹.

Gomata, tahta geçtikten sonra Bardiya’nın öldüğünü bilen adamları birer bahane ile ortadan kaldırır. Herkes Gomata’yı Kyros’un gerçek oğlu zannettiği için kimse ona karşı saltanat davasına da kalkışamayacaktı. Gomata iktidarını kuvvetlendirmek, halkın sevgi ve bağlılığını kazanmak için, imparatorluktaki kavimlerden üç yıl vergi ve askerlik hizmetini kaldırır¹¹².

Ancak Gomata’nın bu durumu fazla sürmez. Saltanatının sekizinci ayına kadar Medya’da oturduğu kaleden birgün bile dışarı çıkmaması, asilzadelerden hiçkimse ile görüşmemesi, bazı kişileri süphelendirmişti ki bunların başında soylulardan Pharnaspes’in oğlu Otanes gelmektedir. Otanes’in Phaidyme adındaki kızı, II. Kambyses’in eşleri arasında idi.

¹⁰⁸ Rawlinson H., Inscription of Darius on the rock at Behistun (Les Records of the Past, I, 412) ve Oppert J., Le Peuple et la Langue des Medes, s.117).

¹⁰⁹ Herodotos, Kambyses’in Mısırlıların kutsal saydığı Apis öküzünü hançerlemiş olduğu yerinden yaralandığını söyleyerek bunu ilahi bir ceza olarak göstermiştir.

¹¹⁰ Herodotos’un ifadesine göre Kambyses’e öleceği yerin Ecbatana olacağı kâhinlerce söylenmiş, o da öleceği yerin Medya başkenti Ecbatana zannederek hazinelerini buraya yerleştirtmişti. Kılıç bağrına saplandığı zaman çevresindekilere buranın neresi olduğunu sormuş, onlarda Ecbatana cevabını vermişlerdi. O zaman Medya’daki Acbatana değil de Suriye’deki Ecbatana olduğunu anlamıştır. Bizans’lı Etienne bir Suriye Ecbatana’sından bahsetmiştir. Pelin’de Carmel şehrinin evvelce Ecbatana adıyla anıldığını söylemektedir. Bazı müellifler Herodotos’un bahsettiği Suriye Ecbatana’sının Batanaa veya Hama olacağı iddiasını ileri sürmüşlerdir.

¹¹¹ Günaltay, a.g.e., 159.

¹¹² Gomata’nın bu icraatları halkı kendisine sevdirmiş, öldürülmesinden sonra da her tarafta matem kurulmuştur. Darius’a karşı başlayan isyanlarda bu sevginin tesiri de olmuş olabilir (Günaltay, a.g.e., 159).

Kambyses ölünce kanunlara göre haremi de Gomata'ya varis kalmıştı. Dolayısıyla Pheadina, Gomata'nın eşleri arasında idi. Otanes gizlice kızı ile görüşerek, haremdeki kadınların ayrı ayrı hücrelere kapatıldığını ve birbirleri ile görüştürülmediğini öğrendi. Bu onun şüphelerini iyice arttırdı. Gomata vaktiyle işlediği bir suçtan dolayı ceza olarak kulağı kesilmişti. Eğer kral gerçek Bardiya ise kulağı yerinde olacaktı. Otanes, kızına bu hususu anlatarak kendisine gizlice bildirmesini istedi. Aldığı cevap kulağının kesik olduğu yönünde idi¹¹³. Bu Otanes'i şüpheden kurtarmıştı. Otanes hemen bu sahtekârı ortadan kaldırmak için bir plan hazırlar. Parsaların yedi büyük aile şefini bilgilendirir ve birlikte Gomata'yı ortadan kaldırmak için anlaşır¹¹⁴. Bu yedi şef arasında Parsua satrapı Hystaspes'in oğlu Darius'ta vardı¹¹⁵. Behistun yazıtında Darius'un babası Hystaspes'in Akhamaniş hanedanından olduğu söylenir¹¹⁶.

Bu yedi şef hazırlıklarını yaptıktan sonra Gomata'nın oturduğu Medya'daki Sihyavatiş kalesine yürürler. İçeriye kolaylıkla girerler, içerideki özel muhafızlar bertaraf edildikten sonra Gomata yanındakilerle beraber öldürülür (29 Eylül 522). Şefler Gomata'nın başını halka teşhir ederek onları ayaklandırırlar. Gomata'nın taraftarı olan bütün Muğbetler (Majlar) de öldürülür. Bu katliamın anısına her yıl kutlanan Mogofoniya denilen bir bayram tesis edildi¹¹⁷.

Yunan kaynaklarında (Herodotos ve Platon) Gomata'nın bu hareketi, Medleri Parsaların tahakkümünden kurtarmak ve yeniden Med krallığını kurmaya yönelik milli bir hareket olarak tasvir ederler. Medya majlarının Gomata'yı desteklemeleri de bu tasvire uygunluğu göstermektedir¹¹⁸. Tarihçilerden Niebuhr¹¹⁹, Grote¹²⁰ ve Spiegel'de¹²¹ bu görüşe katılmaktadırlar. George Rawlinson ise Gomata'nın Pars bölgesindeki Pisyauvada

¹¹³ Herodotos, III, LXXVI.

¹¹⁴ Bu 7 şef (Darius hariç) Bisütun kitabesinde ve Herodotos'ta şu şekilde geçer (Parantez içindekiler Herodotos'ta geçen isimler): 1) Vindafarana (Intaphernes), 2) Hutana (Otanos), 3) Gobaruva (Gobyras), 4) Vidarna (Hydarnes), 5) Bagabukça (Megabyzos), 6) Ardumanış (Aspathines). Bu isimlerden Herodotos için sonuncusu, Ctesias için de son ikisi istisnadır.

¹¹⁵ Herodotos (III, LXX) Hystaspes'in Parsua satrapı olduğunu söyler. Bisütun Yazıtında ise Hirkanya ve Partya satrapı olduğu yazılıdır (Oppert J., Le Peuple, 135).

¹¹⁶ Hystaspes'in soyu şöyledir: Hystaspes b. Arsames b. Ariaramnes b. Teispes b. Akhamenes. Ancak Herodotos bu durumu şüpheli bulmaktadır.

¹¹⁷ Rawlinson, Inscription, p. 114.

¹¹⁸ Günaltay, a.g.e., 162.

¹¹⁹ Niebuhr, Vortrage über alte Geschichte, I, 157.

¹²⁰ Grote G., History of Grecs, IV, 301-302.

¹²¹ Spiegel, Eranische Alterthumskunde, II, 310.

(Pasargad) şehrinde doğmuş olduğu rivayetine dayanarak onun isyanında milli bir mahiyet görmemekte, buna delil olarakta Gomata'nın Parsların idare mekanizmasında bir değişiklik yapmadığını ileri sürmektedir. Ancak Gomata'nın Parsalar arasında değil de Medya'da oturması ve mihafızlarında Med askerleri olması konusunda kaynaklar ittifak etmektedirler. Gomata'nın öldürülmesinden sonra Mata (Med) majlarının öldürülmesi, bunlarla Gomata arasında soy birliği olduğunu göstermektedir. Gomata'nın öldürülmesinden sonra Medlerin uzun süre onun matemini tutmaları da onun kendilerinden olduğunu göstermektedir¹²².

¹²² Günaltay, a.g.e., s.162.

3. I. Darius Devri Siyasi Olayları (M.Ö. 522-486)

3.1. Darius'un Tahta Geçışı

Darius¹²³, II. Kyros'un damadı aynı zamanda dedesinin¹²⁴ kardeşinin¹²⁵ torunu¹²⁶ idi (Bkz Ek 3). Darius'un soyu kaynaklarda şöyle geçmektedir:

“Eğer Atinalılara hadlerini bildiremezsem bana da Akhamenes, Teispes, Ariaramnes, Arsames, Hystaspes oğlu Darius demesinler¹²⁷.”

“Kral Darius diyor ki: Babam Hystaspes oldu; Hystaspes babası Arsames oldu; Arsames babası Ariaramnes oldu; Ariaramnes babası Teispes oldu; Teispes babası Akhamenes oldu.¹²⁸”

“Kral Darius diyor ki: Bu nedenle Biz Akhamenid hanedanınız.¹²⁹”

Darius, Hystaspes'in 5 oğlunun en büyüğüdür¹³⁰. Darius'un doğum tarihi ile ilgili M.Ö. 557, 558 ve 550¹³¹ tarihleri verilmektedir. Ancak bunlardan 550 tarihi daha makuldur, zira Herodot kitabında II. Kyros'un Massagetler üzerine sefere çıkarken (M.Ö. 530) Darius'un en fazla yirmi yaşında olduğu ve sefere alınmadığı ifade edilir¹³². Annesinin ismi Rhodogune'dir

Yukarıda da ifade edildiği gibi Pers asillerinden Otanes'in gasıp kral Gomata'nın bir sahtekâr olduğunu farketmesi ile Parsaların yedi büyük aile şefi biraraya gelerek Gomata'yı ortadan kaldırmak için plan yapar. Yedi şef arasında Parsua satrapı

¹²³ İngilizce ve Latince: Darius; Almanca: Dareios; Eski Farsça: Darayava(h)us; Elamca: Da-ri-(y)a-ma-u-is; Akkadça: Da-(a)-ri-ia-(a-)mus; Aramice: dryhws; Babilce: Dariamus; İbranice: Daryawes veya Darjawes; Yunanca Dareiaios.

¹²⁴ I. Kyros.

¹²⁵ Ariaramnes.

¹²⁶ Hystaspes.

¹²⁷ Herodotos, VII, 11.

¹²⁸ Behistun, (DB) sütun 1, satır 3-6.

¹²⁹ Behistun, (DB), sütun 1, satır 6-7.

¹³⁰ Herodotos, I, 209.

¹³¹ The Book Ezra, chapter 5, verse 31; Herodotos; Collins Dictionary; Oxford Dictionary.

¹³² Herodotos, I, 209.

Hystaspes'in oğlu Darius'ta vardır. Diğer şefler Behistun Kitabesinde (DB) ve Herodotos'ta şu şekilde geçer (Çizelge 3.1):

DB,68	Herodotos III,70
Vidafarnah, son of Vayaspasa	Intaphernes
Utana, son of Thukra	Otanes, son of Pharnaspes (III,68)
Gaubaruva, son of Marduniya	Gobyras, father of Mardonius (VI,43)
Vidarna, son of Bagabigna	Hydarnes
Bagabuxsa, son of Datuvahya	Megabyzus
Ardumanis, son of Vahauka	Aspathines

Çizelge 3.1.

Yukarıdaki isimlerden sadece son sıradaki Ardumanis ile Aspathines uymamaktadır. Bu yedi şef arasında anlaştıktan sonra gasıp kral Gaumata'nın yaşadığı kaleye doğru yola çıkarlar. Yolda aralarında bir ihtilaf çıkar, Otanes ve bazıları geri dönmek isterler. Darius ise aldıkları karar gereği ileri yürüme kanaatindedir. Bu esnada havada yedi çift şahinin iki çift akbabayı kovalamakta olduğu görüldü. Şahinler, akbabaları didikliyorlar, tüylerini yoluyorlardı. Bunu gören yedi şef tekrar tek düşüncede birleşip Gomata'nın kalesine doğru ilerlediler. Kaleye geldikleri zaman, nöbetçiler bu seçkin İranlılar karşısında saygı ile eğildiler ve ufacık bir şüpheye kapılmadan içeriye aldılar. Avluya gelince burada harem ağaları ile karşılaşılır. Bunlar niye geldiklerini sorarlar, bir yandan da nöbetçilere neden bunları aldınız diye çıkıştılar. Yedi şef birden hançerlerine davranıp harem ağalarını oracıkta öldürüp hemen selamlığa girerler. Ardından da Gomata öldürülür¹³³.

Aradan beş gün geçtikten ve ortalık yatıştıktan sonra bu yedi kişi durumu görüşmek için biraraya gelirler. Bundan sonra devletin idare meselesini görüşürler. Bunlardan Otanes, İran halkının kendi kendini yönetmesini teklif ederek demokrasiye geçilmesini savunur. Megabyzus ise oligarşiyi önerir. Üçüncü olarak Darius fikrini söyler ve monarşiyi savunur. Geri kalan dört İranlı ise Darius'un fikrine eğilim gösterir. Bunun üzerine monarşide karar kılınır ve içlerinden birisinin kral seçilmesine karar verilir. Yalnız Otanes aday olmayıp, şu

¹³³ Herodotos, III, 73-79.

şartı ileri sürdü: “*Ben ve soyumdan gelenler içinizden hiçbirini kendi efendisi olarak tutmayacaktır!*” Diğerleri de bu şartı kabul ettiler. Bugün bile İran’ın tek özgür ailesi budur. Kralın nasıl seçileceği konusunda ise şöyle bir karar aldılar: Altı kişi atlarına binip kentin dışına çıkacaklardı, güneş doğduktan sonra hangisinin atı daha önce kişnerse, o kral olacaktı¹³⁴. O gece Darius’un seyisi Oibares’in planladığı bir oyunla ertesi gün ilk önce Darius’un atı kişnedi ve diğerleri ona itaat etti¹³⁵.

Darius önce bir taş yontturup diktirdi, üzerine kabartma olarak bir at işlenmişti ve şu yazı vardı: “*Hystaspes oğlu Darius, atı – burada hayvanın adı yazılıdır- nın acarlığı ve seyisi Oibares’in becerikliliği sayesinde İran tahtına geçti.*”¹³⁶,

Devletin başına kudretli bir komutan olduğu kadar müstesna bir teşkilatçı, azimli bir hükümdar olan Darius geçmemiş olsaydı, dağılmaya yüz tutan imparatorluğun kurtarılması mümkün değildi¹³⁷.

Darius kral olduğu zaman Araplar¹³⁸ dışında bütün Asya ulusları hükmü altındaydı¹³⁹. Askeri güçle boyunduruk altına alınmış olan bu milletler, Darius’un tahta geçmesiyle istikallerini kurtarma teşebbüsüne başvuracaklardır. Netice Darius’un ilk yıllarında ülkenin çoğu bölgelerinde isyanlar patlak verecektir.

3.2. İç İsyanlar

İmparatorlukta birlik tam olarak sağlanamamış yarı müstakil valiler, vassal krallar tam olarak itaat altına alınamamıştı. Dolayısıyla imparatorluk her an dağılmaya hazır bir vaziyetteydi. Darius tahta geçtikten sonra ülkede şu isyanlar başgöstermişti (Çizelge 3.2):

¹³⁴ Herodotos, III, 80-84.

¹³⁵ Darius’un Oibares adındaki becerikli seyisi, o akşam genç bir kısağı alıp kentin dışına çıkarır ve bir yere bağlar. Ardından Darius’un atını alıp çıkarır ve genç kısağın etrafında dolaştırır, dışının kokusunu aldırdıktan sonra Darius’un atını serbest bırakır, ardından atı alıp yerine koyar. Gün ışımaya başlayınca altı kişi atlarıyla beraber ilerlemeye başlarlar. Geceleyin kısağın bağlanmış olduğu yere gelince Darius’un atı kişnemeye başlar ve şaha kalkar. O esnada bulutsuz gökyüzünde bir şimşek çaktı. Bu sanki Darius’un seçimini onaylayan bir işaretti. Öbürleri atlarından inip Darius’un önünde yere kapanırlar.

¹³⁶ Herodotos, III, 88.

¹³⁷ Günaltay, a.g.e., s. 163.

¹³⁸ Herodotos’un ifadesine göre Araplar hiçbir suretle İranlıların boyunduruğu altına girmemiştir. Sadece Kambyses’in Mısır seferinde Perslere yardım etmişlerdi. Bu yardımla Persler Sina çölünü geçmişlerdi.

¹³⁹ Herodotos, III, 88.

Bölge	İsyanın Lideri	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	Bastıran Komutan
Elam	Atrina (Açına/Aşşina)	522	-	?
Babil	Nidintu-Bel	3 Ekim 522	-	Darius
Media	Fravartis (Fraort)	522	8 Mayıs 521	Vidarna (Hydarnes)
Susiyana	Martiya	Ekim 522	Haziran 521	Susiyana Halkı
Sagartia	Çitranakhma	-	15 Temmuz 521	Takhma-Spada
Lydia	Oroetes	522	?	Bagaeus
Armenia	-	Mayıs 521	Haziran 521	Dadarshish, Vaumisa
Persia	Vahyazdata	522	14 Temmuz 521	Artavardiya
Parthia	-	Mart 521	Temmuz 521	Hystaspes
Babil	Arakha	25 Ağustos 521	27 Kasım 521	Vindafrana (İntaphernes)
Margiana	Frada	-	28 Aralık 521	Dadarshish

Çizelge 3.2. Darius dönemi isyanları

Bu isyanlar neticesinde öldürülen ve esir edilenlerin sayısı şu şekildedir¹⁴⁰ (Çizelge 3.3):

Bölge	Savaş	Öldürülen		Esir	
		DB (Babyl)	DB (Aram)	DB (Babyl)	DB (Aram)
Persia	Rakkha	4.404	35.404 (?)	2...?	??
	Parga	6.246	4.464?		
Media	Marus	3.827?	5.827?	4.329	4.329?
	Kundurus	34.425?	[34.42]5	??	1.801[.]
Parthia	Vispauzathis	6.346		4.346?	
	Patigrabana	6.570		4.192	
Margiana		552.?	5]5.24[3	2.?	6.972
Armenia	Tigra	546	504[6]	520	[520]
	Uyama	427	427	525?	[0]02
	Izala	2.034	2.034		
	Autiyara	2.045	[2.04]6	1.588??	1.578

Çizelge 3.3.

3.2.1. Elam İsyanı

İlk isyanlar Elam ve Babilonya’da patlak verir. Elam’daki isyanın başını Ukbataranma’nın oğlu Atrina (Hashshina/Aşşina) çekmektedir¹⁴¹. Atrina’nın hanedanı zamanında Akhemenesler tarafından Anşan tahtından mahrum edilmişti. Darius, daha az kuvvetli gördüğü Atrina üzerine komutanlarını gönderir. Pers ordusu Susa şehrinde isyancıları yenip Atrina’yı esir ederler. Atrina zincire vurularak Darius’un huzuruna getirilir ve idam

¹⁴⁰ Briant, P., From Cyrus to Alexander, 2002, p 118.

¹⁴¹ Sus Yazıtında Assina şeklindedir. Atrina’nın kral soyundan olduğu, Darius bundan bahsederken sahte ve yalancı bir kral olduğunu ifade etmektedir (Oppert J., Le Peuple et la Langue des Medes, 121 ve 167).

edilir¹⁴². Darius M.Ö. 521’de Susa şehrini başkent yapıp ve tahkim eder.

3.2.1. Lydia İsyanı

İsyanlar başgösterince Perslerin Lydia satrapı Oroetes’te durumu elverişli görerek isyan eder. Babil kuşatmasındaki Darius buraya Bagaeus adında bir komutanını gönderir. Sardes’e gelen Bagaeus, kralın bir valiye itaat etmemelerini ve valinin öldürülmesi konusundaki kralın gizli fermanını oradaki Perslere gösterince askerler kılıçlarla Oroetes’i orada öldürürler¹⁴³. Bu isyan fazla büyümeden önlenmiştir.

3.2.1. Media İsyanı (Aralık 522-8 Mayıs 521)

Medya’da Fravartis (Fraort) adında biri, Keyaksar’ın (Uvahşatra/Kyaksar) torunu olduğunu iddia edip kendini Kşatrita adıyla Med kralı ilan eder. Med asilzadeleri de Med hâkimiyeti kurmak hayaline düşüp bu isyana destek verirler. Medya’daki bu isyan Asur iline kadar yayılır. Fraort Medya başkenti Ecbatana’yı ele geçirir (10 Aralık 522), Medya halkı Fraort’u büyük bir sevinçle karşılar. Darius bu isyana, değerli komutanlarından ve 7 şeften biri olan Vidarna’yı (Hydarnes) gönderir. Marush’ta kısa bir zafer kazanılsa da sonuç alınamaz (12 Ocak 521)¹⁴⁴ ve Hirkanya ve Partia bölgesi de elden çıkar¹⁴⁵. Babil isyanını bastıran Darius, Fraort üzerine yürür. Darius Kerend geçidinden Medya’ya girer ve Kanpada’da¹⁴⁶ 7 şeften biri olan komutanlarından Vidarna (Hydarnes) ile birleşir. Medyalılar mukavemet edemez ve Fraort dağlara doğru kaçır. Ama şiddetli takip sonucu Raga (Tahran)’da yakalanarak Ecbatana’ya götürülür. Burada burnu, kulakları ve dili kesilir. Gözleri oyularak kazığa vurulmak suretiyle öldürülür (8 Mayıs 521). Taraftarlarından ileri gelenlerde işkencelerle öldürülür, geri kalanlar da esir edilir.

3.2.1. Susiyana İsyanı (Eylül 522-Haziran 521)

İran’ın Kuganaka şehrinde Parsalardan Martiya isminde biri Susiyana’da isyan çıkarır

¹⁴² Günaltay, a.g.e., s. 164.

¹⁴³ Herodotos, II, CXXVI-CXXVIII.

¹⁴⁴ Anamaka ayının 27’sindedir.

¹⁴⁵ Rawlinson H., Inscription, p. 119.

¹⁴⁶ Persçe Kanpada, Yunanca Cambadene, Latince Cambandus, modern Chambatan.

(Ekim 522). Fakat bu isyan Susiyana'lılar tarafından bastırılır ve Martiya öldürülür (Haziran 521)¹⁴⁷.

3.2.1. Armenia İsyanı (?-20 Haziran 521)

Darius Babil muhasarasına devam ederken Zagros bölgesine yerleşen ve kargaşalıktan istifade ederek isyan eden Ermeniler üzerine Dadarshish adında bir Ermeni komutanını gönderir. Dadarshish isyancıları önce Zuzu'da (20 Mayıs 521)¹⁴⁸ sonra Tigra'da (30 Mayıs 521)¹⁴⁹ son olarak Uyam'da (Haziran 521)¹⁵⁰ yenerse de kesin bir sonuç elde edemez ve Darius'u beklemeye koyulur. Darius komutanı Dadarshish'in sadakatinden şüphe ederek onun yerine Parsalardan Vaumisa adında bir komutanını gönderir. Vaumisa'da isyancı Ermenileri Izalla'da (Kuzey Erbil)¹⁵¹ yense de (31 Aralık 522)¹⁵² tam olarak itaat altına alamaz. Zira bölgenin dağlık olması ve asilerin gerilla taktiği ile saldırımları neticeyi sonuçsuz bırakmaktadır. Vaumisa ikinci kez giriştiği savaşta Autiyara'da isyankârları yener (11 Haziran 521)¹⁵³. Darius geldiğinde isyan bastırılmıştır.

3.2.1. Hyrcania-Parthia İsyanı (6 Mart 521-12 Temmuz 521)

Fraort'un (Kşatrita) Vidarna'ya karşı kazandığı zafer, Hyrcania ve Parthia bölgelerinin kendi tarafını tutmalarına yol açmıştı¹⁵⁴. Darius'un babası Hystaspes'te, Medlerle Parthia'da mücadele eder ve düşmanı Vishpauzatish savaşında (6 Mart 521)¹⁵⁵ geri püskürtür. Ardından Patigrabana'da (11 Temmuz 521) isyancılar tekrar yenilgiye uğratılır.

3.2.1. Vahyazdata İsyanı (?-14 Temmuz 521)

Darius Babil'i düşürdükten sonra komutanlarından Artavardiya'yı Vahyazdata yani sahte Bardiya üzerine gönderir. Kendisi de Medya'daki Kşatrita üzerine gider. Vahyazdata

¹⁴⁷ Günaltay, a.g.e., s.164-165.

¹⁴⁸ Thuravahara ayının 8. Günü.

¹⁴⁹ Thuravahara ayının 18. Günü.

¹⁵⁰ Thaigarcish ayının 9. Günü.

¹⁵¹ Modern Tur Abdin.

¹⁵² Tabitu ayının 15'inde olur. Bazı kaynaklarda olay 8 Ocak 519 olarak geçer.

¹⁵³ Thuravahara ayının sonunda olur.

¹⁵⁴ Rawlinson H., Inscription, p. 119.

¹⁵⁵ Viyakhna ayının 22'sine denk gelmektedir. Bazı kaynaklara göre de bu 13 Nisan'a tekabül etmektedir.

kendisinin II. Kyros'un oğlu Bardiya olduğunu ileri sürerek taraftar toplamıştı. Başta Parsalar olmak üzere birçok halk Bardiya'nın yaşadığına inanıyordu. Bu ikinci sahte Bardiya vakasıdır¹⁵⁶. Bu kişiyi Parsaların kral tanınması, Darius'un II. Kyros'un soyundan indiği iddiasını şüphelendirmektedir. Vahyazdata ilk önce ordusunu ikiye ayırır ve bir kısmını Arachosia'yı ele geçirmek için gönderir (29 Aralık 522). Ordusunu ikiye bölen Vahyazdata'nın bu hatasından Pers komutan Artavardiya yararlanır ve Vahyazdata'yı önce Rakha'da (24 Mayıs 521) sonra da Parga'da iki kez üstüste yener. Savaş alanından kaçan Vahyazdata, sığındığı Uvadaicaya kalesinde kuşatılır ve esir edilir. Ardından Vahyazdata taraftarlarıyla birlikte asılır (14 Temmuz 521). Diğer taraftan Vahyazdata'nın Arachosia'yı ele geçirmek için gönderdiği birlik ise Arachosia satrapı Vivana tarafından hezimete uğratılır (21 Şubat 521)¹⁵⁷.

3.2.1. Çitrarakhma İsyanı (?- 15 Temmuz 521)

Keyaksar'ın torunlarından olduğunu iddia eden Çitrarakhma adında biri, Sagartian bölgesinde dağlarda yaşayan halkı arkasına alıp isyan eder. Darius buraya da Matalardan ve Parsalardan müteşekkil bir ordu gönderir. Ordunun başında Takhma-Spada adında biri vardır. Yapılan savaşı Çitrarakhma kaybeder ve esir edilir. Çeşitli işkencelerden sonra Arbela (Erbil)'da asılır¹⁵⁸.

3.2.1. Babil İsyanı (3 Ekim 522-Temmuz 521)

Darius, asıl tehlikeli olan Babil isyanına ise kendisi gider. Burada eski kral Nabonid'in (555-539) oğlu olduğunu iddia eden Nidintu-Bel isminde biri vardı ve kendisini III. Nabu-kudur-ussur ismiyle kral ilan etmişti (3 Ekim 522). Darius büyük bir kuvvetle Babil üzerine gider. Babil kralı Dicle'nin sağ kıyısına yerleşir, donanması da yan tarafını korur. Bu durumda Darius ileri gidemez. Taktik değiştiren Darius ordusunu bölümlere ayırıp devamlı yer değiştirerek düşmana çok olduğu hissini vererek morallerin bozulmasını sağlar. Ardından bir fırsatını bulup Dicle'yi geçer. Babil askerleri mukavemet etse de başarısız olurlar (13 Aralık 521). Altı gün sonra Fırat kenarında Zazanu'da yapılan ikinci savaşta Babil ordusu hezimete uğrar (18 Aralık 521). Babil kralı III. Nabu-kudur-ussur

¹⁵⁶ Daha önce Gomata adında bir Bardiya olduğunu iddia ederek kendisini Pers kralı ilan etmişti.

¹⁵⁷ Oppert J., *Le Peuple*, 131-133.

¹⁵⁸ Rawlinson H., *Inscription*, p. 119; Oppert J., *Le Peuple*, 133-135.

maiyetindekilerle Babil'e kaçar. Ardından gelen Darius Babil'i kuşatma altına alır. Babil iyi tahkim edilmiş bir kale idi ve III. Nabu-kudur-ussur aylarca yetecek kadar erzak depolamıştı. Perslerin 19 ay¹⁵⁹ süren süren muhasarası, askerin ümidini kırmıştı. Bu sırada 7 şeften biri olan Megabyzus'un oğlu Zopyros, cesaret ve fedakârlık örneği olan bir teşebbüse girişerek burnunu ve kulaklarını keser, vücudunu kırbaçlatarak yara bere içinde bıraktırır. Darius ile anlaştıktan sonra düşman tarafına kaçar. Onlara kendisini bu hale sokan Darius'un zulmünden kaçıp geldiğini, intikam almak istediğini söyleyip kaleye alınmasını rica eder. Haline acıyan Babilliler onu içeri alırlar. Gösterdiği yararlıklardan dolayı güven oluşturur. Kendisini kalenin bir bölümünün komutanlığına getirirler. Nihayet Darius ile anlaştığı gibi uygun bir zamanda kalenin kapılarını açar ve Persleri içeri alır. Gafil avlanan Babiller teslim olmak zorunda kalır. Tabi bu menkıbe tartışmalıdır. Babil'i ele geçiren Darius, kral III. Nabu-kudur-ussur'u idam ettirir. Kale duvarları yıkılır ve halk başka yere sürülürken, Babil'e de yeni bir halk yerleştirilir¹⁶⁰. Darius bundan sonra Medya'daki Kşatrita üzerine giderken, komutanlarından Artavardiya'yı da sahte Bardiya üzerine gönderecektir.

3.2.1. Arakha İsyanı (25 Ağustos 521-27 Kasım 521)

Bu sefer Babil'de ikinci isyan patlak verir. Arakha adında bir Ermeni, kendisinin son Babil kralı Nabonid'in oğlu olduğunu iddia ederek isyan bayrağını açar (25 Ağustos 521). Darius buraya Medya'lı Vindafrana'yı (İntaphernes) gönderir (1 Eylül 521). Vindafrana Babil'i ele geçirerek Arakha'yı idam ettirir (27 Kasım 521)¹⁶¹.

3.2.1. Margiana İsyanı (?-28 Aralık 521)

Margiana bölgesinde de Frada adında biri isyana kalkışır. Buraya da Bactrian satrapı Dadarshish gönderilir. Daha ilk çarpışmada isyancılar dağıtılır ve Margiana tekrar krallığa bağlanır. En son bastırılan isyan bu isyandır.

¹⁵⁹ Herodotos, III, 152.

¹⁶⁰ Herodotos, I, 363. Ctesias bu menkıbeyi başka bir şekilde anlatır (Persica, 22). Buna göre vakanın kahramanı Zopyros değil, oğlu Megabyses, kral da Kserkses'tir.

¹⁶¹ Günaltay, a.g.e., s.166.

3.3. Darius'un Gerçekleştirdiği Seferler

3.3.1. Mısır Seferi (M.Ö. 518-517)

Pers kralı II. Kambyes (M.Ö. 530-522) Mısır fethinden dönerken Mısır'a Aryandes adında Parsalardan birini satrap olarak atamıştır. Aryandes, Darius'un taht mücadelesinde ona sadakatle bağlı kalmıştı. O sıralarda III. Petubastis adında bir Mısır'lı Pers satrabı Aryandes'e karşı mücadeleye başlar (M.Ö. Ekim veya Kasım 522). İsyanın nedeni pek bilinmemektedir. Yunan yazar Polyenus bir vergi meselesiden kaynaklandığından bahseder. İsyanı muhtemelen satrap Aryandes bastırmıştır (M.Ö. 520).

I. Darius Mısır satrabı Aryandes hakkında şüpheye düşmüş olmalı ki Mısır'a ziyarete gelir (31 Aralık 519 veya Eylül 518). Bu sırada 518'de ölen Apis öküzünün Memphis'te yasını tutar. Yerini tutabilecek bir öküz bulacak kişiye 100 talant altın vereceğini söyler¹⁶². Mısırlıların güvenini ve sevgisini kazanmak için onları anlamaya çalışır. Mısır tanrılarına ve eski krallarına hürmet gösterir, ihsanlarda bulunur. Sais'teki Neith tapınağına ve Busiristeki Osiris kültüne değerli hediyeler verir. Pers kralı II. Kambyes tarafından Elam'a sürülmüş olan Sais başkahini Udjahorresne'yi Mısır'a getirtir¹⁶³.

Ticareti geliştirmek için Nil ile Kızıldeniz'i birleştiren kanalı tekrar kazdırtmaya başladı. Bu kanal önceden Mısır firavunu II. Necho tarafından kazdırılmış ama yarım kalmıştı. Kanal 497 yılında tamamlanacaktır. 45 metre yükseklikteki kanal ile gemilerin Akdeniz'den Kızıldeniz'e oradandan Hint Denizi'ne geçmeleri sağlanacaktı. Darius bir müddet kaldıktan sonra Mısır'dan ayrılacaktır.

Bu sıralarda Mısır'a komşu Libya topraklarındaki Kyrene (Cyrene)¹⁶⁴ şehrinde ise hareketlilik vardı. Burada Yunan soyundan III. Arkesilaos (M.Ö. 526-515) adında bir kral bulunuyordu. III. Arkesilaos önceki Kyrene kralı total III. Battos¹⁶⁵(M.Ö. 550-526) ile

¹⁶² Strabon VII,II,7.

¹⁶³ Günaltay, a.g.e., s. 187.

¹⁶⁴ Bugünkü Libya'nın kuzeydoğusunda Akdeniz kıyısında bir şehirdir. M.Ö. 7. Yüzyılda (M.Ö. 639,634 veya 630 yılında) Thera Adası'ndan gelen kolonistler tarafından kurulmuştur.

¹⁶⁵ III. Battos, babası II. Arkesilaos (M.Ö. 554-550)'un yerine kral olmuştur. III. Battos zamanında Kyrene'liler Delphoi'ye adam gönderip işlerini nasıl yönetmeleri hususunu danışırlar. Delphoi kahini ise Arkadia'daki Mantinea'dan bir yönetici getirmelerini bildirir. Kyrene'liler Mantinea'lılardan böyle birisini istediler.

Pheretime'nin oğlu idi. III. Arkesilaos komşu Barka (Barca)'ya yaptığı sefer sırasında öldürülünce, Kyrene'de bulunan annesi Pheretime hemen Mısır'a sığındı ve Mısır satrapı Aryandes'ten yardım istedi. Oğlunun öcünün alınması için Aryandes'e yalvardı. Aryandes Pheretime'ye acıdı ve Mısır'ın bütün kara ve deniz kuvvetlerini emrine verdi; kara ordusunun başına Maraph'lardan¹⁶⁶ Amasis'i, donanmanın başına ise Pasargad¹⁶⁷ soyundan Badres'i geçirdi ve yola çıkardı. Aryandes'in asıl amacı da çok dağınık halde bulunan Libya'lıları büyük kralın boyunduruğu altında toplamaktı¹⁶⁸. Pheretime dokuz ay süren kuşatma sonunda bir ihanetle Barka'yı ele geçirmiş ve oğlunun intikamını da almış oldu (M.Ö. 515). Pers ordusu da işini tamamladıktan sonra geri dönüşe hazırlanır. Kyrene'ye geldikleri zaman komutanlardan Badres kenti zaptetmek istese de diğer komutan Amasis izin vermez. Yollarına devam ederler ama sonra pişman olup Kyrene'yi ele geçirmek için geri dönerler ve şehri kuşatırlar. Ancak bozguna uğrayarak geri çekilirler. Şehrin karşısında kamp kurarlar. Bu sırada bir haberci gelir ve satrap Aryandes'in orduyu geri çağırdığını söyler. Bu seferde Persler Kyrene'lilere yalvararak yol için yiyecek istediler, istediklerini de aldılar. Bundan sonra yollarda bu seferde Marmarik bedevilerinin saldırılarına maruz kaldılar. Perslerin Libya'da ulaştığı en son nokta Euesperides'tir¹⁶⁹ (Bkz. Harita 3.1.). Köle olarak Barka'dan getirilenler ise Darius'a gönderilir. Darius bunları Bactria bölgesinde bir kasabaya yerleştirir. Bu kişiler bu kasabaya Barka ismini verirler. Barka'lılardan öcünü alan Pheretime ise Mısır'a döner dönmez ölümcül bir hastalığa yakalanır. Vücudunu saran kurtçuklar hayatına son verir¹⁷⁰.

Onlarda Demonax adında birini gönderirler. Bu bilge Kyrene'ye gelmişdurumu inceden inceye inceledikten sonra Kyrene'lileri üç kabileye ayırır. Birine Thera'lıları ve kentin çevresinde oturanları koydu, öbürüne Peloponez'lileri ve Giritlileri, üçüncüsüne de adalardan gelme bütün Yunanlıları koydu; kutsal toprakları ve dinsel görevleri kral Battos'a bırakıp, eskiden kralların elinde bulunan bütün hakları halka verdi. Battos'un krallığı süresince durum böyle gider. Ama oğlu III. Arkesilaos zamanında poliitik görevler konusunda büyük karışıklıklar çıktı. Arkesilaos, Demonax'ın getirmiş olduğu düzene katlanamayacağını ilan etti ve atalarının haklarını geri almak istedi. Başaramadı ve Samos'a sürgüne gönderildi, annesi Pheretime ise Kıbrıs'ta Salamis'e çekilir. O sırada Salamis'te Eueltion adında bir kral vardır. Sürgündeki Arkesilaos etrafında taraftar topladıktan sonra Kyrene'ye çıkartma yapar ve iktidarı geri alır. Muhafifleri Kıbrıs'a sürgüne gönderir. Sonra kayınpederi Alazeir'in kral olduğu Barka'ya gelirse de Barkalılar onu istemez ve kral Alazeir ile birlikte Arkesilaos'u kent meydanında öldürmüşlerdir (Herodotos, IV, 161-164).

¹⁶⁶ Perslerin bağlı olduğu boylardan biridir.

¹⁶⁷ Perslerin bağlı olduğu en soylu boydur.

¹⁶⁸ Herodotos, IV, 164.165.167.

¹⁶⁹ Bugünkü Bingazi'dir. M.Ö. 525'te Yunanlılar tarafından kurulmuştur. Ptolemeler kralı III. Ptoleme zamanında ise Berenice adını almıştır.

¹⁷⁰ Herodotos, IV, 200-205.

3.3.2. Hint Seferi (M.Ö. 516-514)

I. Darius'un imparatorluğunu genişletmek için iki yolu vardı. Bunlardan biri doğuya, diğeri de batıya ilerlemektir. Darius önce Hindistan'a sefer düzenlemeyi karar verir ve hazırlıklarını yaptıktan sonra sefere çıkar (M.Ö. 516)¹⁷¹. Darius önce babasının memleketi olan Media ve Parthia'yı ziyaret eder, ardından Aria ve Bactria'ya geçer. Sonra ordusu ile İran yaylasından Pencap vadisine iner. 515 baharında Taxila'yı¹⁷² ziyaret eder. 515 yazında İndus havzasını ele geçirir (Bkz. Harita 3.2). Burası imparatorluğun ekonomisi için çok önemlidir. Darius burada nehir ticaretini tekrar canlandırır, İndus ırmağının hangi denize döküldüğünü araştırmak için de generallerinden Yunan Caryanda'lı¹⁷³ Skylax'ı memur eder. Skylax gezisine Caspatyrus şehrinden başlar. İndus nehri boyunca filosu ile ilerler. Bu arada nehrin her iki yanındaki kabileleri itaat altına alır. Filo nihayetinde Umman Denizi'ne iner. Skylax nehrin bittiği yerde bir liman kurar. Buradan Basra Körfezi'ne birkaç gemi gönderir. Kendisi de Arap yarımadasının güney kıyısı boyunca seyahatine devam eder ve Kızıldeniz'e ulaşır. Bu deniz boyunca da ilerleyip Mısır'a çıkar¹⁷⁴. Skylax yolculuğunu otuz ayda tamamlamıştır. Bu seyahatini anlatanda bir eser yazmıştır¹⁷⁵.

I. Darius Hindistan'a girdiğinde karşısında zengin bir ülke bulmuştur. İlk zamanlar burada başarılı seferler yapan Darius'un Hindistan zaptına devam etmediği görülür. Yani seferi aniden kesip yüzünü batıya, Ege Denizi'ne çevirmiştir. Bunun sebebi tam olarak bilinmemektedir. İhtimal ki Küçük Asya'nın Ege Denizi kıyısındaki kolonilerin birbirleri ile yakınlaşması ve Pers imparatorluğu için bir tehlike arzemiş olmalarıdır¹⁷⁶.

3.3.3. İskitya Seferi (M.Ö. 512)

Batı Anadolu ile Yunanistan arasındaki yakınlaşmalar Pers imparatoru I. Darius'un gözünden kaçmamıştı. Yunanistan'daki Grekler, Batı Anadolu'daki soydaşları ile irtibat

¹⁷¹ Hint seferinin Bisütun yazıtında Hint satraplığının sayılmadığı halde Persepolis listesinde bulunmasından anlaşılmaktadır (Oppert J., *Le Peuple*, s. 205).

¹⁷² Eski Hintçe'de (Sanskritçe) Takshaçila olarak geçer. Çinliler Chu Ch'a-shi-lo, Yunanlılar Taxilla der. İndus ve Hydaspes nehirleri arasında bir bölgedir. Bugün İslamabad'ın 30 km kuzeybatısındadır.

¹⁷³ Caryanda, Güneybatı Anadolu'daki Karia bölgesinde bir şehirdir. Bugün Bodrum yarımadasının kuzeyindeki Türkbükü beldesidir.

¹⁷⁴ Herodotos, IV, 44.

¹⁷⁵ Bu eserin Aristo zamanında mevcut bulunduğunu filozofun bir eserinden öğreniyoruz (Politica, VIII, 13, I).

¹⁷⁶ Günaltay, a.g.e., s. 174.

kurarak çeşitli entrikalar çeviriyorlardı. Perslerin Batı Anadolu'daki satrapları durumu acilen Darius'a bildirmiş, o da Hint seferini yarıda bırakarak yönünü batıya çevirmişti. Artık Grekleri Pers hegemonyasına altına almaktan başka çare kalmamıştı. Burayı ele geçirmek için iki yol vardı: Birincisi Trakya ve Makedonya üzerinden giden kara yolu, ikincisi İonia kıyılarından Yunanistan'a giden deniz yoludur. Bunlardan ikincisi olan deniz yolu en kısa yoldu, ancak büyük bir orduyu nakletmek için çok miktardan gemiye ihtiyaç vardı. Nakledilse de denizde hücumu uğrama ihtimali vardı. Ayrıca gemilerin Yunanistan'da karaya çıkacakları yerde güvenli limanlara da ihtiyaç olacaktı. Dolayısıyla dost limanlar bulunamayabilirdi. Onun için Darius birinci yolu yani kara yolunu tercih etti. Ancak bu yolda pek güvenli değildi, zira Traklar ve İskitler¹⁷⁷ her an saldırabilirlerdi. İskitlerin cesaret ve kahramanlıkları unutulmamıştı. Şüphesiz İskitlerin en çok mücadele ettiği kavim Persler olmuştur. Pers kaynaklarında belirtildiği üzere Perslerin üç Saka grubuyla da mücadele ettiği bilinmektedir. Önce doğu Saka topluluklarıyla, sonra denizin ötesine geçmiş Sakalar, yani tarihi İskitlerle savaşmışlardır¹⁷⁸. Darius Asya İskitleri ile Yaksart (Ceyhun) boylarında karşılaşmış ve onların tehlikelerini kavramıştı. Onun için Darius öncelikle İskitleri itaat altına alması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca İskitlerin yaşadıkları yerlerde bitip tükenmeyen altına madenleri Perslerin dillerinde masal halinde dolaşıyordu. Darius böylece bu altın madenlerine de sahip olup ekonomiyi kalkındıracak, sefer masraflarını da karşılamış olacaktı.

İskitler Tuna boylarından Türkistan'a kadar uzanan Rus steplerinde dağınık olarak yaşıyorlardı. Genelde göçebe yaşayan bu atlı kavim yer yer tarımla da uğraşıyordu. M.Ö. yedinci yüzyılda Kimmerleri kovalayarak Kafkaslar üzerinden Önyasya'ya inmişler, Medleri ortadan kaldırarak burayı yirmisekiz yıl kontrolleri altında tutmuşlardı. Daha sonra da geldikleri gibi aynı yoldan yine eski yurtlarına dönmüşlerdi.

I. Darius hazırlıklarına başlar, imparatorluğunun dört bir yanına haberciler göndererek

¹⁷⁷ İskitler geniş sahaya yayılmanın doğal bir sonucu olarak çeşitli kavimlerin kaynaklarında yer almaktadırlar. Grek kaynaklarında Skythai, Asur kaynaklarında Aşguzai, Pers kaynaklarında Saka ve Çin kaynaklarında Sai tabiri bu hareketli konar-göçerler için kullanılmıştır (Durmuş İ., "Sakalar İskitler mi?" Kırım, 3, (1993), s. 9.). Pers kaynaklarında bu konar-göçerlerin Saka tigrakhauda, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga olmak üzere üç grubundan söz ediliyor (Herrmann A., "Die Saken und der Skythenzug des Dareios", Beihefts zur Archiv für Orientforschung, I, (1933), s. 158.), Buradan Saka tiay para daray, yani denizin ötesine geçmiş olan Sakalar Karadeniz İskitleri ile aynı kavme işaret etmektedir (Durmuş İ., İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s. 29.

¹⁷⁸ Durmuş İ., "Saka- Pers Mücadelesi", Bilig, 4, (1997), s. 49- 52.

asker, mühimmat ve destek talep eder¹⁷⁹. Bu sırada kardeşi Artabanos, Darius'u İskit seferinden vazgeçirmeye çalışır. Zira onların ilkel toplum olduklarını ve yoksulluk içinde bulunduklarını söylese de seferden vazgeçiremez¹⁸⁰. Darius hazırlıklarını tamamladıktan sonra büyük bir ordu ile Susa'dan 512 yılının baharında yola çıkar ve Kral Yolu¹⁸¹ üzerinden yaklaşık 3 ay 5 gün sonra İstanbul Boğazı'ndaki Khalkedon'a ulaşır (512 yazı). Bu arada Cappadocia satrapı Ariaramnes'i birkaç bin askerle Karadeniz'in kuzey sahillerine göndererek malumat alınabilecek İskit esirleri getirmesini ister. Persler getirilen esirlerden faydalı olabilecek malumatlar alınır. Esirler arasında yerel şeflerden birinin oğlu olan Marsagetes'te vardı¹⁸².

I. Darius gerekli malumatı aldıktan sonra yaklaşık sekiz yüz bin kişilik ordusu ile Küçük Asya'yı aşp İstanbul Boğazı (Bosporos)¹⁸³ kıyısındaki Khalkhedon (Kadıköy)'a gelir. Burada Darius'u diğer tiranlarla birlikte Byzantium tiranı Ariston¹⁸⁴ karşılar. Darius buradan gemi ile Kyaneia Adalarına¹⁸⁵ gider ve burada Zeus Ourios Tapınağı'na¹⁸⁶ oturarak Pontos Euxeinos (Karadeniz)'u seyreder. Ardından geri dönüp Samos'lu Mandrokles'in¹⁸⁷ yaptığı duba köprüye¹⁸⁸ gelir. Darius burada mermerden iki sütun (stelai)

¹⁷⁹ Hazırlıklar sırasında üç oğlu da askere alınan İranlı Oiobazes imparator Darius'un huzuruna çıkarak oğullarından birini kendisine bırakmasını ister. Darius bunun üzerine hepsini bırakacağını söyler. Oiobazes sevinç içinde kalır. Darius onları serbest bıraktıktan sonra öldürülmesini emreder ve hepsi orada öldürülür (Herodotos, IV, 84).

¹⁸⁰ Herodotos, IV, 83.

¹⁸¹ Kral Yolu, Susa'dan Sardes'e kadar uzanan 13.500 stadia (450 parasangai/ yaklaşık 2.500 km) uzunluğundadır. Yol güzergâhı Sardes, Gordion, Ankyra (Ankara), Cappadocia ve Yukarı Fırat ve Babilonya'dan Susa'ya ulaşır. Güvenli olan ve yer yer kervansarayların bulunduğu bu yol Susa'dan Serdes'e kadar 90 günde alınabiliyordu. (Herodotos, V, 52-53).

¹⁸² Bu rivayeti Ctesias (Persica. 16. Müller. Didot s. 49) nakletmektedir. Fakat Bisütun kitabesinde ne Ariarmnes'in Karadeniz seferinden, ne de Darius'un İskitya seferine dair sarıh bir kayıt yoktur. Gerçi Bisütun yazıtı ilavesinden Darius'un Sakalar üzerine olan bir seferinden ve bir denizden geçirildiğinden bahsedilmekte ise de (Oppert J., Le Peuple, 159-160) bu denizin Aral gölü olma ihtimali daha yüksektir.

¹⁸³ Herodotos'a göre (IV, 85) Bosporos 120 stadia uzunluğundadır.

¹⁸⁴ Byzantion tiranlığının Perslere bağlı olup olmadığı ve ne zaman Pers hâkimiyetini tanıdığı belli değildir. Ariston'un kendi isteği ile Perslerle ittifak kurmuş olabilir. Böylelikle Byzantion üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır (Herodotos, IV, 137-138). J. Prasek'e göre (1910,77) Byzantion Darius'un İskit seferinden bir süre önce Pers hâkimiyetine girmiştir. Bu bakımdan H. Merle'ye (1916,11) göre Byzantion tiranı Ariston İstanbul Boğazı üzerine köprü kurulmasında birinci derecede rol oynamıştır. Ayrıca bk. Newskaja, 1955, 65 vd).

¹⁸⁵ Bugünkü İstanbul'un Sarıyer ilçesine bağlı Rumelifeneri köyünde yer alan 5 adet kayaparpasıdır. Şimdi kara ile birbirine bağlanmıştır. Yunanlılar bu adalara çarpışan adalar (Symplegades nesoi), Latinlerin kutsal (Fanari) derler (M.Arslan, İstanbul'un Antikçağ Tarihi, 2010, İstanbul).

¹⁸⁶ Zeus Ourios Tapınağı, Byzantium kentinden yaklaşık 15 deniz mili uzaklıkta boğazın en dar yerindedir (Arrianos, Periplus Ponti Euxini, XII, 2). Burası Megara kolonisi olan Khalkhedon tarafından kurulmuştur (Periplus XXV, 4). Zeus Ourios Tapınağının tam karşısında Avrupa yakasında da Sarapis Tapınağı vardır.

¹⁸⁷ P. Gyllius'a (Bosp. II. 12) göre Herodotos'un el yazmalarından birinde Samos'lu mimarın ismi Androkleeus olarak geçmektedir. Yazar bu adın Hellenler arasında oldukça sık kullanılan ve bilinen bir isim olduğunu;

diktirir¹⁸⁹. Birine Asur¹⁹⁰ diğerine Yunan harfleri ile savaşa götürdüğü halkları yazdırır¹⁹¹. Pers ordusu atlı ve yaya toplam yediyüz bin kişiden oluşmaktadır¹⁹². Ayrıca 600 gemi vardır. Herodotos'a göre köprü Bizans ile Pontos Euxeinos'un ağzındaki tapınağın orta yerine düşmektedir¹⁹³. Samos'lu Mandrokles'in yapmış olduğu köprü Darius'un çok hoşuna gider. Ona verilebilecek herşeyin on katını verir. Mandrokles bunlarla aslına bakarak yapılacak bir tablo için ödül koyar ve tabloyu Samos'taki Hera tapınağına astırır. Resim boğaz üzerine yapılmış olan köprüyü, şeref yerinde oturan Darius'u ve boğazı geçmekte olan orduyu gösterir¹⁹⁴. Ayrıca şu yazı yazılmıştır:

Mandrokles bu sunguyu Hera için ayırdı

Balıklara bol Bosphoros'da dalgalara hükmeden bir köprü

Bu değersiz tablo bu duvarlara asılsın

Zira Darius'un planlarını uygulayan adam

*Kendsinin ve Samos'un şerefini yükseltti.*¹⁹⁵

Mandrokles adının ise özellikle kırsal yaşamda kullanıldığını ileri sürmektedir. Ancak bilinen bütün Herodotos codexlerinde ve Anthologia Graeca'da (VI.341), Samos'lu mimarın adı Mandrokles şeklinde yazılmıştır. Tzetzes'te (Chiliades.I. str 1826;887) ise Mandrokles olarak geçer.

¹⁸⁸ Bu köprü kalıcı bir köprü olmayıp, teknelerin yan yana bağlanması ile oluşturulmuş duba tipi bir köprüdür. Plinius'a (Nat. IV. 12 [76]) göre bu köprü 500 passus (yaklaşık 740 m) uzunluğunda idi. Herodotos'a göre (IV, 87) bu köprü Byzantion ile Zeus Ourios Tapınağı irtasında kurulmuştu. Polybius'a göre (IV, 43.2) göre ise Avrupa Hermaion'unun; Karadeniz'in girişine yakın bir yerdeki burnun çıkıntısında, Byzantion ile Hieron arasındaydı. Polybius'un dışında hiçkimse köprünün bir ayağının Avrupa Hermaion'unda bulunduğunu söylemez. Boğazı iyi bilmekle övünen Tzetzes (Chil, I. str. 829) burayı Heraion olarak adlandırmıştır. Tzetzes'e (loc. Cit) göre köprü Damalis çevresi ile Heraion arasında kurulmuştu. Byzantion'lu Dionysios'a (II. 12 fr. 35) göre Hermaion mevki, Asya'daki Anadoluhisarı karşısındaki Neokastron (Rumeli Hisarı) civarındaydı.

¹⁸⁹ Sütunların nereye dikildikleri noktasında Herodotos bilgi vermemiştir.

¹⁹⁰ Asur'dan kasıt Elam, Arami veya Eski Pers dilinde veya her üç dilde de yazılmış olması mümkündür. (Ayrıca bk. Balcer J.M., 1972, *The Date of Herodotos IV. I Darius Scythian Expedition*, Harvard Studies in Classical Philology, Vol. 76, pp. 99-132 121 dn. 61; Cook J.M., a.g.e., 1983, 129 dn. 8; Dandamayev M.A., *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, New York, 1989, 148.).

¹⁹¹ Bu sütun ile Tearos pınarı yazıtı ve İran'daki Bisütun Yazıtı ile Mısır'daki kanal sütunu benzer motifler taşımaktadır (Archibald, 1998, 82). Sonradan Bizanslılar bu direkleri kente taşımışlar ve Hellen yazısı bulunan sütunla Orthosia Artemis sunağını yapmışlardır. Orthosia, Lakedaimonia ile Arkadia'da Artemis'e verilen isimdir. Asur yazılarıyla dolu taş ise Bizans'taki Dionysos tapınağı'nın yanına dikilmek için ayrılmıştır.

¹⁹² FgrHist III C 688 F1 e (5); F 13 (20-21) Ctesias.

¹⁹³ Herodotos, IV, 85-87.

¹⁹⁴ Herodotos, Darius için boğazda bir taht dikildiğini anmaz, Ancak Darius'un oğlu Kserkses Çanakkale Boğazında orsusu geçerken Abydos sırtlarında beyaz taştan yapılmış bir taht inşa edildiğini söyler. Bu bakımdan Kserkses babasını örnek almış olabilir. Zira Pers kralları ordularını seyretmekten hoşlanırdı (Herodotos, VIII. 88; Aeschylus, Persica. 456-458). Byzantion'lu Dionysios'a göre (II. 12 fr. 35) boğaz sırtlarında Darius için taştan kesilmiş bir taht vardı. P. Gyllius MS 16. Yüzyılın ilk yarısında burada araştırma yaparken Anadolu Hisarı kolcularından korkmasa Darius'un tahtını bulmak için her taşı oynatacağını ifade etmiştir.

¹⁹⁵ Herodotos, IV, 87-88.

Darius kurulan köprüden geçerken İonia'lı denizcilere bir görev vererek onların gemilerle boğazdan Pontos Euxeinos'a çıkmalarını, sonra İstros (Tuna) ağzına giderek buradan içerde bir köprü yapıp beklemelerini söyler¹⁹⁶. Darius Trakya'da ilerlerken bir taraftan da buradaki Trakları itaat altına alır. Pers ordusu Tearos ırmağı¹⁹⁷ kaynağına varıp burada üç gün dinlenirler¹⁹⁸. Irmak burada kamp kuran Darius'un çok hoşuna gider. Burada bir direk diktirir ve üstüne şöyle yazdırır:

*‘‘Tearos’un kaynakları bir ırmağın verebileceği suyun en iyisini ve en güzelini vermektedirler ve İranlıların ve bütün anakaranın kralı, en yiğit ve en güzel insan, Hystaspes oğlu Darius ve ordusu, Skyth’ler üzerine yürürken bu kaynakların yanında geçti.’’*¹⁹⁹

Darius ardından Odrys’ler ülkesine girip Artikos ırmağı²⁰⁰ kıyısına gelir. Darius burada ordusuna bir yer gösterir ve herkesin buradan geçerken bir taş getirip bırakmasını ister. Böylece burada çok yüksek bir taş yığını oluşur. Ardından Darius İstros’a varmadan önce Getai’lileri²⁰¹ yener. İstros’a varan Darius burada İonia’lıların köprüyü yapmış olduğunu görür. Kendisi ırmağı geçerken İonia’lıları burada bırakarak kendisini 60 gün boyunca beklemelerini, eğer bu süre zarfında sönmezse memleketlerine dönmelerini söyler²⁰². Ardından Darius İskit topraklarına girer. Önce Tauris’lerin sonra kuzeye doğru

¹⁹⁶ Bu donanmada İonia, Aiolia ve Hellespontos denizcileri vardı. Bunlar boğazdan Kyaneia adalarından geçip Karadeniz’e çıkmışlar ve İstros’un ağzına gelip, ırmaktan içeri girmişler ve iki gün boyunca gitmişlerdir. İstros’un kollara ayrıldığı bir yerde köprüyü kurup beklemeye başlamışlardır (Herodotos, IV, 89).

¹⁹⁷ Kaynaca deresi. Bugünkü Kırklareli’nin Pınarhisar ilçesine bağlı Kaynarca beldesi civarındadır. Kaynarca deresi Ergene suyu’na karışır.

¹⁹⁸ Herodotos’un anlattığına göre bu ırmak birçok hastalığa iyi gelirmiş. İnsanlarda ve hayvanlarda görülen uyuzu geçirirmiş. Irmak aynı kaya üzerinden 38 kaynaktan fışkırır, soğuk olanı da vardır, sıcak olanı da. Bu kaynaklar Perinthos yakınındaki Heraion kentiyle Pontos Euxeinos üzerindeki Apollonia arasında tam orta yerdedir ve ikisine de iki günlük yoldadır.

¹⁹⁹ Herodotos, IV, 91.

²⁰⁰ Arda ırmağı (Yunanca: Ardas; Bulgarca: Arda). Bu ırmak şimdi güney Bulgaristan topraklarında bulunur. Meriç nehrine Yunan topraklarında karışır.

²⁰¹ Apollonia (Sozopol, Bulgaristan) ve Mesambria (Nesebar, Bulgaristan) kentlerinin güneyindeki Salmydessos (Kıyıköy, Kırklareli) civarında yaşayan bir Trak kavmi.

²⁰² Darius ilk önce köprüyü kuranlara köprüyü yıkip kendileri ile gelmelerini söyler. Bu sırada Mytilene’lilerin başında bulunan Erxandros oğlu Koes, Darius’a köprüyü yıkmamalarını ve İonia’lıların burada bekleyerek köprüyü muhafaza edilmesini tavsiye eder. Zira İskitlerin belli bir yerinin olmadığını, ordunun bundan dolayı fakir düşeceğini belirtir. Darius bu öğütten hoşlanır ve ona şu sözlerle cevap verir: “Lesbos’lu yabancı eğer sağ salım saraya dönersem, bu güzel öğüdüne güzel bir karşılık vermek fırsatını bana kazandırmak için mutlaka gel beni gör”. Bundan sonra Darius bir kayışın üzerine 60 düğüm atarak İonia’lılara verir. Hergün bir düğüm çözmelerini söyler. Eğer bu süre zarfında kendisi dönmezse İonia’lıların geri memleketlerine dönmesini söyler.

Agathyrs'lerin, ardından Neuri'lerin, ardından Androphag'lar en sonunda da Melankhlenos'ların ülkesi vardır. İskitler düz ovada verecekleri bir savaşta Darius'un ordusunu püskürtemeyeceklerini anlarlar. Bunun için Tauris²⁰³, Agathyrs²⁰⁴, Neuri²⁰⁵, Androphag²⁰⁶, Melankhlenos²⁰⁷, Sauromat²⁰⁸, Gelon²⁰⁹ ve Budin²¹⁰ kralları ile biraraya gelirler. Toplantı da görüş ayrılıkları olur. Gelon, Budin ve Sauromat kralları İskitlere yardım yapmaktan tavır koyarken, Agathyrs, Neuri, Tauris, Androphag ve Melankhlenos kralları yardım etmeyeceklerini ifade ederler. Zira İranlılara ilk önce İskitler saldırmışlardır ve bundan dolayı gelmektedirler. İskitler umdukları yardımı göremeyince diğerleri ile beraber mücadeleye karar verirler. Bunun için de İranlılarla açık bir meydan savaşına girmeyerek, yavaş yavaş geri çekileceklerdir. Çekilirken de kuyuları kapatacaklar, otları biçeceklerdir. İskitler iki gruba ayrılırlar. Birinci grubun başında Skopasis adında bir kral vardır. Bu grup Sauromatlar ile birleşecekti. Eğer Persler bunlara karşı yürürlerse Palus-Maiotis boyunca ve Tanais doğrultusunda yavaş yavaş çekileceklerdir, eğer Persler uzaklaşırsa peşlerine düşeceklerdi. Öteki grubun başında İdanthysos ile Taxakis vardı. Gelon ve Budinlerle takviye edilmişti. Bu ordu birgün aralıkla Perslerin önünden yavaş yavaş çekilerek, yardımı reddetmiş devletlerin topraklarına doğru ilerleyeceklerdi. Böylece onları da savaşa çekmiş olacaklardı²¹¹.

İskit keşif kolları üç günlük yolda İranlılara İstros dolaylarında rastlarlar. İranlılar bunları

²⁰³ Tauris halkı hakkında Herodotos şunları söyler: Savaşçı ve çapulsu olan bu halk denizde ellerine geçen Yunanlıları bakirelerine kurban ederler. Savaşta ele geçirdikleri esirlerin ise kafalarını kesip evlerinin üstüne bir sırığa geçirirler ki eve göz kulak olsun diye.

²⁰⁴ Agathyrs'ler pek fazla kadınlaşmış adamlardır. Parlak süslere bayılırlar, kadın herkesindir, böylece herkes birbirleriyle kardeş olur ve bu genel akrabalık kıskançlık ve kin duygularını kaldırır (Herodotos, IV, 104).

²⁰⁵ Neuriler'in ülkesini Darius'un istilasından bir nesil önce yılanlar istila etmiş ve Neuriler de yurtlarını bırakıp kaçmışlar ve Budinlerin yanına sığınmışlardır. Yunanlılara göre her Neuri yılda bir kez ve birkaç gün için kurt biçimine girer, sonra eski haline dönermiş (Herodotos, IV, 105).

²⁰⁶ Androphag'lar insanların en yabanlılarıdır. Ne adalet bilirler ne yasa. İskitler gibi giyinirler ama dilleri ayırdır ve bütün bu halkların içinde tek insan yiyenler bunlardır (Herodotos, IV, 106).

²⁰⁷ Melankhlenos'lar karalar giyer, İskit geleneklerini uygularlar (Herodotos, IV, 107).

²⁰⁸ Sauromatlar=Amazonlar.

²⁰⁹ Gelonlar, güçlü ve kalabalık bir ulustur. Gözleri parlak saçları kızıl sarıdır. Gelonos denen tahtadan yapılma bir kentleri vardır. Evleri ve tapınakları ağaçtandır. Tapınaklarında Yunanlılar gibi heykeller, sunaklar ve mihraplar vardır. Üç yılda bir tanrı Dionysos adına bayram kutlarlar. Gelon'ların aslının Yunan olduğu söylenir. Deniz kıyısındaki yerlerinden göçtükten sonra Budin'lerin yanına gelip yerleşmişlerdir. Yunan ve İskit karışımı bir dil kullanırlar (Herodotos, IV, 108).

²¹⁰ Budinler göçer bir kavimdir. Bütün uluslar içinde bit yiyen tek kavim bunlardır. Ülkeleri vadilerden ve ormanlardan oluşur. Vadileri çeşitli bitkilerle kaplıdır. Bitkilerin en bol olduğu vadiye çok büyük ve derin bir göl bulunur. Bataklık kıyılarında saz yetişir. Burada susamuru ve kunduz gibi hayvanlar bulunur (Herodotos, IV, 109).

²¹¹ Herodotos, IV, 92-120.

görür görmez peşlerine düşer. İskitler Tanais'e doğru kaçarlar, İranlılarda onları takip ederler. İskitle Tanais'i aşıp sonunda Sauromat'ların ülkesini aşıp Budin'lerin ülkesine girerler. İranlılar Budin ülkesine girince tahtadan yapılmış kenti buldular, ancak kent terkedilmişti. İranlılar kenti yaktılar, sonra düşmanın peşine düştüler, önlerine hep boş stepler çıktı. Bu stepler kuzeye doğru 7 gün boyunca sürer, bunun ardında Thyssageteia'lılar vardır.

Maiotis'lerin topraklarını geçip Palus-Maiotis denilen göle dökülen dört büyük ırmağın (Lykos, Oaros, Tanais ve Syrgis) kaynakları oradadır. Darius steplere çıkınca kovalamayı durdurur ve ordusunu Oaros üzerinde yerleştirir. Burada 60 stad aralıkla sekiz tane büyük kale yaptırır. Bu sırada İskitlerin batıya doğru kaçtıklarını anlar ve hemen kaleleri bırakıp yönünü batıya çevirir. Darius İskitya'ya vardığı zaman iki İskit grubu ile karşılaşır ve bunların peşine düşer. İskitler Melankhlaneia ülkesine kaçarlar, önce İskitler sonra İranlılar Melankhlaneia ülkesini yakıp yıkar. Ardından İskitler Androphag'lar ülkesine girer, ardından İranlılar girer ve bu ülke de talan edilir. Sonra Neuriler ülkesi de aynı şekilde yağmalanır. Ardından İskitler Agathyrs'ler ülkesine girmek isterlerse de bunlar izin vermezler. Hatta girecek olurlarsa İskitlerle savaşacaklarını söylerler. İskitler Agathyrs'lerin savunması karşısında onların topraklarına girmekten vazgeçerler. Zaten bu sırada İranlılar Neurilerin topraklarından sonra takibi bırakmışlardır. Melankhlaneia'lar, Androphag'lar, Neuriler ise barınma olanağı olmayan kuzeye kaçmışlardır.

İskitleri bulabilmek için iki ay İstros (Tuna) ile Don nehirleri arasında dolaşıp duran Pers ordusunda yiyecek ve içecek sıkıntısı başlar, hastalıklar başgösterir, ölenler çoğalır. Darius bunun üzerine İskit kralı İdanthysos'a bir elçi ile şu haberi gönderir:

*“Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken niçin boyuna kaçırıyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayabiliyorsan ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık”.*²¹²

İskit kralı İdanthysos ise şu cevabı gönderir:

“İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya

²¹² Herodotos, IV, 126.

zorlayabilir; senden de kaçtığım yok. Şimdiye kadar yapmış olduğum şey barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız, ki elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz Ama daha önce –ve keyfimiz istemediği sürece- sizinle savaşmayacağız. Bu konu bu kadar. Efendilik konusuna gelince, ben yalnız iki efendi tanıyorum; atam Zeus ve İskitlerin kraliçesi Hestia. Ve bir de haraç olarak istediğin ekmek ve su yerine sana layık olduğun şeyleri göndereceğim; mademki kendini benim efendim sayıyorsun, senin bu palavrana cevap olarak, ‘‘ağla diyorum sana’’ (Bu İskit dilinde atasözü hükmünde bir deyim).’’²¹³

Bir başka rivayette İskit kralı buna imalı bir cevap vermişti²¹⁴. Darius boşa zaman harcadığını anlamış ve altmış günlük sürenin dolmak üzere olduğunu Darius’a bildirmişlerdi. Artık buralarda fazla perişan olmaya gerek yoktu. Ayrıca yiyecek ve içecek sıkıntısı da had safhadaydı, hastalıklardan dolayı zayıfta çoğalmıştı. Geri dönüş planları yapıldı, bunun içinde Gobyras’ın şu teklifi kabul edildi: Gece olunca kampın bütün ışıkları yakılacak, askerlerin en yıpranmışları bir bahane ile burada bırakılacaktı. Ayrıca eşeklerde²¹⁵ kampta bağlanacaktı. Kendileri de gece İstros’ta kurulmuş olan köprüye doğru yola çıkacaklardı. Kampın boşaldığını gören eşekler daha fazla anırmaya başlayacaklardı. Bunu duyan İskitlerde İranlıların hala orada olduklarını sanacaklardı. Sabah olunca kamptaki hastalıklı askerler Darius’un kendilerini harcadıklarını anladılar ve İskitlere çeşitli işaretler yaparak olup biteni anlatmaya çalıştılar. Bunun üzerine İskitlerin ikinci grubu Persleri hızla takibe koyuldular. Pers ordusunun çoğu yaya idi ve ağır hareket ediyorlardı, ayrıca rehberleri olmadığı için yolu iyi bilmiyorlardı. Buna karşılık İskitler atlı idi ve kestirme yolları biliyorlardı. Perslerden önce İstros’taki köprüye vardılar ve orada bulunan İonia’lılara:

²¹³ Herodotos, IV, 127.

²¹⁴ Rivayete göre Darius İskit kralına teslim olmasını teklif ettiği zaman İskit kralı kendisine bir haberci ile bir kuş, bir fare, bir kurbağa ve beş ok göndermiştir. Önce bunun manası anlaşılamamış sonra Darius’un kayınpederi Gobyras bu mesajı şöyle çözmüştür. “Havada uçan kuş, toprağa gömülen fare, bataklığa ve göle sığınan kurbağa olmadıkça oklarımızdan kurtulamayacaksınız.” Fakat ok sayısının beş olması meselesi ise çözülememiştir.

²¹⁵ İskitlerin İran kamplarına akınlarını güçleştiren tuhaf bir şey vardı ki o da eşeklerin anırtısı idi. İskit ülkesinde eşek ve katır bulunmazdı. Eşek anırtısı İskit atlarını korkutuyor ve ürkütüyordu.

'İonia'lılar size verilen süre doldu, siz hala burada durmakla doğruluktan ayrılmış bulunuyorsunuz. Eskiden sizi burada tutan korkuydu; ama şimdi hemen bu geçidi yıkınız, gönlünüz sevinçli olsun, tanrılara ve İskitlere şükrederek özgürlüğünüze koşunuz Sizin efendiniz olan adam gelince, biz onu bir daha kimseye sataşamayacak hale getireceğiz''.

Bunun üzerine İonia'lılar aralarında konuştular. Khersonessos (Gelibolu) hâkimi Atinalı General Miltiades İskitlerin dediği gibi köprüyü yıkıp hemen dönmeleri görüşünü savundu. Miletos'lu Histiaios ise bunu tersini savunarak, her biri kendi ülkesinde Darius'ın sayesinde tiran²¹⁶ olarak kalabiliyordu. Darius'un gücü kırılırsa ne kendisi Miletos'luların ne de diğerleri bulundukları ulusların başında kalabilirlerdi. Zira bu sitelerin hepsi tiranlığın kaldırılıp demokrasinin kurulması taraftarıydı. Orada bulunanlar bunun üzerine Histiaios'un fikrini kabul ettiler²¹⁷. Ancak İskitlere de köprüyü yıkıyor izlenimi vermek için köprü'nün İskitya'ya bakan bölümünü yıkıyor gibi görüneceklerdi. Onlara da bakın sizin dediğinizi yapıyoruz, sizler de gidip düşman ordusunu arayıp bulun, hem bizim hem de sizin adınız onlara gereken cezayı verin diye haber gönderdiler. Ancak İskitler oradan ayrıldılarsa da Persleri bulamadılar. Darius ise İstros'ta köprübaşına gelip karşıya güvenli bir şekilde geçti. Ardından Trakya'ya ilerleyip Khersonessos'ta bulunan Sestos'a geldi. Gemilerle Küçük Asya'ya geçtiler²¹⁸. Darius bu sefer sonunda Trakya'dan Makedonya'ya uzanan Skydra-Trakya satraplığını kurar. Başına da Daskyleion satrabı Megabazos'u getirecektir. Bu sırada İskitlerin hazırlık yaptığını ve boğazı geçerek kendisine saldıracaklarını haber aldı²¹⁹. Burada çeşitli önlemler aldıktan sonra Çanakkale Boğazı'ndan Küçük Asya'ya geçti. Ancak Ctesias'a göre Darius Küçük Asya'ya tekrar İstanbul Boğazı'ndan geçmiştir²²⁰.

²¹⁶ Tiran (tyrannos) sözcüğü Lydia kökenli olup bey ya da efendi manasındadır. Tiranlık ise kent yönetiminin bir tek kişinin egemenliği altında olduğu rejim türüdür. Hellenler bu sözcüğü genellikle doğulu despotları ve zorbaları tanımlamak amacıyla kullanılırdı. Bu bakımdan tiran halkın gözünde aşağılayıcı ve kötü bir anlam içermekteydi (M.Arslan, İstanbul'un Antikçağ Tarihi, 2010; ayrıca bk Mansel 1988, 178).

²¹⁷ Miletoslu Histiaios'un görüşünü savunanlar şunlardır: Abydos tiranı Daphnis, Lampsakos tiranı Hippoklos, Parion tiranı Herophantos, Prokonnesos tiranı Metrodoros, Kyzikos tiranı Aristagoras, Bizans tiranı Ariston, Khios tiranı Strattis, Samos tiranı Aiakes, Phokaia tiranı Laodamos, Kyme tiranı Aristagoras.

²¹⁸ Herodotos, IV, 130-143.

²¹⁹ Strabon, XIII. 1. 22 c. 591.

²²⁰ Ctesias'a (FGr Hist IIIC 688 f 13 (21) göre Mö 512'de Darius İstanbul Boğazı'ndan geçmiştir. Darius İstanbul Boğazındaki köprü'nün korunması için Khalkedon'lulara görev vermişti. Ancak onlar köprüyü çözmüşlerdi. Bu yüzden Darius Khalkedon'luları cezalandırmış ve evlerini tapınaklarını yıktırmıştı. Polyaeus'ta (Strat. VII. 11.5) aynı ifadeleri söyler. Ona göre de Darius bunları cezalandırmışlardı. Darius Khalkedon'u kuşatmış, onlarda tüm güçleri ile kentlerini savunmaya başlamışlardı. Darius önce herhangi bir girişimde bulunamış kentin geniş ve zengin territorium'unu yağmalamakla yetinmişti. Ardından Khalkedon önlerinde kamp kurmuştur. Bu sırada Khalkedon'a 2 km mesafe de Aphasion denilen dağın eteklerinden

Darius komutanlarından Megabazos'u²²¹ seksen bin kişilik bir ordu ile Avrupa'da bırakmıştı (M.Ö. 512). Megabazos Hellespontos'ta kaldığı sürece diğer Trak kabileleri ve siteleri Pers hâkimiyetine alacaktır. Megabazos ilk önce Darius'a itaat etmeyen Perinthos²²² kolonisini ele geçirir. Perinthos'lular kendilerini kahramanca savundularsa da Megabazos'un sayı üstünlüğü karşısında boyun eğmişlerdir. Megabazos ardından Trakya içlerine ilerler. Bu ülkedeki bütün siteleri ve ulusları hâkimiyeti altına alır. Strabon'a göre Darius bu sırada Marmara sahillerindeki kentlerin olası bir İskit saldırısı sırasında onlara yardım edeceğinden korkuyordu. Bu bakımdan Trakya sahillerindeki tiranları kentlerinden uzaklaştırmış ve bölgedeki Pers hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır²²³.

Darius buradan satraplığın merkezi Sardes'e gelir. Burada kendisine İstros köprüsünde hizmet eden Miletos tiranı Histiaios ile Mytilene'li Koes'in öğüdünü unutmamış ve onlara ne istediklerini sormuştu. Onlardan Histaios Edoni'lerin topraklarındaki Myrkinos²²⁴ bölgesini ister, zira orada bir kent kurmak istemektedir. Koes ise Mytilene'de iktidarın kendisine verilmesini ister. Böylece dilekleri yerine getirilir. Khersonesos tiranı Miltiades ile Byzantion tiranı ise Darius'un gözünden düşmüştür²²⁵.

Darius Sardes'te iken orada bulunan Pigres ve Mantyes adında iki Paionia'lıdan Paionia²²⁶ ülkesi hakkında bilgi alır²²⁷. Bunun üzerine Darius Trakya'da bıraktığı komutanı

kente gizlice tünel kazdırmıştır. Tünel kentin agorasındaki zeytin ağacının köklerine kadar ilerlemiş ve akşam askerler kente girerek kent zaptedilmiştir.

²²¹ Megabazos, Darius'un en güvendiği komutanlarından biriydi. Darius birgün nar yerken, ilk narı açtığı zaman kardeşi Artabanos, nar taneleri kadar çok olmasını istediğin şey nedir? diye sorar. Darius'ta "devletime Yunanistan'ı katmaktansa Megabazos gibi adamlarımdan bu nar taneleri kadar çok olsun" cevabını verir.

²²² Şimdiki Marmara Ereğlisi, daha önceki adı Heraklea'dır. Samoslular tarafından M.Ö. 654 veya Syncellus'a göre 599 yılında kurulmuştur.

²²³ Strabon, XIII. 1.22 c. 591.

²²⁴ Makedonya'da Korkinitis Gölü kıyısında, Struma ile Nestos nehirleri arasında bir yer.

²²⁵ Herodotos, V. 26.

²²⁶ Paionia, İlyria ile Makedonya arasında, Teselya'nın kuzeyinde bir bölgedir.

²²⁷ Herodotos'un anlattığına göre; Darius Sardes'te iken Pigres ve Mantyes adındaki iki Paionia'lı Paionia ülkesinde tiranlığı ele geçirmek için Darius'a bir oyun oynarlar. Bu ikisinin güzeller güzeli bir kızkardeşleri vardı. Bunu güzelce süsleyip Darius'un divan kurduğu yerden geçirttiler. Kızın kafasında su testisi, yularını koluna geçirdiği bir atı ile su almaya gidiyordu. Ayrıca elleri ile de keten eğiriyordu. Darius bu kızı görünce dikkatlice bu kızı seyretti. Zira ne Pers ülkesinde ne de Lydia ülkesinde böyle maharetli bir kız görmüştü. Darius kızı yanına getirtince erkek kardeşleri de gelmişti. Darius kızı nereli olduğunu sorunca kardeşleri atılmış ve Paionia'lı olduklarını söylemişti. Neden buraya geldiklerini sorunca da kendilerine teslim olmak için geldiklerini belirtmişlerdi. Darius'ta hemen Megabazos'a haber gönderip buranın fethedilip ahalisinin kendiine gönderilmesini emretmişti.

Megabazos'a haber göndererek Paionia üzerine sefer yapmasını ve onları yurtlarından çıkartıp kendisine göndermesini emreder. Megabazos'ta emir üzerine Paionia üzerine sefere çıkar. Paionia'lılar Perslerin üzerlerine geldiklerini duyunca hemen hazırlıklara başlarlar ve onları karşılamak için deniz kıyısına inerler, çünkü Perslerin buradan geleceklerini düşünmüşlerdi. Persler ise bunu haber alınca kılavuzları sayesinde ülkenin iç kesimlerine doğru yönelirler. Paionia'lıların haberi olmadan savunmasız kalan kentlerine saldırırlar. Kentlerinin düştüğünü duyan Paionia'lılar dağılırlar ve herbiri kentlerine gider. Böylece Pers ordusu Siropaiones, Paeoplae halkları ile Prasias Gölüne kadar uzanan bölgedeki bütün kabileleri yurtlarından koparıp Küçük Asya'ya gönderilirler. Megabazos sadece Pangaion dağı dolaylarında yerleşmiş olan Paionia'lılara (Dober'ler, Agrian'lar ve Odomant'lar) ve Prasias gölü çevresinde oturan kabilelere dokunmaz²²⁸. Megabazos Paionia'lıları önüne katarak Küçük Asya'ya doğru yol alır (M.Ö. 511).

Bu sırada Pers komutan Megabazos Makedonya kralı I. Amyntas (553-503)'a yedi kişilik bir elçi grubu göndererek ondan Büyük Kral Darius adına toprak ve su ister²²⁹. Makedonya ülkesi Prasias gölünün öteki ucunda, Dysoron dağının ardındadır. Elçileri Makedonya kralı Amyntas kabul eder ve onları en güzel bir şekilde ağırlar. Ancak Amyntas'ın oğlu Alexandros²³⁰ (503-460) Pers elçilerini bir ziyafet sırasında aşırı taşkınlıklarından dolayı öldürtür. Daha sonra Persler elçileri aramak için Bubares'i yola çıkartırlar. Alexandros bu aramaları boşa çıkartmak için Bubares'i²³¹ altına boğar ve ona Gygaia adındaki kızkardeşini verir. Böylece aramalar durdurulur, iş örtbas edilir.

Megabazos Paionia'lıları Küçük Asya'ya götürürken Hellespontos'tan geçer. Burada zamanla Darius'un hizmetine karşılık Myrkinos bölgesini verdiği Histiaios'a rastlar. Histiaios'un burada Strymon kıyılarında Myrkinos adında bir kent kurduğunu görür. Sardes'e geldiği zamanda Darius'a şöyle der. "Ey kral sen ne yapıyorsun, böyle kurnaz ve becerikli bir Yunan'a Trakya'da kent kurmak için izin verilir mi? Sonra bu yanına topladığı kişilerle isyan edebilir." Bu laflar üzerine Darius bir bahane ile Myrkinos'a

²²⁸ Herodotos, V, 12-15.

²²⁹ Toprak ve su formülü, Perslerde Büyük Kral Darius'un egemenliği altına gir demektir.

²³⁰ Perdikkas soyundan olan bu Makedonya kralları Yunan'dır. Alexandros olimpiyatlara katılmak istemiştir. Onlar olimpiyatlara barbarların katılmasının yasak olduğu söylense de kendisi Argos'lu olduğunu ispat etmiş ve olimpiyatlara katılmış ve stadyumdaki yarışlarda ilk ikiye girmiştir.

²³¹ Megabazos'un 4 oğlundan biri. Diğer oğulları Oibares, Megabates ve Pherendates. Bubares 480'de Athos kanalını yapan mühendistir.

haberci gönderir ve Histiaios'u çağırır. Histiaios'da krala danışman olacağını zannederek gelir. Histiaios Sardes'e geldiği zaman Darius ona "Miletos ve kurduğun kenti bırak benimle Susa'ya gel benim danışmanım yoldaşım ol" der. Darius baba bir kardeşi Artaphrenes'i Sardes'e satrap olarak bırakır ve kendisi Histiaios ile Susa'ya doğru yol alır. Histiaios 497 yılına kadar Susa'da Darius'un yanında kalacaktır. Darius Sardes'te iken yönetimle alakalı çeşitli düzenlemeler yapar. Buna göre baba bir kardeşi Artaphrenes'i Sardes'e vali olarak, Megabazos'un yerine Otanes'i Daskyleion satrapı olarak atar, kendisi de Megabazos ile Histiaios'u alarak Susa'ya doğru yola çıkar (M.Ö. 511).

Megabazos'un yerine geçen Daskyleion satrapı Otanes, sahillerdeki kentler tarafından pek sevilmemiştir. Onları ciddi bir şekilde eziyor ve köleleştiriyordu. Bu sırada Abydos ile diğer Marmara kentleri de olası bir İskit istilası sırasında onlara yardım edeceği gerekçesiyle Persler tarafından yıkılmıştır²³². Otanes bu şekilde ilerleyerek Byzantion ve Khalkedon'u da almıştır (M.Ö. 510)²³³. Byzantion'lu Dionysios'a göre, Byzantion'da biraz daha uzakta bulunan Hera Tapınağı, Darius'un İskit Seferi sırasında Byzantion kentinin Pers kralına karşı işlediği suçları cezalandırmak amacıyla Persler tarafından yağmalanmış, tahrip edilmiş ve yakılmıştır²³⁴. Ardından Otanes düzenlediği askeri harekâta devam etmiş; sırasıyla, Antandros²³⁵ ve Lamponion²³⁶ kentleriyle, Pelasg'ların elinde bulunan Lemnos (Limni) ve İmbros (Gökçeada) adalarını kuşatarak ele geçirmiştir²³⁷.

3.3.4. İonia Seferi (M.Ö. 499-494)

Darius'un İskit seferinden sonra Propontis (Marmara), Trakya ve Karadeniz kıyılarının Pers egemenliğine geçmesi ile İonia'nın Karadeniz kolonileri ile ilişkilerine darbe vurmuş bu da İonia'yı ekonomik darboğaza itmişti. Ayrıca İonia'lının Mısır'daki en büyük kolonileri Navkratis'in de tahrip edilmesi, İonialıların rakibi Fenikelilerin Persler tarafından korunması da ayrı bir etken olmuştu. Ayrıca Yunan şehirlerindeki siyasal

²³² Strabon, XIII. 1. 22 c. 591.

²³³ Herodotos, V. 26; Bazı yerlerde bu tarih M.Ö. 505 geçmektedir.

²³⁴ II. 2 fr. 9. Byzantion'lu Dionysios'a göre bu tarihten itibaren Byzantion'lular için Hera Tapınağından geriye sadece tapınağın bir zamanlar yer aldığı tepenin adı kalmıştır. Bununla birlikte Byzantion'da ikamet eden Megaralılar ve Megara soylular her yeni yılın ilk günü bu kutsal alana gelerek Hera onuruna kurban kesmeye devam etmişlerdir.

²³⁵ Troas'ta Yarmata Tepesi.

²³⁶ Kozlu Dağı/Asar Tepe.

²³⁷ Herodotos, V, 26-27.

bağımsızlığın elden gitmesi ve tiranlığın buralarda normal bir hükümet haline gelmesinin doğurduğu hoşnutsuzlukta vardı. İşte bütün bu siyasal, sosyal, ulusal ve ekonomik sebeplerden ötürü altıncı yüzyılın sonlarında Yunanistan'da ve İonia'da kaynamalar başlayacaktır (Bkz. Harita 3.3).

Nitekim M.Ö. 510 yılında Atina tiranı (527-510) Hippias'ı devirmek için Atina'nın aristokrat ailesi Alkmaionid'ler²³⁸ ile Sparta kralı Cleomenes (520-490) ile birleşip Attika topraklarına girecekler ve buradaki demokratların yardımıyla Hippias'ı Munihia limanında kuşatacaklardır. Hippias, hayatına dokunulmamak ve hemen Attika topraklarını terketmek şartıyla teslim olacaktır. Böylece Atina'da tiranlık devri sona erecek ve demokrasi hâkim olacaktır. Devrilen Hippias ise Persler tarafından kendisine bağışlanan Sigeion'a²³⁹ çekilecektir²⁴⁰.

Hippias, Sigeion'da iken birgün tekrar Atina'ya dönme planları yapmaya başlayacaktır. Ardından Hippias Lampsakos (Lâpseki)'a, tiran Hippoklos'un oğlu olan damadının yanına çekilecek ve Perslerin Sardes satrapı (511-492) Artaphrenes²⁴¹ ile irtibata geçecektir. Hippias, Sardes satrapına Atina'nın İran egemenliği altına girmesi için çaba harcayacaktır. Hippias'ın çevirdiği dolapları haber alan Atina'da Sardes'e elçi gönderip Hippias'ın sözlerine kanmamasını bildirecektir. Satrap Artaphrenes'te Atinalılara, başlarını belaya sokmak istemiyorlarsa Hippias'ı geri çağırması emrini verir. Atinalılar ise bu teklifi reddedip, Persleri karşılama almış olurlar (M.Ö. 506). Bu durum Persler ile Yunanlılar arasında savaşın başlamasına, Darius'un Yunanistan hakkındaki planlarını gerçekleştirmesine yol açacaktır. İşte bu sırada İonia'da başlayan isyan beklenen savaşın patlamasına yol açacaktır²⁴².

Darius dönemi için Anadolu'da gelişen en önemli siyasi olay M.Ö. 499-493 yılları arasında yaşanan İonia ayaklanmasıdır. Milet önderliğinde Batı Anadolu'da büyük çapta yayılım gösteren bu ayaklanmanın nedeni olarak çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Bunlardan en önemlileri arasında Yunan kentlerinin bağımsızlıklarını kazanma isteği veya

²³⁸ Alkmaionid'ler ailesi ile Spartalıların Hippias'ı devirmek için bu 3. teşebbüsleri idi. Geçen sene iki teşebbüste bulunmuşlardı fakat başarılı olamamışlardı.

²³⁹ Troya bölgesinde Skamandros (Küçük Menderes) ırmağı ağzında bir deniz kıyısı kenti.

²⁴⁰ Hippias önceden beri Perslerle görüşmede idi. Onlarla mektuplaşması Atina halkının gözünden düşmesine sebep olmuştu.

²⁴¹ Darius'un baba bir kardeşidir. Darius İskit seferinden İran'a dönerken Sardes'e satrap olarak bunu bırakmıştır.

²⁴² Herodotos, V, 96; Günaltay, a.g.e.,s.179.

Perslere ağır vergi ödemeye maruz kalmaları gösterilmektedir.

Kyklad Adaları'nın en zengini olan Naksos'taki halkın, hali vakti yerinde olan yurttaşlarını (Aristokratları) kovunca onlarda Miletos'a gelip sığınmışlardı. Bu sırada Miletos'ta Aristagoras²⁴³ adında bir tiran hüküm sürüyordu. Aristagoras, Pers kralı Darius'un İskit sferi sonunda yanında alıp götürdüğü eski Miletos tiranı Histiaios'un damadı ve yeğeni idi. Naksos'tan gelenler Aristagoras'a yalvararak, yurtlarına dönmek üzere kendilerine asker vermesini isterler. Eğer bunlar yurtlarına dönerlerse Aristagoras'ın da bu yardım karşılığında Naksos'u ele geçirme şansı olabilecekti. Ama Aristagoras'ın yeteri kadar askeri yoktu, Naksos'ta da ise sekiz bin kalkanlı asker ve pekçok savaş gemisi vardı. Aristagoras bunun içinde Perslerin Sardes satrapı Artaphrenes'i sefere razı edecekti²⁴⁴. Pers kralı Darius'un da onayı alındıktan sonra Aristagoras sevinç içinde Miletos'a dönecekti²⁴⁵.

İlkbahar'da Pers donanması²⁴⁶ hazır olur (M.Ö 499). Kuvvetlerin başında kral Darius'un yeğeni Megabates vardır. Megabates Miletos'a gelip Aristagoras'ın kuvvetleri ile birleşir. Ordu denize açılır ve Khios adasının Kaukasa limanına demirlerler. Bu sırada Naksos'lular herşeyden haberdar olurlar ve savunma tedbirleri almaya başlarlar. Khios'tan kalkan donanma Naksos'a gelir ve kuşatma başlar. Kuşatma dört ay sürer. Perslerin yiyeceği tükendiği gibi, Aristagoras'ın yaptığı masraflarda had safhaya ulaşmıştı. Sonunda başarısız bir şekilde Küçük Asya'ya geri döndüler. Persler başarısız olmuşlardı. Aristagoras ise bu yenilgiden dolayı Miletos'un elinden alınacağı korkusuna kapıldı. Çaresiz kaldığı bu sırada Aristagoras'ın yanına Perslerin başkenti Susa'dan biri gelir. Bu kişiyi Susa'dan gizlice eski Miletos tiranı Histiaios göndermişti²⁴⁷. Histiaios mesajında Aristagoras'a isyan etmesini söylemektedir. Çünkü Histiaios eğer İonia'da bir ayaklanma çıkarsa Darius'un kendisini buraya göndereceğini ümit etmektedir. Miletos'ta bir isyan çıkmazsa kendisinin ömrünün

²⁴³ İonia ayaklanmasını başlatan Aristagoras, Herodotos'a göre Histiaios kadar değerli olmayan ama onun kadar düzenbaz biridir.

²⁴⁴ Aristagoras Sardes'e kadar gidip satrap Artaphrenes'e şöyle der: " Naksos, İonia'ya yakın zengin ve kölesi bol bir adadır. Burayı ardından da ona bağlı Paros ve Andros adalarını sonra Kyklad adalarını alırsan, Euboia'ya atılabilmek için bir dayanak noktası olacaktır. Bu adayı ele geçirmek çocuk oyuncağıdır. Bütün adalar yüz gemi ile alınabilir." Sardes satrapı da ikna olup ilkbahar'da 200 gemi ile hareket edilebileceği müjdesini verir. Bunun için Pers kralı Darius'un da oluru alınacaktır.

²⁴⁵ Herodotos, V, 30-32.

²⁴⁶ Donanma 200 trirem'den oluşmaktadır.

²⁴⁷ Rivayete göre Histiaios, Susa'da iken en güvenilir kölesinin kafasını kazıtıp gizli mesajı kölenin kafasının derisine kazıttırır. Kölenin saçları tekrar uzayınca da onu Aristagoras'a gönderir.

sonuna kadar Susa'da esir kalacağını bilmektedir. Aristagoras mesajı alınca Miletos'un ileri gelenleri ile de toplantı yapar. Toplantı da herkes ayaklanmadan yanadır. Bu toplantıda bulunan tarihçi Hekataios ise başlangıçta bu ayaklanmaya karşı çıkmıştır²⁴⁸.

Aristagoras, Miletos halkı da isyana katılsın diye sözde tiranlıktan çekilir ve Miletos'ta demokratik bir hükümet kurar. Sonra bu devrimi İonia'nın her tarafına yayılmasını sağlayarak tiranların uzaklaştırılmasını sağlar. Böylece her kentte strategos'lar²⁴⁹ seçilir. Böylece İon sitelerinde kısa bir süre tiranlığa ara verilmiş olur. Fakat böyle bir ihtilal ancak Yunanistan'dan kuvvetli bir yardım gördüğü takdirde başarılı olabilirdi. Bundan dolayı Aristagoras'ta 499 yılının kışında bir gemi ile yola çıkarak kendisine yeni destekler aramaya başlar. Öncelikle Sparta'ya gider. Burada Cleomenes (520-490) adında bir kral vardır. Cleomenes Aristagoras'ın teklifini reddederek şehri terketmesini ister²⁵⁰. Aristagoras ardından bütün sitelerin en güçlüsü olan Atina'ya gider. Buraya gelen Aristagoras, halk meclisi önüne çıkarılır ve orada etkili bir nutukla meclisi ikna eder. Aristagoras Sparta'da Cleomenes'i kandıramadığı halde burada 30 bin Atina'lıyı kandırabilmiştir. İonia ile ekonomik ve kültürel ilişkilerde bulunan Atina, eski tiran Hippias'ın Perslerin yardımıyla geri dönmesinden korkmuş ve Perslerin Trakya'dan çıkarılmasında kendi varlığı için önemli gördüğü için bu ayaklanmaya destek vererek 20 gemi vermiştir. Atina'dan başka Eretria'da 5 gemi vererek yardımda bulunacaktır. Aigina ve Korint gibi büyük donanması olan şehirler pasif kalmışlardır. Yardım veren tüm gemiler baharda yola çıkacaklardır. Tüm bu hazırlıklar sürerken Aristagoras, Phrygia topraklarında Persler tarafından sürgün tutulan Paionia'lılara haber gönderip yurtlarına dönebileceklerini söyler²⁵¹.

²⁴⁸ Herodotos, V, 35-36.

²⁴⁹ Ordu generali, her sene yapılan seçimlerle işbaşına gelirlerdi.

²⁵⁰ Aristagoras, Spartalılar için yeni bir şey olan dünya haritasını gösterme hatasında bulunur. Sparta kralı Cleomenes, Pers başkentinin üç aylık mesafede olduğunu öğrenince, Aristagoras'ın gece şehri terk etmesini ister. Böylece, Aristagoras'ın sefer için Cleomenes'e rüşvet verme planları suya düşer. Cleomenes'in bu teklifi reddetmesinin sebebi Perslerin ne kadar büyük olduğunu anlaması idi. Herodotos Atinalıların ahmaklığıyla karşılaştırdığı Cleomenes'in bu keskin zekâlığını beğenmektedir.

²⁵¹ Darius'un İskit Seferinden sonra Megabazos, Paionia'lıları Strymon kıyılarındaki yurtlarından zorla çıkarmış ve Phrygia topraklarında ikamet ettirmişti. Aristagoras, İonia isyanı sırasında bunlara da haberci göndermiş ve onlara şöyle denmiştir: Paionia'lılar beni size Miletos tiranı Aristagoras gönderdi. Size beni dinlerseniz kurtulacağınızı bildiriyor. Bütün İonia Pers kralına karşı ayaklanmıştır, artık sağ salım yurtlarınıza dönebilirsiniz. Deniz kıyısına ulaşmak üzere yola çıkınız, üst yanı ile biz ilgileniyoruz." Paionia'lılar bunu sevinçle karşılamış ve çocuklarını ve karılarını alıp gizlice kaçmışlardır. Ama içlerinden bazıları korkmuş ve gitmemiştir. Deniz kıyısına ulaşan Paionia'lılar Khios'a götürülürler, bu arada kuvvetli bir Pers birliği peşlerine takılır. Paionia'lılar gemiye bindikleri vakit Pers atlıları da kıyıya ulaşır, Persler onların geri

Tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra Aristagoras 498 yılı ilkbaharında Perslerin Sardes merkezine saldırır. Pers satrapı Artaphrenes'in sığınmış olduğu Akropol dışında ele geçirilen yerler ateşe verilir. Ancak üzerlerine bir Pers ordusunun geldiğini haber alınca Efes'e doğru geri çekilmek zorunda kalırlar. Bununla beraber bu ilk başarı İonia'nın komşuları üzerinde etki yapar ve Karia, Likya ve Kıbrıs²⁵² gibi yerler de ihtilale katılırlar. İsyan Marmara ve İstanbul Boğazı'na kadar yayılır²⁵³. Sardes kuşatması haberini alan Kızılırmak'ın batısındaki öncü Pers birlikleri hızla harekete geçmiş ve Efes yakınlarında İonia'lılara yetişmişlerdir. Yorgun olan İonia'lılar mecburen savaşa girmiş ve bozguna uğramışlardır. Ölenler arasında Eretria'lı General Eualcides'te²⁵⁴ vardır. İonia'lılar kendi şehirlerini korumak için çekilirken Atinalılar ve Eretria'lılar da gemilere binerek kaçmayı başarmışlardır. Bundan sonra Atinalılar, Miletos'un tüm yalvarmalarına rağmen İonia'ya yardıma gitmeyeceklerdir. Galip gelen Persler ise Efes üzerine yürümemiş geri çekilmişlerdir²⁵⁵.

Sardes'in başına gelenler Pers kralı Darius'a bildirilmiş²⁵⁶, o da yanında tuttuğu eski Miletos tiranı Histiaios'u çağırarak Miletosluların neden isyan ettiklerini sormuştu. Histiaios'ta *"Bana müsaade et, İonia'ya gideyim, işleri düzelteyim, isyan çıkaran valiyi de sana teslim edeyim"* der. Histiaios bu sözlerle Darius'u aldatmak istiyordu. Darius bu sözlerine inanarak Histiaios'u Küçük Asya'ya gönderecektir.

Persler önce Kıbrıs üzerine yürüdüler. Burada Amathus hariç tüm krallıklar²⁵⁷ Onesilus başkanlığında İonia İsyanı'na katılmıştı. Bunların en güçlüsü salamis idi. Çoğu Grek kökenli bu krallar Perslere haraç vermemek için İonia isyanına katılmışlardı. Ayaklanma güneydeki Fenike kontrolündeki Amathus hariç her yere yayılır. Ayaklanmanın lideri

dönmelerini istedikleri halde onlar geri dönmezler. Khios'lular onları Lesbos'a, Lesbos'lularda Doriskos'a (Trakya kıyısında Hebros ırmağı batısında) yolladılar. Paionia'lılar buradan kara yoluyla Paionia'ya gittiler.

²⁵² Kıbrıs'ta Salamis kralı olan Gorgos (500-498), şehrin dışında iken kardeşi Onesilos darbe yaparak iktidarı ele geçirmişti. Onesilos İonia isyanına destek verirken Gorgos ise Perslere sığınmıştır.

²⁵³ Mansel A.M., Ege ve Yunan Tarihi, s. 268.

²⁵⁴ Oyunlarda taçlar kazanarak Keos'lu Simonides'ten övgüler toplamış olan kişi.

²⁵⁵ Herodotos, V, 102.

²⁵⁶ Atinalılarla İonia'lıların Sardes'i aldıkları ve yaktıkları haberi Darius'a ulaştığı zaman, Darius İonia'lılara hiç aldırış etmemiş ama "Kim bu Atinalılar" demiştir. Kim olduklarını da öğrenince yayını getirtmiş ve bir ok takmış ve gökyüzüne fırlatmış, sonra bağırarak: "Ey Zeus! Bırak beni Atinalılara hadlerini bildireyim". Sonra adamlarından birine emir vermiş, kendisine her yemek getirdiklerinde üç sefer, "Ey kral Atinalıları unutma!" diye hatırlatılsın diye. (Herodotos, V,105).

²⁵⁷ Salamis, Kition, Chytroi, Idalion, Ledrai, Lapethos, Soloi, Tamassos, Kourion, Paphos, Marion.

Salamis kenti kralı Gorgus'un (500-498) kardeşi Onesilus olmuştur. Perslerin Kıbrıs üzerine yürüdüğü haberi gelince Kıbrıslılar hemen İonia'dan yardım isterler. İonia'da hemen yardım gönderir. Artybios komutasındaki Pers ordusu galip gelir ve Kıbrıs'taki isyanın lideri Onesilus öldürülür. Onesilus öldürülmesiyle abisi olan eski kral Gorgus Chersides (497- 493) Persler tarafından tekrar Salamis krallığına getirilir (M.Ö. 497)²⁵⁸. Diğer taraftan savaş hazırlıklarını bitiren Darius üç damadını (Daurises, Hymaees ve Otanes) Küçük Asya'ya gönderir. Sardes'e gelen bu üç komutan sonra üçe ayrılır. Bunlardan Daurises Sardes'ten Hellespontos (Öanakkale Boğazı) üzerine yürür. Bölgedeki Dardanus, Abydos, Percote, Lampsacus ve Paisos'u birer günlük ara ile alır. Ardından Paisos'tan Parion üzerine yürürken Karia'lıların da Perslere karşı ayaklandıkları haberini alır ve oraya hareket eder. Marsyas Çayı (Çine çayı) üzerinde Beyaz Sütunlar denilen yerde Karia'lıları yener²⁵⁹. Marsyas muharebesi'nden sağ kurtulan Karia'lıların, Miletos'un gönderdiği bir orduyla beraber tekrar Perslere saldırılar. Labranda'da yapılan bu savaşı da Karia'lılar kaybeder (M.Ö. 497). Labranda yenilgisinden sonra bu seferde Karia'lılar Pedasa Muharebesi'nde Pers ordusunu imha ederler ve Pers komutan Daurises öldürülür (M.Ö. 496)²⁶⁰. Pedasa yenilgisinden sonra Persler 496-495 arasında Anadolu'da daha küçük çaplı askeri harekâtlarda bulunmuşlardır²⁶¹. İkinci komutan Hymaees ise Sardes'ten Marmara Denizi yönünde ilerleyerek Cius'u (Gemlik) ele geçirir. Bu arada diğer Pers generali Daurises'in Karia'ya indiğini haber alınca kendisi Çanakkale Boğazı üzerine yürüyerek Troas ve bir takım Aiol kentini ele geçirecek ancak bu sırada aniden Troas'ta hastalanıp ölecektir. Üçüncü komutan Otanes'te Sardes satrapı Artaphrenes ile beraber İonia'lılardan Klazomenai'yi alacak ardından da Aiol'lerden de Kyme'yi ele geçirecektir²⁶².

Darius'un gönderdiği eski Miletos tiranı Histiaeus'ta önce Sardes'e gelmiş, Sardes satrapı

²⁵⁸ Herodotos, V, 110-113.

²⁵⁹ Herodotos'a göre Karia'lılar inatla dövüşürler. Herodot savaşta 10 bin Karia'lıya karşın 2 bin Pers askerinin öldüğünü yazar. Marsyas Muharebesinden sağ kurtulan Karia'lılar çınar ağaçları ile kaplı ordular tanrısı Zeus tapınağına çekilirler. Burada onlara bir Miletos ordusu da katılır ve tekrar savaş hazırlıklarına başlarlar.

²⁶⁰ Labranda'da yenilen Karia'lılar Pedasa civarında komutan Maylasa'lı İbanollis oğlu Herakleides komutasında bir tuzak kurmuşlardır. Persler gece çöktüğünde Pedasa'ya ulaşmışlar ve bu da tuzağın etkisini hayli arttırmıştı. Sonuçta Pers ordusu imha olurken Daurises ve diğer komutanlardan Amorges ve Sisimakes'te öldürülmüşlerdir. Herodot Pers ordusunun Pedasa üzerine ilerlemesinin Labranda'dan hemen sonra olduğunu söyler ancak diğer taraftan Pedasa Muharebesinin bir sonraki yıl (496) gerçekleştiğini ileri sürer. Bu zamanda Karia'lılar zaman kazanmıştır. Pedasa zaferinden sonra Karia kralı Mausolos'un komşularında ve Karia'da sevinç ve bayramlar yapılmıştır (Herodotos, V, 121).

²⁶¹ Boardman et al. 481-490.

²⁶² Herodotos, V, 116-126.

Artaphrenes'in kendisinden şüphelenmesi üzerine de gizlice Khios (Sakız) adasına kaçmıştır²⁶³. Khios'lular önce onu hapse atarlar. Onu Perslerin göndermiş olduğu bir ajan zannederler. Daha sonra Histiaeus başından geçenleri anlatınca salıverirler. Onlara Darius'un Fenikelileri İonia'ya yerleştirmeyi düşündüğünü, İonia'lıları da sürgün edeceği yalanını söyler. Sonra Khios'lular kendi isteği üzerine Histiaeus'u Miletos'a götüreceklerdir²⁶⁴. Aristagoras'tan kurtulduklarına şükreden Miletoslular ülkelerine yeni bir tiran istemediklerinden Histiaeus'a ilgi göstermeyeceklerdir. Gece zorla şehre girmeye kalkan Histiaeus'u bacağından yaralayacaklar ve Histiaeus kaçıp tekrar Khios'a sığınacaktır. Bu sefer Histiaeus, Khios'lulardan gemi isteyecek red cevabı alınca da Mytilene (Midilli) adasına geçecektir. Bunları kendisine inandıran Histiaeus onlardan 8 trirem gemi alacak ve Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) doğru yola çıkacaktır. Burada korsanlığa başlayıp İon ticaret gemilerini vuracaktır (M.Ö. 496).

Perslerin ilerlemesi karşısında ya da eski tiran Histieus'un geri dönmesinden dolayı İonia İsyanı'nı başlatan Miletos tiranı Aristagoras ise Miletos'u Pythagoras'a bırakıp Trakya'ya kaçmış ve burada Histiaeus'un kurduğu Myrcinus (Amphipolid) kentini ele geçirmiştir. Aristagoras, Trak kabilelerine karşı akınlar başlatmış o akınların birinde Edon'lular tarafından öldürülmüştür²⁶⁵.

Persler 496-495 arası Anadolu'da küçük çapta askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır. 494 ilkbaharında ise Datis komutasında büyük bir ordu hazırlamışlardır. Bu orduya Mısır, Fenike, Kıbrıs ve Kilikya kuvvetleri de katılmıştır. Perslerin savaş hazırlığı içinde olduğu haberini alan İonia'lılar ise hemen Panionion'da²⁶⁶ bir savaş meclisi toplayacaklardır. Bu mecliste İonia elçileri Perslere karşı kara değil de deniz gücü çıkarmaya karar verirler. Donanma Lade (Miletos önündeki küçük ada) Adası'nda toplanacak ve Phokaia'lı

²⁶³ Herodotos'a göre Histiaeus Sardes'e geldiği zaman Sardes satrapı Artaphrenes ona İonia İsyanı hakkında ne düşündüğünü sormuş, o da birşey bilmediğini söylemişti. Artaphrenes onun isyanın neden çıktığını iyi bildiğini farketmiş ve şöyle demişti: "Ülken için gerçek olan şu ki, sen pabucuna yama vurdun, Aristagoras'ta kendi ayağına geçirdi." Artaphrenes'in şüphelendiğini sezen Histiaeus o gece gizlice kaçıp Khios'a gidecektir.

²⁶⁴ Herodotos, VI, 4-5.

²⁶⁵ Aristagoras kaçmaya karar verdiği zaman yakınlarıyla bir toplantı yaparak nereye gideceklerini görüşmüşlerdi. İki yer ortaya çıktı. Birincisi Sardunya adasına gidip koloni kurmak, ikincisi ise Darius'un Edonia topraklarında (Trakya) eski Miletos tiranı Histiaeus'a bağışladığı Myrcinus'a gitmek. Hecataeus (550-476) ise başka bir teklif sunar. Leros'a çekilip, orada bir kale kurup kendilerini unutturmaları. Ortalık sakinleşince tekrar Miletos'a dönebilirdi. Ama bu tekliflerden Myrcinus'a gitmeyi kabul etti. Miletos'u soylulardan Pythagoras'a bıraktı ve kentten ayrıldı. (Herodotos, V, 124).

²⁶⁶ Dilek yarımadası, Aydın.

Dionysius'un liderliğinde onun planı uygulanacaktır. Savaş başlamadan önce her iki tarafta savaş düzeni alırlar. İonia kuvvetlerinin toplam 353 gemisi, Perslerin ise 600 gemisi vardır. Savaş başladıktan sonra İonia kuvvetlerinde dağılma yaşanmıştır. Önce Samoslular gemileriyle birliği terketmişlerdir²⁶⁷.

İonia Kuvvetleri	Pers Kuvvetleri (Mısır, Fenike, Kıbrıs)
Miletos (80 gemi)	600 gemi
Priene (12 gemi)	
Myus (3 gemi)	
Teos (17 gemi)	
Khios (100 gemi)	
Erythrai (8 gemi)	
Phokaia (3 gemi)	
Lesbos (70 gemi)	
Samos (60 gemi)	

Çizelge 3.4. Lade savaşındaki tarafların kuvvetleri

Samoslulardan sonra da Lesboslular kaçmışlar ardından da İonia'lıların büyük bir bölümü savaşı terketmişlerdir. Kalıp savaşanlar içinde en büyük kaybı Khios'lular vermiştir. 100 gemiyle katılan ve her gemide 40 savaşçı bulunan Khios'lular canla başla savaşmışlardır²⁶⁸. Donanmanın komutanı Dionysios ise düşmanın üç gemisini ele geçirmiş ancak, İonia'lıların ihanet ettiğini ve savaşın aleyhlerine döndüğünü görünce vatani Phokaia'ya dönmeyip Fenike'ye doğru yelken açmıştır²⁶⁹.

Lade deniz muharebesi'ni (M.Ö. 494) kazanan Persler ardından İonia İsyanı'nı (499-493) başlatan Miletos üzerine yürümüşler, denizden ve karadan kuşattıkları şehri yerle bir etmişlerdir. Ahaliyi de köleleştirerek Susa'ya göndermişlerdir. Darius ise bunlara kötülük

²⁶⁷ Samoslulardan sadece 11 gemi savaşı terketmemiştir. Bu geminin komutanları yerlerinde kalarak savaşmışlardır. Daha sonra Samos halk meclisi bunların gösterdikleri yiğitliğin anısı olarak bir taş dikilmiş ve isimleri baba adlarıyla birlikte bu taşta kazınmıştır. Bu taşın Herodotos zamanında Samos'taki agorada durduğu söylenir.

²⁶⁸ Khios'lular düşmanın çok gemisini imha etmişler kendileri de gemilerinin çoğunu kaybetmişlerdir. Savaşın kaybedildiği anlaşılınca da geri kalanlarla Mykale'ye sığınmışlar, gemilerini karaya oturtuktan sonra kara yolculuğuna çıkmışlar ve gece yarısı Efes şehrine gelmişlerdi. Efes kadınları da Thesmophoria Festivalini kutlamaktaydılar. Khios denizcilerinin başına gelenlerden haberi bulunmayan Efesliler, silahlı bir kuvvetin ülkelerine girdiklerini görünce, bunları kadınlarını kaldırmak üzere gelmiş bir haydut çetesi sandılar ve bütün Khios'luları kılıçtan geçirdiler. (Herodotos, VI, 15-16).

²⁶⁹ Dionysios önce Fenike'ye gitmiş ve burada birçok ticaret gemisi batırarak korsanlık yapmıştır. Ardından Sicilya'ya yelken açmış orada korsanlığa başlamıştır. Yalnızca Kartacalılara ve Etrüsklere saldırmış, Yunanlılara dokunmamıştır.

etmemiş ve Ertythreia denilen deniz kıyısında (Basra Körfezi) Dicle suyunun ağzında bulunan Ampe kentine yerleştirmiştir. Miletos toprakları da Persler ve Karia'lılar arasında bölüşülmüştür. Didyma'daki²⁷⁰ Miletos hazineleride yağmalanmıştır. Miletos'un düşüşüne en çok Atinalılar üzülmüştür²⁷¹. Bu felaket önceden Delphoi kâhini tarafından şu ifadelerle bildirilmişti:

*O zaman, Miletos, ey belalar işçisi, o zaman
Birçokları için zengin bir şölen, parlak bir ganimet
Olacaksın, kadınların ele geçecek, uzun saçlıların
Ayaklarını yıkayacaklar ve Didyma, bizim
Tapınağımız, yabancı efendilerin malı olacak*²⁷²

Lade savaşı İonia isyanının sonu olmuştur. Çoğu siteler yurtlarını terkederek İtalya ve İspanya taraflarına yerleşmişlerdir. Persler ise 493 yılına kadar temizleme hareketinde bulunmuşlardır.

Bu sıralarda Lade savaşı'nda İonia'lıların yenilgi haberine alan ve Hellaspontos'ta korsanlık yapan eski Miletos tiranı Histiaeus, Hellaspontos'ta yerine Apollophanes oğlu Abydos'u bırakarak Lesboslularla (Midilli) beraber hızla Khios'a (Sakız) gelir. Khios garnizonu Histiaeus'u adaya sokmaz. Bunun üzerine Histiaeus Sıgılık denilen yerde bu garnizonla vururşur ve çoğunu kılıçtan geçirir ve Khios adasını ele geçirir, adadaki Polikhna'yı şehrini de kendisine üs yapar (M.Ö. 494)²⁷³. Khios'u (Sakız) ele geçiren Histiaeus elindeki İonia ve Aiolia'lı askerlerle Thasos üzerine sefere çıkar ancak Fenikelilerin Miletos'tan yelken açtıkları haberini alınca seferi bırakıp Lesbos (Sisam)'a gider. Ancak orduda bu sefer de kıtlık başlamıştır. Histiaeus bunun için Mysia'daki Atarneus ve Kaiokos ovalarındaki ekini kaldırmak üzere Lesbos'tan Anadolu kıyılarına geçer. Tam bu sırada Melene civarında bulunan Harpagos komutasındaki Pers ordusunun hücumuna uğrar askerleri öldürölür kendisi de yakalanıp Sardes'te Artaphrenes'e gönderilir. Artaphrenes ise Histiaeus'u

²⁷⁰ Miletos'un güneyindeki Apollon Tapınağı.

²⁷¹ Atinalılar Miletos'un Perslerin eline geçmiş olmasına sözle anlatılamayacak kadar çok üzülmüşlerdir. Öyle ki Phrynikhos, Miletos'un düşüşünü anlatan dramı oynatırken bütün tiyatro gözyaşlarına boğulmuş, halka böyle büyük ve ulusal bir acıyı hatırlattığı için bin drahmi para cezasına çarptırılmış ve dramın oynatılması yasak edilmiştir (M.Ö. 492).

²⁷² Herodotos, VI, 19

²⁷³ Herodotos, VI, 26.

hemen kazığa vurdutturur ve kafasını keserek kral Darius'a gönderir. Darius Histiaeus'un kendisine diri gönderilmediği için Artaphrenes'i azarlar. Histiaeus'un başını yıkatıp kefenletir, şanına layık bir biçimde gömdürür (494 Kışı)²⁷⁴.

Pers donanması 494 kışını Miletos'ta geçirir. 493 ilkbaharında tekrar denize açılır, Khios (Sakız), Lesbos (Sisam) ve Tenedos adalarını kolayca ele geçirir. Buralardaki en güzel kızlar Darius sarayına gönderilirken, çocuk yapabilecek erkeklerde iğdiş ediliyordu. Aynı anda kentleri ve tapınakları ateşe veriyorlardı. İonia'dan ayrılan Pers donanması kuzeye çıkarak Hellespontos (Marmara Denizi)'un batı kıyılarını baştan aşağı egemenliği altına alır. Doğu'daki kıyılar önceden Pers kara orduları tarafından ele geçirilmişti. Perslerin geldiğini gören Byzantion ve Khalkedon'lular şehri terkedip Karadeniz'e girmişler ve orada Mesambria (Nesebar, Bulgaristan) kentini kurmuşlardır. Pers ve Fenike donanması ise Khersonesos (Gelibolu), Perinthos (Marmara Ereğlisi), Selymbria (Silivri), Byzantion ve Khalkedon şehirlerini ele geçirip yağmalarlar. Ardından Prokonnesos (Marmara Adası) ve Artake (Erdek)'ye sapmışlar, buraları da yaktıktan sonra Khersonesos'a dönmüşlerdir. Yalnız Kyzikos'a dokunmamışlardır, çünkü bunlar Pers-Fenike donanması gelmeden önce Daskyleion valisi Oibares ile anlaşarak kralın egemenliği altına girmeyi kabul etmişlerdir. Kardias ili dışında bütün Khersonesos Pers hâkimiyetine girmiştir (M.Ö. 493)²⁷⁵. Khersonesos tiranı Miltiades ise Pers-Fenike donanması gelmeden önce varını yoğunu beş trireme yükleyip Kardias'dan Atina'ya doğru yelken açar. Melas körfezinden geçerken Fenikelilere yakalanır. Dört gemi kaçsa da Fenikeliler birini yakalarlar. Bu geminin komutanı Miltiades'in oğlu Metiokhos'tur. Fenikeliler Darius'un bundan hoşnut kalacağını düşünerek bunu Darius'a gönderirler zira Darius'un İskit seferi sırasında İstros üzerinde kurulan köprüyü yıkıp ülkelerine dönmelerini söyleyen Miltiades idi. Ama Darius Metiokhos'a iyi davramış, mal, mülk ve bir Pers kızı vermiştir. Miltiades ise kaçtığı dört gemi ile İmbros adasına sığınmış sonra oradan Atina'ya geçmiştir (M.Ö. 493)²⁷⁶.

3.3.5. Mardonius'un Trakya Seferi (M.Ö 492)

Persler 492 ilkbaharına kadar İonia'ya başka bir şey yapmadılar. İonia'lılar için kurtarıcı olan şu tedbirleri alırlar. Büyük Kral Darius'un emriyle Sardes satrapı Artaphrenes İonia

²⁷⁴ Herodotos, VI,28-30.

²⁷⁵ Herodotos, VI, 31-33.

²⁷⁶ Herodotos, VI, 41.

sitelerinin delegelerini Sardes'e çağırır ve şu koşullarda onlarla anlaşma yapar. Sitelerde tiranlık sistemi yerine demokratik hükümetler kurulacak, iç işlerinde serbest olacaklar, kendi aralarında ve hatta yabancılarla diplomatik ilişkiler kurabilecekler, aralarındaki anlaşmazlıkları Büyük Kral'ın hakemliğine başvurmak suretiyle çözecekler, birbirlerini vurup yağma etmeyeceklerdi. Yalnız harp ilan etme yetkileri yoktu. Ayrıca topraklarının büyüklüğüne göre vergi vereceklerdi.

Bu akıllıca tedbirler İonia siteleri arasında sulhu temin ettiği gibi İonia siteleri ile Atina arasındaki ittifakta çözülmüş oluyordu. Artık Darius için kıta Yunanistan'ı elde etmenin önünde başka engel kalmamıştı. Buradaki şehirlerin arasındaki ihtilaflarda Darius'un elini güçlendiriyordu. Ekonomisi ve donanması güçlü olan Korint'in menfaati batıda olduğu için İran'la bir problemi yoktu. Argos, Spartalılar tarafından tehdit edildiğinden İran'a dayanmak istiyordu. Aigina ise rakibi Atina'ya karşı İran'a yanaşıyordu. Teselya feodalları ile Phocisliler birbirleri ile devamlı sürtüşüyorlardı. Bundan dolayı Teselya'da İran'ın müttefiki olma istidaındaydı. Diğer küçük siteler ise milletlerarası politikaya ilgi duymuyorlar, kendi menfaatleri ile alakalanıyorlardı. Sparta'da ise Demaratus (515-491) ve Cleomenes (520-490) adında iki kral hükmediyordu. Demaratus'un partisi mağlup olunca Darius'a sığınmıştı. Atina ise Perslere karşı bir tavır içinde idi²⁷⁷. Darius Yunanistan'ı elde etmek için öncelikle Trakya'yı kontrol altına alması gerekiyordu. Bunun için damadı Mardonios'u²⁷⁸ bu işe memur eder. Mardonius'ta Trakya seferine çıkar (492 İlkbaharı).

Darius'ın kızı Artosoztra ile daha yeni evlenen genç Mardonius büyük bir ordu ile Kilikya'ya gelir. Kendisi buradan donanma ile İonia'ya giderken kara ordusu da Helespontos (Marmara Denizi)'a ilerler. Hellespontos'ta birleşen Pers ordusu Mardonius komutasında Trakya içlerine girer. Thasos (Taşöz)²⁷⁹ adası zaptedilir ve halkı köleleştirilir. Thasos'tan sonra yollarına devam eden Pers ordusu kıyı boyunca Akanthos'a²⁸⁰ iner. Pers ordusuna yardım getiren Pers donanması ise Athos dağının etrafını dolanırlarken kuzeyden bindiren bir fırtınaya tutulurlar ve sürüklenirler. Aynaroz civarında gemilerin kayalıklara

²⁷⁷ Günaltay, a.g.e., s.182-183.

²⁷⁸ Mardonius, Gobryas'ın oğludur. Aynı zamanda Darius'un kızı Artozostra ile evlidir. Mardonius Platai savaşında ölmüştür.

²⁷⁹ Fenikelilerin kurduğu bir kolonidir. Adını da Fenike'li Thasos'tan almıştır. Thasos altın madenleri ile ünlüdür.

²⁸⁰ Ünlü Kserkses kanalının kazıldığı yer.

çarpması sonucu 300 gemi ve yirmi binden fazla insan zayıat verirler. Herodotos'un ifadesine göre yüzmeye bilmeyenler burada canavar balıklara yem olmuşlardır. Makedonya'da kamp kurmuş olan Mardonius ise gece Trak kavimlerinden Bryg'lerin baskınına uğrar, kendisi yaralanırken çoğu askeri de öldürülür. Ancak yılmayan Mardonius bunlara baş eğdirmeden dönmez. Bryg'lerin açtığı bela ve Pers donanmasının yok olması üzerine Mardonius geri çağrılır (M.Ö. 492)²⁸¹.

Herodotos ve bazı modern tarihçilere göre bu sefer Yunanistan'ı zaptetmek amacıyla yapılmış başarısız bir seferdir. Persler İonia ihtilalinin tepkileri sonunda Trakya ve Makedonya'da sarsılmış olan egemenliklerini yeniden kuvvetlendirmek için böyle bir sefer yapmış olabilirler²⁸².

3.3.6. Marathon Savaşı (M.Ö. 12 Eylül 492)

Darius bundan sonra plan değiştirerek kara yolundan değil de deniz üzerinden Atina'ya hücum etmeye karar verir. Bu sırada Thasos (Taşöz) adasının Perslere karşı ayaklanma niyetinde olduğu Thasos'un komşuları tarafından Darius'a bildirilir. Thasos'lular yeni gemiler yapmakta ve şehri kuşatan hisarlarını güçlendirmektedirler. Bundan şüpheye kapılan Darius bunlara haberci göndererek hisarlarını yıkmalarını ve gemilerini de Abdera'ya göndermelerini emreder. Korkuya kapılan Thasos'lularda aynen böyle yapar²⁸³.

Daha sonra Darius Yunan şehirlerinin durumlarını ölçmek için buralara elçiler göndererek Büyük Kral adına toprak ve su isterler (M.Ö. 491). Bundan başka da kendisine haraç ödeyen diğer kıyı şehirlerine de haber göndererek kendisi için savaş gemileri ve at taşımak için gemiler yapılmasını emreder. Yunan şehirlerinden Atina ve Sparta Pers elçilerini kuyulara atmışlar, Aigina ise elçilere hemen toprak ve su vermiştir ki bu davranış Atinalıları öfkelenmiştir. Bunu kendilerine karşı bir düşmanlık gösterisi sayarlar. Bunun üzerine Atinalılar Spartalıların yanına gidip Aigina'lıları Yunanistan'a ihanet etmekle suçlarlar. Bu suçlama üzerine Sparta kralı Cleomenes (520-490) diğer Sparta kralı Demaratos'tan habersiz Aigina'ya giderek orada Perslerle anlaşma yapanları cezalandırmak ister. Ama buna Krios adında bir karşı çıkar ve bir tek Aigina'lıya dokunursa cezasını göreceğini söyler. Ayrıca Cleomenes'in Sparta halkının olurlu-

²⁸¹ Herodotos, VI, 43-45.

²⁸² Mansel, a.g.e., s. 270.

²⁸³ Herodotos, VI, 46-48.

almadan, sırf Atinalılardan rüşvet alarak bu işe kalkıştığını söyler (Bu sözleri onun kulağına fısıldayan Demaratos'un mektubuydu.). Cleomenes Aigina'dan kovulurken Krios'a adını sorar, o da adının Krios olduğunu söyleyince Cleomenes şunları söyler: *'Koçum, boynuzlarına tunç kaplatsan iyi edersin, çünkü yakında zorlu bir düşmana toslayacaksın.'* Bu arada diğer Sparta kralı Demaratos Sparta'da halkın düşüncesini Cleomenes'e karşı çelmeye çalışıyordu. Sparta'da iki kral hüküm sürüyordu. Aynı atadan²⁸⁴inen ama ayrı hanedan olan bu iki krallıktan yalnızca yaşça büyük olmanın verdiği hak ile Eurysthenes dalı yani Cleomenes üstün idi. Ancak Sparta'nın gerçek şefleri Ephoros'lardı. Bütün yetkiler onların elelrindeydi. Kralların yetkisi sadece dini idi. Savaşta orduya ephoros'lar komuta ediyor ve krallar onların denetimi altına giriyorlardı²⁸⁵.

Cleomenes Sparta'ya dönünce rakibi olan diğer kral Demaratus'u bir komplo ile krallıktan eder yerine de Leothkhidas adında biri kral olur. Demaratus ise Pers kralı Darius'un yanına sığınır. Spartalılar tekrar Aigina üzerine yürürler ve ileri gelenleri (Bunlar arasında Krios'ta vardır.) alıp Atina'ya teslim ederler. Ardından Cleomenes'in ölmesi ile Aigina'lılar diğer Sparta kralı Leothkhidas'a yalvararak Atina'ya teslim edilen yurttaşlarının verilmesini isterler. Sparta kralı Atina ile görüşse de sonuç alamaz ve Aigina'lılarda Atinalıların ileri gelenlerini taşıyan gemileri ele geçirerek savaş ilan ederler²⁸⁶.

Aigina ile Atina arasında savaş olurken Pers ordusu da Kilikya'da Aleion ovasında toplanmıştır. Ordunun başında Media'lı Datis ile Darius'un yeğeni Artaphrenes²⁸⁷ vardı. Bunlara eski Atina tiranı Hippias²⁸⁸ kılavuzluk edecektir. Pers ordusunun görevi Atina ile Eretria'nın köleleştirilmesidir. Pers ordusu 600 trirem ile İonia'ya doğru yola çıkar. Donanma Samos'a uğradıktan sonra İkaria ve Kyklad adaları arasından henüz egemenlikleri altına girmemiş olan Naksos adasına yavaşlar. Naksos'lular daha önceden dağlara çekildiğinden Persler ellerine geçirdiklerini köle yaparlar, kenti ve tapınağı ateşe verirler. Ardından Delos adasına giderler. Deloslular ise burayı terkedip Tenos'a sığınmışlardır. Datis Delos'da tanrı Apollon tapınağında 300 talant günlük yakıtılarak

²⁸⁴ İkisinde ortak atası Herakles'tir.

²⁸⁵ Herodotos, VI, 50-51.

²⁸⁶ Herodotos, VI, 67-93.

²⁸⁷ Sardes satrapı Artaphrenes'in aynı adı taşıyan oğludur. Artaphrenes aynı zamanda Darius'un yeğenidir.

²⁸⁸ Hippias 510'da Atina'dan kovulduğu zaman Perslere sığınmıştı.

buradan çekilmiştir²⁸⁹. Buradan çekildikten sonra adada ilk defa bir deprem²⁹⁰ olmuştur. Delos'tan ayrılan Persler başka adalara da uğrayıp buraları ele geçirip asker topladılar. Bu adalardan Karystos'a²⁹¹ uğradıkları zaman direnişle karşılaştılar ancak bunlarda Perslere karşı direnemediler. Sıra Perslerinen önemli düşmanlarından Euboia adasındaki Eretria'lılara gelmişti. Eretria'lılar Perslerin geldiğini duyunca hemen Atina'ya haber gönderip yardım istemişlerdir. Atina'lılarda talebi geri çevirmemiş ve Khalkis'te hayvan yetiştiricilerinin yanına yerleştirilmiş olan 4.000 klerukhos'u göndermişlerdi. Ancak Eretria'lılar da kendi arasında ikiye bölünmüşlerdi. Bir bölümü kenti bırakıp Euboia sırtlarına çekilmek isterken, bir kısmı da Perslerle anlaşmayı yeğliyorlardı. Eretria'nın ileri gelenlerinden Aiskhines, yardıma gelen Atina'lılara durumu anlatıp geri dönmelerini tavsiye eder, onlar da geri döner. Persler ise Euboia adasına Tamynai, Khoireai ve Aigilia'dan çıkarlar. Eretria'lılar ise surlara kapanırlar ve altı gün savunma yaparlar. Ancak yedinci gün kentin ileri gelenlerinden Euphorbos ile Philagros kentin kapılarını Perslere açarlar. Şehir ve tapınak yakılıp yıkılır, Darius'un emri gereği de halkı köleleştirilerek İran'daki Kissia'ya sonra Susa'ya 200 stad uzaklıkta Arderikka denilen yere yerleştirdi²⁹².

Persler birkaç gün dinlendikten sonra Attika'ya doğru yelken açtılar ve kendilerine rehberlik eden eski Atina tiranı Hippias'ın tavsiyesi²⁹³ ile Marathon limanına çıktılar. Burası Atina'ya 24 mil uzaklıkta idi. Perslerin karaya çıktığını duyan Atinalılar Pheidippides adında bir ulağı hemen Sparta'ya yardım istemeye gönderirler. Spartalılar Atinalıların yardımına koşmayı kabul ederler ancak dini nedenlerden dolayı dolunay'dan (ayın 15'i) önce gelemeyeceklerini bildirirler ki daha ayın dokuzudur. Atinalılar bunun üzerine kendi başlarına mücadele etmeye karar verirler, Atinalıların yardımına sadece

²⁸⁹ Datis, Deloslulara haber göndererek "Niçin kaçıyorsunuz ey kutsal adamlar? Beni yanlış anlamışsınız. Çünkü Büyük Kral bana şöyle emir verdi: İki büyük tanrının (Apollon ve Artemis) doğumunu görmüş olan yerde toprağa ve halka zarar verilmesin. Şimdi evlerinize dönünüz, adanızı ekip biçiniz."

²⁹⁰ Deloslulara göre bu adada şimdiye kadar olan tek depremdir. Onlara göre tanrı insanların başına gelecek felaketleri böyle korkunç bir haberle vermiş oluyordu. Yazılı olarak saklanan bir orakl'de şu ibare vardır: "Şimdiye kadar sarsılmamış olan Delos'u sarsacağım." (Herodotos, VI, 97-98).

²⁹¹ Euboia adasının güneyinde yer.

²⁹² Herodotos, VI, 95-101.

²⁹³ Hippias'ı bu tavsiyeye iten sebep taraftarlarının kendi lehine harekete geçecekleri ümidi idi ancak bu ümit boşa çıktı (Günaltay, a.g.e., s.184). Bir başka rivayette Hippias bu sırada bir rüya görür, rüyasında anası ile yatmaktadır. Bunu Atina'ya döneceğine yorar. Hippias ayrıca Perslerle karaya çıktıktan sonra birden öksürür ve dişlerinden biri toprağa düşer, artık yaşlıdır ve dişleri de sallanmaktadır. Hemen dişini aramaya koyulur ama onu bulamaz. Sonra çevresindekilere "Artık bu topraklar bizim değil ve burasını ele geçiremeyeceğiz, bana verilen yer şu dişimin düştüğü yer kadardır." Der. (Herodotos, VI, 107).

Plataia’lılar gelir. Atina ordusu 10 strategos’tan oluşuyordu. Onunucusu ise Miltiades²⁹⁴ idi. Komutanlar sayıca kendilerinden üstün olan Perslere hücum edip etmeme noktasında tereddüt ediyorlardı ki, Miltiades hücumun tek kurtuluş yolu olduğuna komutanları ikna etti²⁹⁵. Başkomutan seçilen Miltiades yaklaşık on bin kişi ile Marathon’a doğru ilerledi. Perslerin sayısı ikiyüz binden fazla olduğu söylentisi abartıdır. Atinalılardan kalabalık olduğuna göre yirmi bini geçmemesi gerekmektedir zira donanma ile bu kadar bile asker taşınması mümkün değildir. Perslerin silahları ok ve kılıç idi. En seçkin askerler ortada, süvariler arkada idi. Miltiades savaşçıları iyi bir düzene soktu. İki ordu arasındaki mesafe takribi 1,5 km idi. Atinalılar birden bire koşar adımlarla ileri atıldılar. Öyle hızlı hareket ettiler ki Persler harekete geçemediler. Mızraklı Atinalılar kılıçlı Perslere karşı üstündüler. Perslerin ortasında bulunan Sakalar Atina cephesini yardırsa da Atinalıların kanatlardan bastırması üzerine İranlıların merkezi çevrildi. Atinalılar Persleri bataklıkta sürdüler büyük bir kısmı bataklıkta öldü. Geri kalanlar gemilere bindi iseler de Atinalılar bunlardan 7 tanesini ele geçirdiler. Bunun üzerine Pers komutanlarından Datis, Sunion burnunu dolaşarak Phaleron’da ikinci bir çıkartma yapmak istedi ama Atina ordusu buraya tam zamanında geldi. Başarısız olan Persler Anadolu’ya geri dönmek zorunda kaldı (M.Ö. 13 Eylül 490). Bu savaşta Persler 6.400 kişi, Atinalılar ise 192 kişi kaybetmiştir. Savaşta Atina polemakhos (arkhon)’u Aphidnai’li Kallimakhos, strategos’lardan Stesilaos ve Yunan şair Aeschylus’un kardeşi Kynegeros’ta ölmüşlerdir. Atinalılar Perslerden yedi gemi ele geçirmişlerdir. Dolunaydan sonra yola çıkan Sparta’lılarda üç gün sonra Atina’ya yardıma gelirler ama Perslerin kaçmış olduklarını öğrenince Atina’lıların zaferini kutlayıp geri dönerler²⁹⁶.

Efsaneye göre zaferi Atina’ya bildirmek için gönderilen bir koşucu Atina’ya ulaştığı zaman yorgunluktan ölmüştü. Atinalıların bu zaferden sonra Yunanistan’da şöhretleri artmıştı. Şairler bunları Helenlerin öncüleri olarak selamladılar. Perslerden ele geçirilen ganimetlerin onda biri tanrılara ayrıldı. Delphoi’de ise Miltiades ve arkadaşlarının heykelleri yaptırıldı.

²⁹⁴ Miltiades, Atina’nın en soylu ailelerinden. Buradan önce Khersonessos’ta tiran idi ancak Perslerin buraya gelmesiyle oradan kaçmış ve Atina’ya sığınmıştı.

²⁹⁵ Herodotos’un rivayetine göre on strategos arasında oylama yapılmış ve beşi savaş karar verirken beşi de savaştan kaçmıştı. Oylar eşitti, bu durumda Polemarkhos’un oyu durumu etkileyecekti. Ordu başkomutanlığı görevini yapan Arkhon’a polemakhos deniyordu. Miltiades savaş taraftarıydı ve hemen gidip polemakhos olan Aphidnai’li Kallimakhos’u buldu ve onu kendi lehinde oy kullanması için ikna etti. Böylece savaşa karar verilmiş oldu. Strategoslar da komuta yetkisini Miltiades’e verdiler. Bu zorlu savaşta Polemarkhos yığılma savaşmış ve ölmüştür.

²⁹⁶ Herodotos, VI, 94-120.

Ümitsizce savaşılan Atina’lılar dünyanın en büyük ordusunu kaçırtmışlardı. Perslerin maddi kaybı fazla olmasa da bu savaş Atina’lıların şöhretini arttırmıştı. O zamana kadar yenilmez denilen Pers ordusu bir avuç Yunanlı karşısında yenilgiyi tatmıştı. Darius Sardes’e yapılanlardan dolayı Atina’lılara kinlenmişti, Marathon yenilgisi ile bu kin korkunç bir öfkeye dönüşmüş ve bu durum karşısında intikam hazırlıklarına başlamıştı. Her tarafa elçiler gönderildi, asker, at, yiyecek ve malzeme toplanması emredildi. Bu hazırlık üç yıl sürecekti²⁹⁷. Ancak dördüncü yılda (M.Ö. 486) Mısır’da isyan patlak verdi. Mısırlılar Perslerin Marathon yenilgisini haber alınca hürriyet ve istiklal sevdasına düşerler. Bunun içinde 486’da²⁹⁸ Pers askerlerini kovarak isyan başlatırlar. İhtimal ki vergilerin ağırlığı da bu isyanda etkili olmuş olabilir. Bu seferde Darius her iki tarafa sefer için daha büyük çaba sarfedecektir. Ancak bu iki yere de sefer hazırlığı içinde iken ölecektir²⁹⁹.

3.4. Darius’un Ölümü, Şahsiyeti ve Ailesi

3.4.1. Darius’un Ölümü ve Şahsiyeti

Yukarıda da bahsedildiği gibi I. Darius Mısır ve Yunanistan üzerine sefer hazırlığında iken ölecektir. Darius Mısır ve Yunanistan seferi hazırlığında iken oğulları arasında taht kavgaları çıkmıştır. Pers geleneklerine göre Büyük Kral ordunun başına geçmeden önce kendinden sonraki kralı seçmesi gerekiyordu. Darius’un kral olmadan önce ilk karısından üç çocuğu vardı, kral olduktan sonra evlendiği Atossa’dan da dört tane çocuğu vardı. Birincilerin büyüğü Artobazanes, ikincilerin büyüğü ise Kserkses idi. Ayrı iki anadan olan çocuklarda iki karşı safa ayrılmışlardı. Pers geleneğine göre iktidara en yaşlı olan geçerdi ki bu durumda Artobazanes’in geçmesi gerekiyordu. İhtimal Darius İskit seferinde iken bile babasının yerine Susa’da Artobazanes kral naibi olarak kalmıştı. Kserkses ise annesi Atossa’nın babası Büyük Kyros, Perslere özgürlük sağlayan kişi olduğundan kendisinin geçmesi gerektiğini iddia ediyordu. Darius ise henüz fikrini beyan etmemişti ki bu sırada Pers ülkesine Sparta’nın kovulan kralı Demaratus gelmişti. Demaratus’un gelişi bu taht kavgalarına rastlıyordu. Taht kavgalarını öğrenen Demaratus rivayete göre Kserkses’in

²⁹⁷ Günaltay, a.g.e., s. 186.

²⁹⁸ Louvre Müzesinde bulunan Mısır halk yazısı ile yazılmış olan 3251 no’lu bir kontratın Darius’un saltanatının yirmibeşinci yılının üçüncü ayının tarihini taşıdığına göre bu isyanın 486 yılı Haziran ile Eylül arasında vukubulmuş olması icabetmektedir (Deveria T., Catalogue des Manuscrits Egyptiens, p. 212).

²⁹⁹ Günaltay, a.g.e., s. 188-189.

yanına gitmiş ve ona şöyle bir fikir vermişti: Kendisi, Darius Pers kralı ve Perslerin efendisi olduktan sonra doğmuştur, oysa Artobazanes doğduğu zaman Darius herkes gibi biriydi, daha yüce kral olmamıştı. Demaratus söylediklerine dayanak olarak ülkesi Sparta'yı gösteriyordu. Kserkses durumu babası Darius'a böyle ifade edince Darius Kserkses'i haklı buldu ve onu veliahd tayin etti. Herodotos'un anlatımına göre Kserkses'in bunu ifade etmesine de gerek yoktu zira krallıkta Atossa'nın ağırlığı çoktu, o ne derse o olurdu. II. Kyros'un kızı olan zevcesi Atossa kendinden doğan çocukların büyüğü Kserkses'i tavsiye etmiş, damarlarında Kyros kanı olduğunu vurgulamıştı. İyice yaşlanan Darius kraliçenin baskısı ile zayıf karakterli ama çok yakışıklı Kserkses'i veliaht tayin etmişti³⁰⁰. Darius veliahdını tayin ettikten sonra sefer çıkmaya hazırlanıyordu ki 486 yılında Kasım ayının son haftası içinde aniden öldü. Persepolis yakınındaki Nakşi-Rüstem kayalıklarındaki mezara gömüldü. Darius Herodotos'a göre 64 yıl (550-486) yaşamış ve 36 yıl (522-486) krallık yapmıştı³⁰¹.

Darius şüphe yok ki büyük bir hükümdar, kudretli bir şef, iyiyi gören bir kumandan, teşkilatçı bir devlet adamı idi. Devleti iç isyanlardan kurtarmasını bilmiş, sınırları genişleterek muazzam bir devlet bırakmıştı. Nizam ve intizamı düzenlemekle kalmamış Parsaların (Persler) hâkimiyetini de perçinlemiştir. Med, Elam ve diğer kavimlere Pers dilini ve dinini zorla kabul ettirerek tek millet oluşturmaya çalışmış, ölümünden yedi asır sonra Sasanileri sahneye çıkaran, Pers milliyetçiliği tohumunu atan Darius olmuştur. Darius, firavunlar gibi tanrılık davasına kalkışmamış, tebası üzerinde kayıtsız bir hâkimiyet kurmuştur. Satrap ve askerleri kontrol etmek için kral gözü veya kral kulağı denilen subaylar göndererek ülkeyi kontrol etmiştir. Satraplıklardan toplanacak vergilerin miktarını kendisi tayin ettiği gibi, bac olarak alınan paraların imparatorluk hazinesinde toplanmasını da temin etmişti³⁰².

3.4.2. Ailesi

I. Darius'un bilinen beş eşi vardır (Çizelge 3.5). Darius Pers kralı olmadan önce Gobryas'ın³⁰³ kızı ile evlenmiş ve bu evlilikten üç çocuğu (Artobazanes, Ariamenes³⁰⁴ ve

³⁰⁰ Herodotos, VII, 2-3.

³⁰¹ Herodotos, IV, 7; Ctesias, Persica, 19.

³⁰² Günaltay, a.g.e., s. 190-192.

³⁰³ Gobryas, Darius'u tahta çıkaran 7 şeften biri.

³⁰⁴ Salamis Deniz savaşında öldürüldü.

Ariabignes³⁰⁵) olmuştu. Pers kralı olduktan sonra da II. Kyros'un kızı Atossa³⁰⁶ (MÖ 550-475) ile evlenmiş ve bu evlilikten ise dört tane çocuğu (Kserkses, Akhamenes³⁰⁷, Hystaspes, Masistes³⁰⁸) olmuştur. Darius ayrıca kardeşi Artanes'in kızı Phratagune³⁰⁹ ile de evlenmiş ve bu evlilikten de iki oğlu (Abrokamos³¹⁰ ve Hyperantes³¹¹) olmuştur. Darius, II. Kyros'un diğer kızı Artystone³¹² (535-506) ile de evlenmiştir³¹³. Bu evlilikten de iki oğlu (Arsames ve Gobryas³¹⁴) ve bir kızı (Artazostra³¹⁵) olmuştur.

Darius eşleri arasında en çok Artystone'yi severdi, onun çekiçle işlenmiş altın bir heykelini yaptırmıştı³¹⁶. Darius'un son eşi ise Smerdis'in kızı Parmys³¹⁷ idi. Bundan da bir oğlu (Ariomardos³¹⁸) olmuştur³¹⁹.

X (Gobryas'ın Kızı)	Artystone (II. Kyros'un Kızı)	Parmys (Smerdis'in Kızı)	Atossa (II. Kyros'un Kızı)	Phratagune (Artanes'in Kızı)
1.Artobazanes	1.Arsames (?-480)	1.Ariomardos	1.Kserkses (519-465)	1.Abrokomas (?-480)
2.Ariamenes (?-480)	2.Gobryas		2.Akhamenes (?-463/459)	2.Hyperantes (?-480)
3.Ariabignes (?-480)	3.Artazostra		3.Hystaspes	
			4.Masistes (?-478)	

Çizelge 3.5. Darius'un eşleri ve çocukları

³⁰⁵ Ariabignes (Antik Yunanca: Ἀριαβίγνης), Salamis Deniz savaşında öldürüldü.

³⁰⁶ Antik Yunanca: Ἀτοσσα; Eski Farsça: Utauta; Avesta Dili: Hutaosā. Atossa Pers kralı II. Kyros'un en büyük kızıdır. Annesinin adı Cassandane (MÖ 567- Mart 537) veya Kasandana'dır. Atossa önce II. Kambyses ile sonra Bardiya ile evlenmiştir. Ardından I. Darius'un eşi olmuştur.

³⁰⁷ İleride Mısır satrapı.

³⁰⁸ Eski Farsça: Mathišhta; Yunanca: Μασίστης. İleride Bactrian satrapı.

³⁰⁹ Phratagune (Antik Yunanca: Φραταγούνη).

³¹⁰ Abrocomès (Antik Yunanca: Ἀβροκόμης / Abrokómês).

³¹¹ Hypéranthès (Antik Yunanca: Υπεράνθης / Hyperanthês).

³¹² Artystone (Antik Yunanca: Ἀρτυστώνη Artistun; Elamca: Ir-tas-du-na, Ir-da-is-du-na; Eski Farsça Artastūnā).

³¹³ Brosius, M., Woman in Ancient Persia, 1998; Herodotos, III, 88.

³¹⁴ Gobryas (Eski Farsça: Gaubaruva).

³¹⁵ Artazostra (Eski Farsça: Arta-zausri "Arta iyilik vardır") Pers komutan Mardonius'un eşidir.

³¹⁶ Herodotos, VII, 69.

³¹⁷ Elamca: Uparmiya; Avesta: Prvmysh veya Prvmyzd.

³¹⁸ Antik Yunanca: Ἀριόμαρδος.

³¹⁹ Herodotos, VII, 78.

4. I. Darius Dönemi Kültür ve Medeniyet

4.1. Devlet Yönetimi

4.1.1. Büyük Kral

İmparatorluğun merkezinde ‘‘Büyük Kral’’ tabir edilen imparator bulunuyordu. Büyük Kral, Mısır firavunları gibi bir tanrı değil, Ahuramazda’nın yeryüzündeki vekili ve onun şahsen seçmiş olduğu müstesna bir insandı. Büyük Kral, kendisine kuvvet ve kudret veren Ahuramazda’nın rıza ve iradesiyle³²⁰ hüküm sürüyordu. Tanrı Ahuramazda’nın izni olmadan hiçbir kimse Pers ülkesine hükmedemezdi. İşte Darius’ta Ahuramazda tarafından yeryüzüne gönderilmişti. I. Darius’un Nakş-i Rüstem Yazıtı’nda bu durum şöyle ifade edilir:

‘‘Bu yeryüzünü yaratan, ötedeki göğü yaratan, insanı yaratan, insanlar için mutluluğu yaratan, Darius’u yapan pekçoklarının tek kralı, pekçoklarının tek efendisi Ahuramazda yüce tanrıdır...’’

Kral Darius şöyle diyor: Ahuramazda bu yeryüzünün keşmekeş (yaudatim) halini görünce onu bana bağışladı, beni kral yaptı; ben kralım. Ahuramazda’nın inayetiyle onu yatıştırdım; onlara söylediklerimi arzu ettiğim gibiyerine getirdiler...

Kral Darius şöyle diyor: Bütün bu yapılanların hepsini Ahuramazda’nın iradesiyle yerine getirdim. İşi yapana dek Ahuramazda bana ayırdım etti. Ahuramazda beni, kraliyet evimi ve bu toprakları tehlikeden korusun. Ahuramazda’dan dileğim bu, Ahuramazda bunu bana bağışlasın!

*Ey insanoğlu, Ahuramazda’nın buyruğu size zıt gelmesin; doğru yoldan ayrılmayın; isyana kalkışmayın!*³²¹

I. Darius’u tasvir eden kabartmalarda ‘‘Büyük Kral’’ın başının üstünde ferr-i yezdani (ilahi nur) pervaz eder, Darius’un sağ elini de tazim ve takdis isareti olarak yukarı kaldırdığı görülür³²². Bütün bunlar ‘‘Büyük Kral’’ın Ahuramazda’nın himayesi altında olduğunu ve saltanatının da Ahuramazda’nın ihsanı olduğunu işaret etmektedir. Taht-ı Cemşid’te ‘‘Büyük Kral’’ın korkunç bir hayvanla mücadele ettiğini tasvir eden bir levhada (Resim

³²⁰ Darius kitabelerinde Ahuramazda’nın lütfuyla hükümdar olduğunu 41 yerde tekrarlamıştır.

³²¹ Kent, Old Persian Gramer Text, 1953 Dna 1-38.

³²² Kabartmalarda kral basamaklı bir kürsüye çıkmış, ayakucunda da bir yay durmaktadır. Karşısında bir ateş sunağı vardır; tepesinde kanatlı bir diskte duran tanrı figürüne selam verircesine elini havaya kaldırmıştır. Kanatlı diskteki tanrı krala bakar ve aynı şekilde onu selamlarcasına el kaldırır: diğer eliyle kraliyet gücünün simgesi yüzüğü tutmaktadır (Root, 1979; Sancisi-Weerdenburg, 1993).

4.1) da kralın, Ahuramazda tarafından yeryüzünde Ehrimen'in³²³ zararlı mahlûklarıyla savaşmak için gönderilmiş olduğunu ve onun yardımı ile bu mahlûklara galebe ettiği anlatılmaktadır³²⁴.

Pers kralı, tanrının her renkten bütün yaratıklarına hükmeder; kendinin ve Persia'nın amaçlarına hizmet uğruna onların türlü becerilerini ve kaynaklarını birleştirir. Persepolis'teki hanedanlık merkezinde da aynı motif yankılanır: Platformun yan tarafları ve sütunlu saraya (Apadana) çıkan dev merdivenler kralın iktidarını ve onun kulu olmayı kabul ettiklerini gösteren değerli ve paha biçilmez armağanları ona sunmak için bekleyen Pers uyruğundaki toprakların temsilcilerini gösteren kabartmalarla süslüdür³²⁵.

Kral Pers soyundan gelme bir Perslidir; Persia dışında ülkeler fethetmiştir. Pers ülkesinin refahının sürmesi, kralın başlıca kaygılarından biridir. Eğer ülke ve insanlar güvende olur, tebaasının Pers imparatorluk düzenine sadakati devam ederse, o zaman mutluluk egemen olacaktır³²⁶.

Kral mutlak hükümdardı. Herşey onun iktidarına ve kanununa tabiydi. Ancak bu onun keyfi kullandığı anlamına gelmez. Ahuramazda'nın eserinin bekçisi, onun yardımıyla "bu yeryüzünün" hâkimi olarak ahlaki-siyasi sistemi idame ettirmek zorundaydı, faaliyetlerine yüce ilkeler doğrultusunda karar verirdi. Kendini hükümdar olmaya elverişli olumlu erdemleri üstünde toplamış kimse olarak tanıttı³²⁷

Kralın meşruluğunu belirleyen temel öge, geldiği soydu. I. Darius'tan itibaren Pers kralları soyağaçlarının izini sürerler, ideal olarak baba tarafından Akhamenes ile doğrudan akraba olduklarını vurgularlardı.

"Kral Darius diyor ki: Babam Hystaspes oldu; Hystaspes babası Arsames oldu; Arsames babası Ariaramnes oldu; Ariaramnes babası Teispes oldu; Teispes babası Akhamenes

³²³ Zerdüş inancında kötülük tanrısı.

³²⁴ Günaltay, a.g.e., s. 261.

³²⁵ Khurt, a.g.e., s.396.

³²⁶ Kent R., Old Persian Gramer Text, 1953, Dpe.

³²⁷ Khurt, a.g.e., s. 400.

oldu.’³²⁸

‘Kral Darius diyor ki: Bu nedenle Biz Akhamenid hanedanınızdır.’³²⁹

Yeni kralın tahta çıkış töreniyle ilgili elimizdeki başlıca kaynak Plutarkhos’un (olasılıkla Ktesias’tan yararlanarak) yazdığı ‘Artakserkses’in Hayatı’dır. Ne yazık ki törenin yalnızca bir bölümünü anlatır:

‘Darius’un (II.) ölümünden hemen sonra, kral (yani II. Artakserkses) Persia’da rahipler tarafından düzenlenen kraliyete hazırlık törenine katılmak üzere Pasargad’a gitti. Bu tören Athena gibi savaşçı bir tanrıçanın tapınağında yapılır. Tac giyecek kimsenin içeri girmesi, kendi giysisini çıkarıp, Kyros’un kral olmadan önce giydiği kıyafeti giymesi, incir keki yemesi, melengiç çiğnemesi ve bir tas çiğ sütü on damlasına kadar içmesi gerekir. Daha başka ayinlerde vardı muhtemelen, ama onlar yabancılara kapalıdır.’³³⁰

Plutarkhos yukarıda kralın oğlunun krala dönüştüğü ‘geçiş ayinini’ anlatıyor. Ama taç giyme töreninden verdiği ayrıntılar bununla sınırlı. Eksik olmasına rağmen bu pasaj çok önemli bazı noktalar içermektedir. İlki kralın Pasargad’a, imparatorluğun kurucusu Kyros’un şehrine gitmesidir. Törenin bir bölümü kral olacak kişinin Kyros ile daha açık bir biçimde bağ kurması demektir: Kişisel giysilerin simgelediği eski kimliğinden arınarak Kyros’un ‘kral olmadan önce’ giydiği kıyafeti giyer, yani bir anlamda Kyros olur, iktidara yükselerek daha nice büyük fetihler gerçekleştirecektir. İncir keki, melengiç ve çiğ süt tüketmesi, geleceğin kralı da dâhil genç Pers erkeklerinin hükümdarlığa uygun hale gelmesi için geçtikleri eğitimin törensel ifadesidir³³¹.

Ayinin savaşçı tanrıçanın tapınağında yapılması askeri ruhun yansımasıdır. Burada cesur savaşçıların hamisi olarak görünen, Perslerin tanrıçası Anahita olsa gerekir³³². Kraliyete hazırlık ayini her zaman Anahita Tapınağında mı yapılırdı, yoksa Plutarkhos’un anlattıkları II. Artakserkses’in hükümdarlığı döneminde yeni bir uygulama mıydı, bu sorunun yanıtı bilinmiyor. II. Artakserkses’in selefleri Ahuramazda’dan başka tanrılardan söz etmezler;

³²⁸ Behistun, (DB) sütun 1, satır 3-6.

³²⁹ Behistun, (DB), sütun 1, satır 6-7.

³³⁰ Plutarkhos, Artakserkses, 3.

³³¹ Khurt, a.g.e., s. 406.

³³² Malandra, William W. An Introduction to Ancient Iranian Religion, 1983, 117-119.

Anahita ile Mithra'nın adına rastladığımız kraliyet yazıtları sadece II. Artakserkses döneminden gelenlerdi. Öte yandan bu kralın Anahita kültünü yücelttiğini gösteren hiçbir bulgu yoktur³³³.

Krallığa geçişten sonra kral özel kraliyet kaftanını³³⁴ (kandys) giyer, başlarına da Yunan tarihçilerinin "*tiara*" ya da "*kidaris*" adını verdikleri taçı takarlardı. Ona ayrıca savaş aletlerinden kalkan, mızrak ve yay da verilirdi. Bütün bu kraliyet nişanlarının Pasargad'ta saklanması muhtemeldir. Taht-ı Cemşit tasvirlerinin belirttiğine göre Büyük Kral'ın uzun saçları boynu üstünde topuz halinde toplanmıştı. Uzun ve gür sakalı göğsüne kadar iniyordu. Merasim esnasında kralın arkasında bulunan iki hizmetliden biri elleriyle kralın başı üstünde bir güneşlik tutar, diğer hizmetli ise bir eliyle yelpaze, diğer eliyle de havlumsu bir kumaş tutardı (Resim 4.2). Kral tahta oturduğu zaman elinde yukarı ucu altın topuzlu bir asa bulunurdu³³⁵.

Büyük Kral'ın baş yargıçlık ve başkomutanlık görevi de vardı. Kral Ahuramazda'nın adaletini yeryüzünde yayan bir mümessili olduğu için cezai işlerde yargıçlık vazifesiyle de mükellefti. Şahsına veya devletin emniyetine karşı yapılan suçları o muhakeme ederdi. I. Darius çoğu zaman ölüme mahkûm edilen birçok ileri gelen insanları çok iyi hizmetleri olduğu için astırmamıştı. Mesela Sardes satrapı Artaphrenes, isyan eden Histiaeus'u hemen kazığa vurdutturur ve kafasını keserek kral Darius'a gönderir. Darius Histiaeus'un kendisine diri gönderilmediği için Artaphrenes'i azarlamıştır. Histiaeus'un başını yıkatıp kefenletmiş, şanına layık bir biçimde gömdürmüştür.

Büyük Kral'ın ayrıca başkomutanlık yetkisi vardı. İdari ve adaletin başı olan kral aynı zamanda orduların da başkomutanı idi. Savaşlarda orduyu o komuta eder ve ordunun merkezinde bulunurdu. Çöküş döneminde ise krallar bu yetkiyi generallere bırakarak kendileri savaşa katılmamışlardır. Bunlar savaşa gitmeyip, ilk kralların sulh zamanlarında Asur kralları gibi etrafı duvarlarla çevrili parklarda avcılıkla eğlenirlerdi³³⁶. Ksenophon bu parklara "*paradis*" (cennet) ismini vermektedir. Pers kralları bu parklarda ceylanlar,

³³³ Khurt, a.g.e., s.407.

³³⁴ Büyük kralların elbiseleri çok pahalı ağır erguvani kumaştan yapıldı. Taht-ı cemşid kabartmalarında görüldüğü gibi bu elbiseler çok uzun, geniş ve yenleri sarkık hilatler şeklinde idi. Kralın ayaklarında ise yemeni vardı.

³³⁵ Günaltay, a.g.e., s. 267.

³³⁶ Pers kralları tıpkı Asur kralları gibi avlanma sporuna çok meraklı idiler.

geyikler ve sair av hayvanları arkasında koşmaktan büyük zevk alırlardı. I. Darius, sevdiği bu spor için Anadolu'da bir avlanma parkı vücuda getiren ve burayı ağaçlarla donatan satrap Gadatos'u tebrik etmişti. Parklarda kral ve maiyetinin istirahatlerine mahsus köşkler de bulunuyordu. Fenike'de Sidon'da bu av köşklerinden birinin harabesi bulunmuştur³³⁷. Buradan çıkartılan taşlardan birinin üzerinde görülen diz çökmüş boğa kabartması (Resim 4.3), Persepolis ve Susa'da bulunan sütunlardaki boğalara benzemektedir³³⁸.

4.1.2. Kraliçe

Büyük Kral'ın saraydaki harem dairesinde bir kısmı hanedana mensup, bir kısmı da Perslerin yedi asil ailesine mensup birçok kadın bulunuyordu. Pers krallarında çok eşlilik görülmektedir³³⁹. Ayrıca krallar kızkardeşleri ile de evlenebiliyorlardı. Bunlardan kralın ilk zevcesi kraliçe sayılıyordu. Fakat kraliçenin dini, idari ve siyasi resmi bir görevi olduğunu gösteren hiçbir belge yoktur. Taht-ı Cemşit'teki kabartmalarda da kadın resminin olmaması kraliçelerin devlette resmi bir mevki ve rollerinin olmadıklarını gösterir. Ancak istisnai durumlarda gözlemlenmektedir. I. Darius'un zevcelerinden Atossa'nın oğlu Kserkses'i veliahd yapmak için yaptığı mücadele Herodotos'ta anlatılmaktadır. Sonraki dönemlerde de aciz krallar üzerinde nüfuzunu kullanan kraliçeler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan II. Darius'un zevcesi Parisatis, II. Artakserkses'in zevceleri Statira ve Amistris bunlara örnek verilebilir.

4.1.3. Müşavere Heyeti

Büyük Kral'ın yetkileri sınırsız olmakla beraber, I. Darius'un kral olmasını sağlayan Perslerin yedi büyük ailesinin devlet işlerinde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Nakş-i Rüstem'de tasvir de edilmiştir. Nakş-i Rüstem'deki kral mezarının ön cephesinde Darius'un arkasında duran Gobyras'tır (Resim 4.4). Behistun Yazıtında adı geçmeyen başka bir Pers soylusu Aspathines'in de I. Darius'un mezarında ismi geçer.

³³⁷ Sidon parkı ve köşkü, MÖ 351'de kral III. Artakserkses zamanında isyan eden Sidon kralı Tennes (II. Tabnit) tarafından yıktırılmıştır.

³³⁸ Günaltay, a.g.e., s. 266; Clermont-Ganneau, Le Paradeisos royal achemenide de Sidon, Revue Biblique, 1921, s. 106-109.

³³⁹ Mesela Büyük Kyros'un 3, oğlu Kambyses'in 4 (ikisi kızkardeşi) ve I. Darius'un bir rivayete göre 7 zevcesi vardı.

Bütün bunlara bakarak kralın yararlandığı ve sergilediği siyasal nüfuz için desteğine muhtaç olduğu Pers soylularından kurulu geleneksel bir grubun olduğu anlaşılmaktadır. Herodotos, Bardiya'yı öldüren yedi suikastçinin Darius'u kral seçtikten sonra yaptıkları anlaşmaya göre bunlar istedikleri zaman kralın yanına girebileceklerdi. Kral, eşlerini yalnızca bu kişilerin ailelerinden seçecekti. Üstelik bunların arazileri de vergilerden muaf tutulmuş olabilir. Bu aile reisleri kralın müşavere veya istişare heyetini teşkil ediyordu. Bu heyete lüzum görüldükçe eyaletlerden davet edilen satraplar da katılabiliyorlardı. Büyük kral imparatorluğa ait işleri bunlarla konuşur ve kararlaştırırdı³⁴⁰.

Ancak bu ileri gelen ailelerin Darius kral olduktan sonra yetki ve otoritelerinin devam edip etmediği tartışmalıdır. Veya Darius'un bu ileri gelenlerle yaptığı anlaşma daha sonra devam etmişmidir. Bu durum Herodotos'ta kısmen de olsa anlatılır. Mesela Darius eşlerinden biriyle odasına çekildiği sırada bu yedi aileden biri olan İntaphrenes saray gelmiş ve Darius ile görüşmek istemiştir. Muhafızlar durumu kendisine anlatsa da İntaphrenes dinlememiş ve muhafızların kulak ve burunlarını kesmiştir. Adamlar olanları Darius'a haber verdiklerinde Darius kendisine karşı bir komplo olduğundan şüphelenmiş ve İntaphrenes'i ailesi ile birlikte yakalatarak idam ettirmiştir. Bütün sülalesi de yok edilmiştir. Bu diğer şeflere de bir uyarı niteliği taşımaktadır. Zaten Darius yazıtlarında bunlardan bahsederken bunlardan kralın bendekası (ayni kulu) ifadesini kullanması onların artık otoritesinin azalmış olduğunun da bir başka göstergesidir³⁴¹.

4.1.4. Saray Teşkilatı

Perslerin saray teşkilatı muhtemelen Medlerden almışlardı. Ayrıca saray teşkilatının birçok hususta Babil ve Asur saraylarına benzediği de müşahade edilmiştir. Fakat Pers saraylarının Babil ve Asur saraylarından daha ihtişamlı oldukları harabelerde yapılan kazı ve araştırmalarda ortaya konmuştur. Pers sarayında yaşamış olan Yunan Ctesias (MÖ 441-392), günde 15 bin adamın saraylarda yemek yediğini yazmaktadır. Bütün bu adamların iâşesi için hergün büyük sayıda sığır, koyun, keçi, deve, at ve türlü av hayvanlarının kesildiği de eserinde yazılmaktadır.

³⁴⁰ Günlaltay, a.g.e., s. 263; Khurt, a.g.e., s. 408; Herodotos, III, 97.

³⁴¹ Khurt, a.g.e., s. 409.

Pers sarayında kralın hizmetinde birçok memur bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların en önemlileri, saray muhafız kıtaları komutanı ile baş musahip olan hadım ağasıdır. Bunlardan sonra gelen saray memurları arasında başkâtip, kasır başbuğu, sofracı başı, muhasipler, şerbettarlar, kapıcıbaşılar, şikâr emirleri, muganniler gibi Büyük Kral'ın hizmetini gören memurlar vardır³⁴². Büyük Kral tarafından teftiş ve murakabe göreviyle eyaletlere gönderilen ve Herodotos tarafından "kralın gözleri ve kulakları" adıyla anılan memurlar da vardır.

Kralın onurlandığı, kendine yakın tuttuğu, akıl danıştığı, özel görevleri emanet ettiği kimseler en yüksek makama gelirlerdi. Bunların soylu olmasına gerek yoktu³⁴³. Onların statüsü Aramice bir terim olan ve "[kraliyet] evinin oğlu" anlamına gelen Eski İranca karşılığı "vit(a)puça"= prens olan br byt (Akkadça mar biti) ile karşılanırdı³⁴⁴.

Krala yakın askerler altın narla süslü mızraklar taşırlardı³⁴⁵. Perslerin Armenia satrapı Tribazos, kralın kişisel dostu ve onun olduğu yerde atına binmek için krala başka kimsenin yardım etme hakkı olmadığı adam olarak tarif edilirdi³⁴⁶.

Krala fiziksel olarak yakın olmak çok istenilen ayrıcalıklardan biriydi. Dolayısıyla kralın sofrasını paylaşanlardan biri (suntrapezos; sundeipnos; sumpotos) olmak büyük bir onurdu. Kral normal olarak yemeklerini sofrayı paylaştığı kimselerden perdeyle ayrılan bir odada yer ve sonradan konuklarını teker tekeriçki içmeye davet ederdi. Kişisel terfi ve sıradan birine üstünlük getirme olanağı yaratan bu fırsata çok değer verilir ve dört gözle beklenirdi. Kraliyet ailesinin kızlarından birini gelin vermekten başka kralın dağıttığı armağanlar arasında yüksek mevkiye atama yapmak, arazisi olan bir çiftlik bağışlamak ve en yaygını da onurlandırılan kişinin hergün üstünde sergilediği eşya veya giyecek vermektir. Kraliyet armağanları halka açık yapıldı. Zira ödül alan kişinin krala bağlılığını ve toplumsal kademenin üst basamaklarına tırmanmak için krala bağımlılığını vurgulamaya hizmet ederdi. Böylelikle kraliyet ödülü uygulaması kralın siyasal sistemdeki üstünlüğünü pekiştirmeye ve ödüllendirilen kişilerin ödülü veren karşı yükümlülüğünü

³⁴² Diodore de Sicile, Bibliotheque, XVI; 41-45.

³⁴³ Ksenophon, Anabasis, 1.9.

³⁴⁴ Khurt, a.g.e., s. 410.

³⁴⁵ Herodotos, VII, 41.

³⁴⁶ Ksenophon, Anabasis, 4.4.

devamlı kılmaya yarardı. Öte yandan isyan, güven sarsmak, fırsatçılık kişinin kraliyetin gözünden düşürülmesine yol açar bu, suç işleyen kimsenin herkesin önünde saray takılarının çıkarılmasıyla belli edilirdi, daha ciddi durumlarda herkesin önünde korkunç cezalara çarptırılır ya da işkenceyle yavaş yavaş öldürülürdü³⁴⁷.

4.1.5. Veliahdlık

Akhamenid hanedanında krallık babadan büyük oğula geçiyordu. Fakat büyük oğlun anasının soylu olması ve babasının krallığı zamanında doğmuş bulunması gözönüne alınıyordu. I. Darius'un son zamanlarında veliahdlık meselesi ortaya çıkmıştı. Bu sırada bu durumu öğrenen İran'da bulunan eski Sparta kralı Demaratus rivayete göre Kserkses'in yanına gitmiş ve ona şöyle bir fikir vermişti: Kendisi, Darius Pers kralı ve Perslerin efendisi olduktan sonra doğmuştur, oysa Artobazanes doğduğu zaman Darius herkes gibi biriydi, daha yüce kral olmamıştı. Demaratus söylediklerine dayanak olarak ülkesi Sparta'yı gösteriyordu. Kserkses durumu babası Darius'a böyle ifade edince Darius Kserkses'i haklı buldu ve onu veliahd tayin etti. Herodotos'un anlatımına göre Kserkses'in bunu ifade etmesine de gerek yoktu zira krallıkta Atossa'nın ağırlığı çoktu, o ne derse o olurdu. II. Kyros'un kızı olan zevcesi Atossa kendinden doğan çocukların büyüğü Kserkses'i tavsiye etmiş, damarlarında Kyros kanı olduğunu vurgulamıştı. İyice yaşlanan Darius kraliçenin baskısı ile zayıf karakterli ama çok yakışıklı Kserkses'i veliaht tayin etmişti³⁴⁸.

Veliaht prens seçme töreni hakkında bilgimiz çok azdır. Bu tören halk arasında yapılır, veliahd kalkık tiara (Pers başlığı) giyerdi. Veliaht bu makama gelir gelmez babasından kendisine bir iyilik yapmasını rica ederdi. Eğer yetkisi dâhilinde ise kral bunu yerine getirmesi gerekirdi³⁴⁹. Buna ek olarak kralın faydalanabildiği özel sudan içmesine izin verilerek geleceğin yeni kralı onurlandırılırdı³⁵⁰. Büyük Kral harbe gittiğinde başkentte veliahd olarak büyük oğlunu bırakırdı. Fakat veliahdlar arasında babalarının hayatında devlet işlerinde önemli rol oynayanlar görülmemektedir.

³⁴⁷ Khurt, a.g.e., s. 411; Grelot P., Documents Arameens 1972, 102.

³⁴⁸ Herodotos, VII, 2-3.

³⁴⁹ Plutarkhos, Artaxerxes, 26, 5.

³⁵⁰ Kymeli Heraklides, ap. athen. 12. 51.

Genç prensler, soyluların çocuklarıyla birlikte beş yaşından başlayarak yetişkinlik çağına dek en bilge adamlar tarafından eğitilirdi³⁵¹. Bu adamların tanrıya tapınmakla ilişkilendirilen maguslar olduğu ve Pers ilminin bekçiliğini yaptıkları neredeyse kesindir. Onlar askeri beceriler, avlanma ve sağ kalmayöntemlerini öğrettikleri genç amirlerine bu sözlü Pers geleneğini de aşıları. Kralın üstüne düşen ve krala karşı yerine getirilecek vazifeler de eğitimin bir parçası idi³⁵².

Kral öldüğü zaman kutsal ateş ülke çapında söndürülürdü. Arkasından genel yas gelirdi: Persler saçlarını kazıtır, yas giysilerine bürünürlerdi; atların yeleleri kırılırdı. Yas döneminin ne kadar sürdüğü belli değildir. Pekçok toplumda olduğu gibi atanmış varis babasının cenazesini düzenlemekten sorumluydu. Bu büyük bir operasyondur, naaşın kraliyet mezarlarına³⁵³ gömülmesi için Persia'ya nakledilmesi gerekirdi. Birçok Pers kralının (Kyros, Kambyzes, I. Artakserkses, III. Darius) Persia'dan uzakta öldükleri bilinmektedir. Katırların taşıdığı cenaze arabası Perslerin anayurdu Persia'ya getirilir, böylece hükümdar olacak kişi evlada yakışır saygısını göstermeye ve resmi halefliliğinin meşruluğunu vurgulamaya fırsat bulurdu. Büyük İskender, III. Darius'un naaşını defnedilmek üzere Persia'ya gönderirken, kendisinin Akhamenid tahtının varisi olduğunu ilan etmiştir. Elimizde Akhamenid cenaze arabalarına ilişkin hiçbir tasvir yok, ama İskender için hazırlanan araba bize bunların ihtişamı hakkında biraz bilgi verebilir³⁵⁴.

4.2. Memleket Yönetimi

Bu kadar büyük bir imparatorluğun sevk ve idaresi de iyi bir teşkilatçılığı gerektiriyordu. Darius bunun için ülkeyi başlangıçta 23 eyalete ayırmıştı. Bunların başına da memleket nighbanı veya tacın koruyucusu anlamına gelen Hşatrapalarla³⁵⁵ yönetiyordu. Yunanlılar ise buna satrap diyorlardı. Bazen bu sözcük daha az yetkiye sahip valiler için de kullanılırdı. Ayrıca Yunan yazarların Büyük Kral'ın çevresindeki memurlar için de kullandıkları görülür.

³⁵¹ Strabo, 15.3.18.

³⁵² Sancisi-Weerdenburg, *Political Concepts in Old-Persian Royal Inscriptions* (1993).

³⁵³ V. yüzyılda Nakş-i Rüstem, IV. yüzyılda Persepolis.

³⁵⁴ Briant P., *La Religion Iranienne*, 1991.

³⁵⁵ Bisütun Kitabesinde xşaçapāvan (khshathrapavan= krallığın koruyucusu) olarak geçer. Yazıtta iki yerde geçen bu lafız konşma dilinde Şatrapa şekline sokulduğundan o zaman ki Yunanlılar buna Satrap, σατράπης, satrápēs demişlerdir. Sanskritçe'de: kshatrapam veya kshtrapa.

I. Darius zamanında ülke 23 satraplığa bölünmüştü³⁵⁶. Zamanla sınırlar genişleyince satraplık sayısı artmıştır. Behistun Kitabesi'nde I. Darius emri altındaki satraplıkları şöyle ifade eder (Çizelge 4.1):

"Kral Darius diyor ki: Ahuramazda'nın lütfuyla şu ülkelerin kralı oldum: Pers, Elam, Babilonya, Asur, Arab, Mısır, Deniz Halkları, Lydia, Yunan, Media, Armenia, Cappadocia, Parthia, Drangiana, Aria, Chorasmia, Bactria, Sogdia, Gandara, Scythia, Sattagydia, Arachosia ve Maka."

Behistun (23 Satrap)	Nakş-i Rüstem (28 Satrap)	Xerxes, XPH Daiva Yazıt	Herodotos (20 Satrap)	Lokalizasyon
PARSA	*	*	*	Güney İran
UVAJA	UVAJA	UVAJA	SUSA, CİSSIAN	Elam, Doğu-Güneydoğu İran
BABİRÜ	BABİRÜ	BABİRÜ	BABİLONYA-ASUR	Babil, Irak
ATHURA	ATHURA	ATHURA	*	Asur, Kuzey Irak
MADA	MADA	MADA	MEDİA	Media, Kuzey İran
YAUNA	YAUNA	YAUNA	İONİA	İonia, Ege Kıyıları
SPARDA	SPARDA	SPARDA	LYDİA, SARDES	Batı Anadolu
KATPATUKA	KATPATUKA	KATPATUKA	*	Cappadocia
ARMİNA	ARMİNA	ARMİNA	ARMENİA	Doğu Anadolu
MUDRAYA	MUDRAYA	MUDRAYA	EGYPT-LİBYA	Mısır
GANDARA	GANDARA	GANDARA	*	Kuzey Pakistan
THATAGUS	THATAGUS	THATAGUS	SATTAGYDİA	Güney Pakistan
MAKA	MAKA (Gedrosia)	MAKA	*	Basra Körfezi Kıyıları
ZRANKA	ZRANKA	ZRANKA	DRANGİANA	Batı Afganistan
HARAUVATİS	HARAUVATİS	HARAUVATİS	*	Arachosia, Güney Afganistan
BAXTRİS	BAXTRİS	BAXTRİS	BACTRİA	Kuzeydoğu Afganistan
SAKA	SAKA Haumavarge	SAKA Haumavarge	Sakae, Caspians	Orta Asya, Seyhun Ötesi
PARTHAVA	PARTHAVA	PARTHAVA	PARTHİA	İran
HARAİVA	HARAİVA	HARAİVA	*	Kuzey Afganistan,
UVARAZMİS	UVARAZMİS	UVARAZMİS	Caspians, Pausika, Daritai	Harezm, Aral'ın Güneyi
SUGUDA	SUGUDA	SUGUDA	*	Tacikistan
ARABAYA	ARABAYA	ARABAYA	*	Kuzey Arabistan, Ürdün
DENİZ HALKI	*	*	FENİKE, KIBRIS	Kıbrıs, Fenike
*	YAUNA TAKABAR	*	*	Makedonya
*	SKUDRA	SKUDRA	*	Trakya
*	KUSH	KUSH	*	Etiyopya
*	PUTAYA	PUTAYA	*	Libya
*	HİDUSH	HİDUSH	İNDİA	Hint
*	KARKA	KARKA	*	Karia, Anadolu
*	SAKA Paradraya	*	*	Avrupa Sakaları
*	*	*	PHRYGİA	Frigya
*	*	*	KİLİKYA	Kilikya
*	*	*	Paricanians, Asya Ethiopi	Asya
*	*	*	Matiens, Saspeir, Alarodi	Anadolu, Kafkasya
*	*	*	Moskhi, Tiberani, Makron	Karadenizin Kıyıları

Çizelge 4.1. Çeşitli kaynaklara göre Darius zamanındaki satraplıklar

³⁵⁶ Behistun yazıtında 23 satraplık gösterildiği halde (Oppert J., Le Peuple, 198-199), Nakş-i Rüstem'de satraplık sayısı 28'dir (Oppert J., le Peuple, 204-205). Hâlbuki Herodotos ancak 20 satraplıktan bahseder.

İmparatorluğun bütün farklı alanları tek bir siyasal yapı içinde birleştirilmişti. Bunun yanında devlet içinde dikkat çekecek kadar bölgesel çeşitlilikler vardı. Mesela Zağros Dağlarında yaşayanlar hiçbir zaman bir Pers eyaletine dönüştürülmemiştir. Zira bölgenin üretim kapasitesinin kısıtlı olması, dağlı arazi olmasından dolayı askeri seferin sınırlı olmasından dolayı Persler burdaki dağlılarla geçici anlaşmalar yapmıştır. Pers kralları bu kabilelerin liderlerine hediyeler vererek onları kendilerine bağlarlardı. Böylece onların hem insan gücünden yararlanır, hem de dağ yollarından güvenli bir şekilde gidilirdi. Ayrıca bunların yakınlardaki yerleşimleri rahatsız etmelerinin önüne de geçilmiş olurdu. Arap kabilelerinin merkezi otoriteyle ilişkileri başka türlü yürüdü. Araplar, çölü güvenle geçiş yolları bulurak Perslere yardım eder, Arabistan'ın güney ucuyla Gazze gibi Perslerin denetimindeki Filistin limanları arasında karlı kervan ticareti düzânlerlerdi. Bunun karşılığında vergi ödemez, ama krala düzenli olarak tütsü armağan ederlerdi. Bir diğer önemli sınır topluluğu da Aşağı Amu Derya dolaylarındaki İskitlerdi. Geleneksel yaşam biçimleri göçebelikti. Seçkin atlı savaşçılar, toplumsal konumlarını, akınlarda elde ettikleri zengin ganimetler sayesinde sürdürürlerdi. Pers otoritelerinin İskitlerle ilişkilerini nasıl bir tutumla yürüttükleri belirsizdir. Fakat İskitlerin Pers ordusunda yaygın olarak yer aldıklarına bakılırsa Perslerin karşılıklı çıkar ilişkisi kurdukları düşünülebilir³⁵⁷. İskit kabileleriyle bağlantılar Persler, Orta Asya'nın kuzeyine ve Sibiry'a dolaylı giriş imkânı sağlamıştı: İskitlerin Altay Dağlarındaki (Çin yakınları) donmuş mezarlarında bulunmuş bir halı eyer örtüsü olarak kullanılmış Akhamenid tarzı motiflerle dokunmuştu³⁵⁸.

Sınır boylarındaki mahalli hükümetlerin başında bırakılan eski hanedanlar, kâhinler, şefler ekseriya irsi idiler. Halk bunları eski gelenek ve adetlerinin, milliyetlerinin mümessili tanıyorlardı. Bu sayede dilleri, gelenekleri, adetleri, ictimai durumları mahfuz kalıyordu³⁵⁹. Kudüs'e dönen Yahudiler nu müsaade ile mabetlerini yeniden kurmuşlardı³⁶⁰.

Mahalli krallar ve şefler mali işlerde satrabın emrine göre hareket ederlerdi. Batı Anadolu'daki Yunan siteleri ise bazen mahalli bir idareye bazen de tiranlara bağlı bulunuyorlar, Büyük Kral'ın mümessili olarakta sahil satrabını tanıyorlardı. Mahalli krallar

³⁵⁷ Briant P., *Etats et Pasteurs au Moryen-Orient Ancien*, Cambridge, 1982.

³⁵⁸ Rolle, R. , *The World of the Schyrians*, Londra, 1989:95-98.

³⁵⁹ Günaltay, a.g.e., s.270.

³⁶⁰ Tanah, Azra, V, 2.

ve şefler, Büyük Kral ile görüşme hakkına sahiptiler. Kilikya valisi ve Fenike şehirleri ile Yunan siteleri ve Yunan tiranları ordu ve donanma yapabilirdi. Satrap bu kuvvetleri ihtiyaca göre düzenlemek hakkına sahipti.

Her satrap Pers ya da İranlı soylu bir aileden gelirdi. Satraplar eyalet başkentlerinden işleri yönetirlerdi ki bu başkentler genelde fethedilen devletlerin önceki başkenti idi. Mesela Mısır'da satraplık merkezi Memphis iken, Lydia'da Sardes, Babil'de Babil, Media'da Ecbatana idi³⁶¹.

Satraplar asayiş ve nizamı koruyacak güç ve nüfuza sahiptiler. Yetkileri sınırsız idi. İsyanları bastırır, yolların emniyetini sağlar ve ziraati himaye ederlerdi. Ayrıca yıllık vergileri toplarlardı. Bu vergiler satraplık merkezlerindeki kalelerde sıkı bir şekilde korunurdu. Bu hazinelere *ganzabara* (Yunanca: Gazophylakes=Haznedar) adı verilen haznedarlar bakardı. Satrapın bu hazineden yararlanması ancak Büyük Kral izni ile olurdu³⁶².

Satraplar fethedilmiş devletlerden kalan saraylarda oturulardı ki bunlar seyahatlerinde Büyük Kral yararlınsın diye bakımlı tutulurdu. Ksenophon eserinde Hellespontos Frigya'sı satraplık merkezi olan Daskyleion'daki³⁶³ sarayı şöyle tarif eder:

*“Satrap Pharnabazos’un sarayı Daskyleion’daydı. Çevresinde bol erzak istiflenmiş birçok köy ve etrafı çevrilmiş parklarda ya da kırlarda beslenen çok güzel yaban hayvanları vardı. Sarayın önünden türlü balıklarla dolu bir ırmak³⁶⁴ akardı, ayrıca yakalamayı bilenler için envai çeşit kuş bulunurdu.”*³⁶⁵

³⁶¹ Khurt, a.g.e., s. 414.

³⁶² Briant, 1982, a.g.e., 29, No: 3.

³⁶³ Antik yazarlardan Mela ve Plinius bu merkezlerden Daskylos olarak söz ederken, Stephanos Byzantios, Daskylion adını kullanır. Ünlü tarihçi Herodotos ise bu şehrin adını Daskyleion olarak verir. Lokalizasyonu noktasında tarihçiler ve arkeologlar Kuzeybatı Anadolu’da, Bandırma’ya 40 km mesafedeki Ergili Köyü’ne çok yakın olan, Manyas Gölü kıyısındaki Hisartepe üzerinde yer alan kalıntıların satraplık merkezi Daskyleion’a ait olduğu konusunda hemfikirdir. 1952 yılında meşhur arkeolog Kurt Bittel tarafından Hisartepe üzerinde yer aldığı saptanan Daskyleion’da ilk arkeolojik kazılar, bir yıl sonra Cumhuriyet dönemi birinci nesil arkeologlarından ve mesleğin duayenlerinden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal (1911-2002) tarafından başlatılmış ve 1959 yılına kadar da devam etmiştir. Bu ilk dönem kazılarında ele geçen Anadolu-Pers kabartmaları ve bullalar, Daskyleion’un bir Akhaemenid Dönem satraplık (valilik) merkezi olduğuna dair en önemli kanıtları oluşturmaktadır. Ekrem Akurgal’ın yapmış olduğu araştırmalar sırasında Hisartepe’nin güney yamacında yüzeyde bir stel parçası ele geçmiştir. Ve bu stel Hisartepe Steli olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde korunmaktadır.

³⁶⁴ Muhtemelen Karadere.

³⁶⁵ Ksenophon, Hellenica, 4.1.16.

Eyalet saraylarında Büyük Kral tarafından satraplara gönderilen emirlerin saklandığı arşivler bulunurdu. Bölgesel bürokrasi burdan işlerdi. Satraba yapılan başvurular buraya gönderilir, şehir arazisini ve gelirini etkileyen yerel kararları onaylayan satrabın verdiği hükümlerin kopyaları ileride gerekir de açılıp bakılmak istenirse diye burada saklanırdı³⁶⁶. Kudüs toplumu tapınaklarını yeniden inşa etme hakkını kendilerine vermesi için satrap aracılığıyla krala başvurduğunda bu arşivler sınırlı da olsa gündeme getirilmişti:

“Majesteleri uygun görürse, babil Sarayındaki arşivde bir araştırma yapılsın. Tanrının Kudüs’teki Tapınağının yeniden kurulması için kral Kyros’un bir buyruk verip vermediği saptansın...” Sonra kral Darius bu konuda bir ferman çıkardı, Babil’de kayıtların saklandığı odada araştırılma yapıldı. Fakat aşağıdaki muhtıranın yazılı olduğu tomar Media eyaletindeki kraliyet konutunda Ecbatana’da bulundu: (arkasından Kyros’un fermanı aktarılmıştır.)³⁶⁷.

Afganistan’ın eski Kandahar bölgesinde (Harauvatis (Arakhosia)’in satraplık merkezi) yapılan kazılarda arkeologlar Elamca bir tabletin parçalarını bulmuşlardı. Bulgu Persepolis’teki bürokratik uygulamaların imparatorluğun doğu kesimlerinde de tekrarlandığını ortaya koymaktadır³⁶⁸. Özbekistan’da (Bactria-Sogdiana satraplığının bir parçası) Amu Derya ırmağının karşı yakasındaki Semerkant kentinde bir saray saptanmıştır³⁶⁹. Kraliye konutu olarak tasvir edilir, ama bazen satrap tarafından da kullanılmıştır. Elimizde batı imparatorluğu devletiyle ilgili belgeler tam olsa da bugüne kalan kaynakların özellikleri nedeniyle doğu bölgelerinin de benzer bir anlayışla yönetildiğini varsayabiliriz³⁷⁰.

Satrapların adalet işlerine nezaret etmek gibi görevleri de vardı. Her eyalette oranın mahalli kanun ve nizamları, adet ve görenekleri hâkim olduğundan davalar buna göre halledilirdi. Eski teşkilatını muhafaza eden yerlerde adalet işleri mahalli kralların yetkilerine bırakılmıştı. Satraplar yalnızca bunlara nezaret ediyorlardı. Satraplar merkeze

³⁶⁶ Briant P., Polythéismes et empire unitaire. Remarques sur la politique religieuses des Achéménides, 1986, Paris, 434-437.

³⁶⁷ Tanah, Azra: 5.17, 6-2.

³⁶⁸ Helms S.W. ,Excavation at the “The city and the famous fortress of Kandahar”Afghan Studies ¼.

³⁶⁹ Arrianos, Anabasis, 3.30.6.

³⁷⁰ Briant P, Le Asie Centrale et les Royaumes proche-orientale du premier millenaire, 1984, Paris.

ait yıllık vergileri düzenli olarak göndermek, eyalette imparatorluk otoritesi kurmak şartıyla idare hususunda istedikleri gibi hareket edebiliyorlardı. Fakat bu husustaki bütün hareketleri iki büyük memurun nezaret ve murakabesi altında cereyan ediyordu. Bunlardan biri sivil işlere bakan başkâtip (Khşatrapan=xšaθrapān), diğeri de askerin başında bulunan komutan (Khşatrapava= xšaθrapāva) idi. Bunlar doğrudan Büyük Kral'a bağlı olup onunla haberleşiyorlardı. Başkâtipler satrapları kontrol ediyor, olup bitenleri merkeze bildiriyorlardı. Bu sayede Büyük Kral emirlerinin yerine getirilip getirilmediğini, satrapların dürüst olup olmadıklarını yakından takip edebiliyordu. Her eyalette asayişî korumak ile vazifeli mahalli bir ordu vardı. Bunların komutanlarına “Karanos”³⁷¹ deniyordu. Bu kuvvetlerin masrafları, yaşeleri eyaletlere aitti. Bu üç büyük memur birbirlerinden tamamen müstakil idiler. Saraydan doğrudan doğruya haber alırlardı³⁷².

Şehir kaleleri Arga-paat denilen hususi kaymakamlar tarafından idare edilirlerdi. Büyük Kral eyaletlerden aldığı haberlerin mahiyetini incelemek üzere buralara Kral Gözü ve Kral Kulağı denilen bir takım müfettişler gönderirdi. Medler devrinde de mevcut bulunan bu müfettişler, saraydan verilen emirle bir bölük askerle imparatorluğu dolaşır, devletin emniyetini bozacak teşebbüs ve hareketlerle idari işler hakkında Büyük kral'a malumat verirlerdi. Saray bunların verdikleri raporlara göre kesin kararlar alırlardı. Hatta satrabı azil, hatta idam ettirirlerdi. Satrabın adamları, kralın mührü bulunan emirnamelerini eğilerek alırlar, tereddütsüz onu yerine getirirlerdi. Satraplık rejimi o zamanlar için yeni bir şey olmamakla beraber imparatorluk için refah ve saadet temin etmesi, ancak kudretli ve liyakatli hükümdarlar zamanında mümkün olabilmıştır. I. Darius'tan sonra Pers kralları servet ve kudretin son haddine erişmiş, neticede zevk, safa ve debdebe içinde gevşemişlerdir. Bu yüzden imparatorluk çok defa kralların zaafından istifade ederek istiklal hevesine kapılan satrapların ihtiraslarıyla karşı karşıya kalmıştır³⁷³.

4.3. Ordu

Pers ordusunu kara ve deniz olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür. Kara ordusu da merkezi oluşturan ordu ve eyalet ordusu olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir.

³⁷¹ Kare eski Pers dilinde asker ve adam demektir.

³⁷² Günaltay, a.g.e., s.271.

³⁷³ Günaltay, a.g.e., s.271-272.

4.3.1. Kara Ordusu

Perslerde kara ordusu, merkez ve eyalet olmak üzere iki kısımdır. Merkez ordu imparatorluğun merkezinde bulunan ordudur ve bu ordu da iki kısımdır. Birincisi İran'ın asil ailelerinden (Persler, Medler ve Susalar) seçilmiş olan muhafız birliği, ikincisi de *Ölümsüzler* veya *onbinler* denilen kralın seçkin birliğidir. Muhafız Birliği 2 000 süvari ve 2 000 piyadeden oluşur. Bu çekirdek orduya ‘spada’ adı verilir. Bu ordu mızrak alayları, okçular, piyadeler, at ya da deve üzerindeki süvariler ve savaş arabalarından oluşmaktadır.

Pers ordusu, ondalık sisteme göre, yani onlu, yüzölü ve binli birliklere ayrılmıştı. 10 kişiden oluşan bir birliğe *Dathaba*, komutanına *Dathapatiş*, 100 kişiden oluşan birliğe *Satabam*, komutanına *Sathapatiş*, 1 000 kişiden oluşan birliğe *Hazarabam*, komutanına *Hazarapatiş* ve 10 000 kişiden oluşan birliğe *Baivarabam*, komutanına da *Baivarapatiş* adı veriliyordu. Yunan bilgin Ksenophon, *Cyropaedia* adlı eserinde bu terimlerin Yunanca karşılıklarını³⁷⁴ da vermişti³⁷⁵.

Kralın ordusu içindeki en seçkin birlik 10 000 kişiden oluşan ve ‘ölümsüzler’ adıyla anılan birlik idi. İçlerinden biri öldüğünde yerine hemen yeni biri takviye edilir, böylece asker sayısında azalma olmazdı. Araştırmacıların çoğu ‘onbinler’ ordusunun adlarının Yunanlıların bir yanlış anlaması sonucu oluştuğunu ileri sürmektedir. Buna göre Yunanlılar (Herodotos) onların asıl isimleri olan eski Persçe ‘*Anûşiya*’ (maiyetteki kişiler) kelimesini yine eski Persçe bir kelime olan ‘*Anauša*’ (ölümsüzler: Yunanca ‘*Αθάνατοι*’) sözcüğü ile karıştırmışlardır³⁷⁶. Ancak bu görüş rağbet görmemektedir. Susa ve Apadana’daki kabartmalar üzerinde betimlenenler seçme birliklerin mensuplarıdır. Herodotos’ta bu seçkin birlikler şu şekilde ifade edilir:

‘Perslerin en seçkinleri olan bu onbin kişi, Hydarnes oğlu Hydarnes’in buyruğu altında idi. Bunlara (Ölümsüzler) deniliyordu, nedeni şu: İçlerinden ölüm ya da hastalık yüzünden birisi eksilse hemen bir yenisi seçilir, sayıları hep onbin olarak kalırdı, ne bir artık ne bir

³⁷⁴ Eski Persçe: Hazahra-pati (1 000 başı), Yunanca: χιλιάρχος, χιλιάρχης; Baivar-pati (10 000 başı), Yunanca: μυριάρχος, μυριάρχης; Daθa-pati (10 başı), Yunanca: δεκάρχος.

³⁷⁵ Sekunda, Nick, Simon Chew (2008). *The Persian Army 560-330 BC* (Ed. M. Windrow). London: Osprey Publishing Ltd. s. 39.

³⁷⁶ Lendering, Jona, Immortals, Greek name for an elite regiment in the ancient Achaemenid empire, Iran Chamber Society.

*eksik. Persler lüksleriyle öbür birliklerden ayrılıyorlardı ve ordunun en yiğit kişileri bunlardı. Yukarıda anlattığımız silahları taşıyorlardı, fazla olarak giyimlerinin üzerine bol altın yaldız serpilmişti, parıl parıl yanyıyorlardı; yanlarında kapalı arabalar içinde kalabalık hizmetçilerini, sandık sepetlerini, haremelerini de beraber götürüyorlardı. Yiyecekleri de özel olarak ayrılmıştı, develer ve yük hayvanları sırtında öbürlerinden ayrı olarak taşınyordu.*³⁷⁷

Ölümsüzler on taburdan meydana geliyorlardı. Birinci tabur altın bir humbara ve süslü mızraklarla mücehhez idi³⁷⁸. Bu muhafızlar mühim kalelerdeki garnizonlarla birlikte daimi orduyu teşkil ediyorlardı. Yirmi yaşlarından elli yaşlarına kadar askerlik eden bu Persler, çarşı ve pazarlara giderek bir şey alıp satamazlardı. Bu muntazam askerlere lüzum görüldüğü zaman imparatorluğun doğu bölgelerinde yaşayan Turanlılardan süvarile iltihak ederdi³⁷⁹.

Susa ve Persepolis abidelerinde Pers askerlerin elbiselerinin muntazam ve silahlarının mükemmel olduğu görülmektedir. Fransız arkeolog Marcel-Auguste Dieulafoy (1844-1920) tarafından Susa şehrinde ‘‘Okçular Frizi’’nin³⁸⁰ (Resim 4.5) bulunması (1884-1886) Pers askerlerinin giyiniş tarzı hakkında bilgimizi çok genişletmiştir.

Resimde görüldüğü üzere askerler selam vaziyetindedirler. Askerler topuklarına kadar inen elbiseler giymişlerdir. Elbiselerin yenleri çok geniştir, kenarlarısırma şeritlerle çevrilmiştir. Üzerlerinde bazen dört köşe, bazen gül biçimi tezyinat vardır. Bunların renkleri elbise kumaşının açık rengi üzerinde çok iyi belirlemektedir. Ayaklarında yumuşak ve sarı deriden bağlı ayakkabıları vardır. Başlarında etrafı kıvrılmış band ile çevrili bir takke bulunmaktadır. Persepolis’teki muhafızların başlarında ise ‘‘tiare’’ denilen başlıklar vardır. Askerlerin bileklerinde altın bilezikler, kulaklarında da halka küpeler görülmektedir³⁸¹.

Yunanlıları hayret düşüren bu süslü elbiseler hakkındaki bilgimiz diğer abidelerdeki resim

³⁷⁷ Herodotos, VII, 83.

³⁷⁸ Müller-Didot, Fragmenta historiarum grecorum, c. II, s.9596.

³⁷⁹ Günaltay, a.g.e., s. 273.

³⁸⁰ Okçular Frizi ile Akhamenid’lerden kalma bir sütun başlığı bu kazılarda bulunmuştur. Şu an Paris’te Louvre Müzesindedir.

³⁸¹ Perrot G. et C. Chipez, Histoire de l’art dans l’antiquite V.P. 822.

ve kabartmalarla daha da zenginleşmektedir. Louvre Müzesinde bulunan birçok stellerde “*Candys*” denilen neviden kollu ropolar (tek parça) giyen ve başlarında yukarıda söylediğimiz takkeler olması muhtemel *Cidarıs* (κίδαρις) denilen başlıklar bulunan askerler görülmektedir. Bazı askerlerin de başlarında yedi köşeli *Cidarıs* ve arkalarında da şaldan bir libas bulunmaktadır³⁸².

Pers askerlerinin silahlarına gelince *Okçular Frizi*’nde askerlerin yaylarını sol omuzlarına aldıkları görülmektedir. Sadakları yani oklukları ise sırtlarındadır. Okluğun üst kısmı uçları sırma püsküllerle süslü bağlarla bağlanmıştır. İki elleriyle yerden kaldırdıkları mızraklarını tutmaktadırlar³⁸³. Mızrakların aşağı ucunda altın veya gümüş bir topuz bulunmaktadır. Yunanlılar mızrakların ucundaki bu topuzu elmaya benzettiklerinden bunlara *melophoroi* (μυλοφόρος=elma taşıyıcılar) adını vermişlerdir. Pers okçuları Yunan kalkan ve zırhlarına karşı çok etkili olamamışlardır. Pers okları hafif olduğundan kalkan ya da zırhları delmekten çok zırhsız hedeflere karşı daha etkiliydiler. Yaylarının ucunda ise hayvan başlık bulunurdu.

Pers piyadelerinde göğüs göğüse mücadele için mızrak ve çok çeşitli silahlar kullanmışlardır. Bu silahların çoğu Med, Yunan, Mısır ve İskit kökenli silahlardır. Bunlardan en karakteristik olanı İskit kökenli bir silah olan *akinake*stir. *Akinakes*³⁸⁴, 35-45 cm. uzunluğunda, düz, sıklıkla demirden yapılmış çift yüzlü kısa bir kılıçtır. Antik kaynaklarda altından yapılmış olanlarından da söz edilmektedir. Savaş baltaları Pers ordusunda da sıklıkla kullanılmıştır. Bu baltalar uzun-ince saplı ve keskin ağızlıdır.

Pers ordusunda savunma aracı olarak değişik formlarda kalkanlar kullanılmıştır. Büyük dikdörtgen şeklinde, hasırların bir araya getirilip deriyle birleştirilerek güçlendirilmesiyle yapılan kalkanlara “*spara*” adı verilmektedir. Bu kalkanları taşıyanlar ise “*sparabara*” olarak adlandırılmaktadır. Kullanılan diğer bir kalkan tipi de keman şeklindeki kalkanlardır.

Miğfer pek kullanılmaz onun yerine keçeden bir başlık kullanılırdı. Göğüs alanında pullu zırhlar bulunduğu kanıtlanmış durumdadır. Pers ordusundaki süvarilerin bindikleri atlar Medya topraklarından getirilen meşhur Nesea atlarıdır. Persler’in kullandıkları savaş

³⁸² Delaporte L., Catalogue des cylindres orientaux t. II p. 174.

³⁸³ Perrot G. aynı eser, p. 822.

³⁸⁴ Herodotos, VII, 61-79.

bayrakları parlak renklerle boyalı olup uzun bir kazığın üzerine konulmuş kartal biçimindeydi.

Pers ordusu sefere genelde ilkbaharda çıkar, yola gündüz çıkılırdı. Ordu savaş sırasında bakımlarını imparatorluk yollarındaki ambarlardan sağlıyordu. Irmaklar köprüler, tomruklar ya da şişirilmiş hayvan derileri yardımıyla geçiliyordu.

Düşmanla karşılaştıkları zaman yüklerini hafifletmeleri amacıyla önce okçular ve sapancılar (taş ve kurşun atarlar) savaşa başlıyor, şaşkına uğramış düşman daha sonra ağır silahlarla çökertiliyordu. Ancak bu taktik zırhları ve kalkanlarıyla savunmada güçlü, yakın dövüş silahlarında açık bir şekilde üstün olan Yunanlı hoplitlerde işe yaramıyordu.

Pers ordusunun diğer kısmı ise Eyalet ordusu idi. Yukarıda da ifade edildiği gibi Pers imparatorluğu satraplıklara ayrılmıştı. Bu satraplıkların merkezinde de satraplık orduları bulunurdu. Bu orduların başında bulunan komutana *Khşatrapava* (xšaθrapāva) adı verilirdi. Bu kişi doğrudan Büyük Kral'a bağlı olup onunla haberleşirdi.

Eyaletlerde bulunan ordu dört grupta toplanabilir. Birincisi, Pers süvarilerine destek olan satraplıklar, ikincisi bazı illerde arsa sahiplerine askeri hizmet veren yabancı askeri koloniler, üçüncüsü garnizon askerleri, son olarakta savaş için yerel ordudan oluşan askerler. İmparatorluğun her yanında kentlerde (akra) ve kırsalda (chora) krallık garnizonları bulunuyordu. Bunların bakımı satraplar tarafından yapılıyor ve yerel kaynaklardan sağlanıyordu. Garnizonların işlevi ülkenin korunmasını ve kriz dönemlerinde birliklerin hazır tutulmasını sağlamaktır.

Pers ordusu sefere çıktığı zaman bağlı satraplıklardan veya bölgelerden yardımcı kuvvetler de kayılırdı. Mesela Herodotos eserinde Perslerin yanında sefere katılan ulusları şöyle tarif etmektedir³⁸⁵.

Başta Persler; donanımları şöyle: Başlarında tiara dedikleri kumaş keçe başlık, üstlerinde kollu zırhlar, bunlar balık pulları gibi demir pullarla ve pek güzel işlenmiş, ayaklarında geniş poturlar; maden kalkanlar yerine sorkun ağacından yapma kalkanlar taşıyorlardı,

³⁸⁵ Herodotos, VII, 61-79.

bunları sadaklarının üzerine asmışlardı; kısa mızraklar, büyük yaylar ve kamış oklarla silahlanmışlardı. Ayrıca kemerlerinde sağ bacaklarına sarkan hançerleri de vardı.

Medler de onlar gibi kuşanmışlardı. Bu üniforma zaten Medlerindi.

Kissia'lılar da Persler gibi kuşanmışlardı. Yalnız başlarında keçe yerine sivri külah vardı.

Hyrkania'lılarda Persler gibi giyinmişlerdi.

Asurlular seferde tunç lamellerden örülmüş başlık giiyorlardı. Bu eski bir barbar geleneğidir. Nasıl bir şey olduğunu anlatabilmek zordur. Kalkan, mızrak ve hançerleri Mısırlılarınki gibidir. Ayrıca üstlerine demir çiviler çakılı ağaz topuzlar ve keten zırhlar taşırlar. Bunlara Yunanlılar Suriyeli, barbarlar Asur'lu derler.

Bactrian'lar Medlerinkine benzer bir başlık giyerler, ulusal silahları olan kamış yaylar ve kısa mızraklar taşırlardı. İskit soyundan olan Sakaların başlarında koni biçiminde düz duran katı takkeler vardı. Ayaklarına bol poturlar giiyorlardı. Ülkelerine özgü yayları ve hançerleri, ayrıca balta yerine kendi ulusal sagaris'leri vardı.

Hintliler o ağaçtan (pamuk) çıkarttıkları giysilerini giiyorlardı. Yayları ve okları kamıştandı, oklarının uçları demirliydi.

Arilerin yayları Medlerinki gibiydi. Bunun dışındaki donanımları Bactrianlarla aynıydı.

Kaspien'liler deri abalar giymişlerdi., kendi uluslarına özgü kamış yayları ve palaları vardı.

Sarangia'lılar acı renklerle boyanmış giyimleriyle göze çarpıyorlardı. Dizlerine kadar çıkan çizmeleri vardı. Med yayları ve mızrakları taşıyorlardı.

Paktya'lılar kürklü deriler giiyorlardı, kendi ulusal yaylarını ve hançerlerini taşıyorlardı. Araplar, uzun entarilerini bir kemerle sıkıyorlar ve sağ ellerinde tersine gerebildikleri büyük yaylar taşıyorlardı.

Ethiopia'lılar panter ve aslan postlarına bürünmüşlerdi. Palmiye saplarından yapılmış, çok büyük en az dört dirsek uzunluğunda yaylarını sallıyorlardı. Okları küçüktü ve kamıştan yapılmıştı. Uçlarına demir yerine sivri taşlar koyulmuştu. Mızraklarının ucunda sivrilik yerine bilenmiş gazal boynuzu konmuştu. Elllerinde çivi çakılı kocaman sopalar taşıyorlardı. Savaşa gövdelerinin yarısını tebeşirle, yarısını da kırmızı zincifre ile sıvayıp öyle gidiyorlardı.

Asya Ethiopia'lılar ise Hintliler gibi donanmışlardı. Yalnız başlarında atın alın derisinden yapılma başlıkları vardı. Turna kuşu derisinden yapılma kalkanlar kullanıyorlardı.

Libyalılar deriden acaip şeyler giymekteydiler. Demiri ateşte sertleştirilmiş mızrakları vardı.

Paphlagonia 'lılar savaşa örme başlıklar, küçük kalkanlar, oldukça kısa kargılar, mızraklar ve hançerlerle gidiyorlardı. Ayaklarında bacalarının yarısına kadar gelen kendilerine özgü papuçları vardı.

Phrygia (*Frigya*) 'lılar ve Ermenilerin donanımları *Paphlagonia* 'lılarınkine çok benziyordu.

Lydia 'lıların donanımları Yunanlılarınkine çok benziyordu.

Mysia 'lılar kendi ülkelerinin başlıklarını giiyorlardı, ellerinde küçük kalkanlar ve ateşte sertleştirilmiş demirden kargılar vardı.

Traklar savaşa tilki derisinden başlıklarla gidiyorlardı. Zırh gömleklerinin üzerine geniş, alacalı pelerinler atmışlardı. Ayaklarında ve dizlerinde geyik derisinden papuçları vardı. Mızrakları, küçük hafif bir kalkanları ve kısa hançerleri vardı.

...(Muhtemelen *Khalybia* 'lılar) tabaklanmış deriden küçük kalkanları vardı. Her biri *Lykia* işi ikişer mızrak taşıyorlardı. Balır başlıklar giiyorlardı, bu başlıkları sorguçlarla bezemişlerdi ve kulaklarının üzerinde bakırdan yapılma öküz boynuzları bulunuyordu. Bacaklarına kırmızı dolaklar sarıyorlardı.

Milyas 'lılar kısa kargılar taşıyorlardı. Giyimleri kopçalarla tutturulmuştu.

Moskhai 'lerin başlıkları ağaçtandı. Kalkanları küçük, mızrakları kısa saplıydı, uçları sivri ve uzundu.

Mar 'lar kendi yurtlarına özgü başlık, küçük bakır kalkan ve mızrak taşıyorlardı.

Kolkhis 'lilerin başlıkları ağaçtandı, kalkanları küçüktü ve tabaklanmamış deriden yapılmıştı. Kısa mızrakları ve eğri kılıçları vardı.

4.3.2. Donanma

Persler denizci bir ulus olmamasına rağmen M.Ö. V. yüzyılda Atina ile rekabet edebilecek güçlü bir donanma oluşturmuşlardır. Fenikeliler öteden beri Akdeniz'de Yunanları kendilerine rakip tanıyorlardı. Perslerin Yunanistan'a hücumları, Fenikelileri Perslere yaklaştırmış oldu ve isteyerek donanmalarını Perslerin emrine verdiler. Ayrıca kraliyet yönetimi, işgücü ile gemiler inşa ettirmiş ve denizci halklardan (İonia, Karia, *Lykia*, Kilikia, Kıbrıs, Fenike, Hellas Pontos Phyrigleri) kürekçi olarak yararlanmışlardır. Deniz piyadesi ihtiyacı ise askerlik hizmeti mecburiyeti kapsamında halledilmiştir.

Pers Donanmasını oluşturan gemiler üç çeşitti:

1- **Trirem**, üç sıra kürekçi ile hareket eden harp gemileri.

Trirem (Yunanca Τρίηρης), çok eski bir savaş gemisidir. Trirem, Yunanca ‘‘üç sıralı’’ manasındadır. Geminin güvertesi 3 katlı olduğundan Trirem manasındadır. Her katta kürekçiler dizilidir ve her kürekçiye 1 kürek düşer. Bu gemi özellikle Akdeniz havzasında bulunan eski medeniyetlerce, özellikle Fenikeliler, Yunanlılar, Kartacalılar ve Romalılar, tarafından kullanılmıştır.

Araştırmacılar, Trirem'in M.Ö VII. yüzyılda, zamanının önde gelen donanmasının sahibi olan Korinth'in, deniz gücü olarak rakibi olan kolonisi Korkyra ile çatıştığı dönemde ortaya çıktığını düşünmektedirler³⁸⁶. Bu gemi öncelikli olarak kürekle ilerlemek için tasarlanmıştır. Ancak yardımcı olması için yelken donanımına da sahiptir. Geminin önünde ise savaşta diğer gemileri korkutup kaçırmak için biri sağda diğeri solda 2 adet göz bulunur (Resim 4.6). Kürekler, üç ana kategoride isimlendirilmektedirler; thranites, zygian ve thalamios. Triremler için kürekçilerin sayısı hiçbir gemide değişmezdi: Toplamda 170 kişi olmak üzere; thranite'de 62, zygian'da 54 ve thalamian'da da 54 kişi bulunmaktaydı (her iki taraf için 31, 27 ve 27)³⁸⁷. Kürekçilerin küreklerini çektikleri localara *thranatai* adı verilmektedir³⁸⁸. Küreklerin yaklaşık boyları ise 4.30 metre civarındaydı³⁸⁹. Yazılı kaynaklara göre; bir tiriere'nin en uzun sırasında 31 kürekçi olduğuna göre geminin boyu yaklaşık 30 metre civarında olmalıdır³⁹⁰.

2- **Nakliye hizmeti gören uzun gemiler.**

3- **Küçük gemiler.**

Bu gemilerin süvari ve tayfaları yapıldıkları memleket halkından idi. Fakat komutanlar Perslerden ve Medlerden seçiliyordu. Her geminin naklettiği ağırlık 5-15 ton kadardı. Kürek ve yelkenle hareket eden bu gemiler pusula olmadığından kıyı boyunca seyreliyorlardı³⁹¹.

Pers donanması birçok savaşta başarı kazanmıştır. Bunlardan bilhassa I. Darius zamanında

³⁸⁶ Greenhill Basil, *Archaeology of The Boats, a New Introductory Study*, A. and C. Black, Londra, 1976, s.167.

³⁸⁷ Morrison J. S., ‘‘Triereis: The Evidence from Antiquity’’, *The Trireme Project*, Oxbow Books, Londra, 1993, s.17.

³⁸⁸ Greenhill B., a.g.e., s.171.

³⁸⁹ Casson L, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, İstanbul, 2002, s.64.

³⁹⁰ Morrison J. S., a.g.e., s.12-13.

³⁹¹ Günaltay, a.g.e., s.275.

Yunanlılarla yapılan Lade Deniz Savaşı (MÖ 495)'dir. Savaşın sonra Persler Miletos'u ele geçirmişler ve yağmalamışlardır.

4.4. Sosyal Hayat

4.4.1. Sosyal Tabaka

Perslerdeki halk tabakaları hakkında fazla bir malumatımız yoktur. Ancak Yunan kaynaklarından toplanan bilgiye göre, İranlılar üç tabakaya ayrılıyorlardı. Bunlar:

a) Aristokratlar

Aristokratların başında Darius ile birlikte Akhamenid Devleti'ni yeniden inşa eden 7 büyük sülale mensupları bulunuyordu. Herodotos, bu hanedan sahiplerinin birtakım imtiyazlara sahip bulunduğunu söyler. Kralın daimi müşaviri olan bu kişiler istedikleri zaman Büyük Kral'ın yanına girebiliyorlardı. Büyük Kral, zevcelerini bu yedi ailenin kızlarından seçerdi. Bunlardan vergi alınmaz, buna karşın hanedan reisleri harp zamanlarında krala iltihak etmek üzere asker beslerlerdi³⁹².

b) Halk Kitleleri

Pers toplumunun geniş bir tabakasını oluşturan halk kitleleri bezirgânlar, sanatkârlar, tarımcılar, işçiler gibi zümrelerden oluşuyordu. Bunların birbirlerine karşı duurmaları hakkında esaslı bilgimiz yoktur. Kesin olarak bilinen şey Perslerin İran'daki diğer unsurlardan farklı ve imtiyazlı tutulduklarıdır. Hatta Medler bile Perslerle bir tutulmazlardı³⁹³.

c) Muğ (Maj)'lar

Herodotos, muğları Medlerin yedi boyundan biri sayar, ancak diğer Yunan müelliflerine göre muğlar, dini esas ve ayinlerini, geleneklerini bilen kâhinlerdir. Din, adab ve merasimi hakkındaki eserler bunların nezdinde mahfuzdu. Bu sebepten muğlar kendilerini Zerdüştlüğün hakiki temsilcileri sayıyorlardı. Bu temsilcilik ırısı idi. Muğ olabilmek için

³⁹² Günaltay, a.g.e., s. 298.

³⁹³ Günaltay, a.g.e., s. 298.

mutlaka bir muğ oğlu olmak lazımdı. Bu Hindistan'daki kast sistemine benzemekteydi. Fakat ayrı olarak bir muğ oğlu başka bir meslek tutabilirdi. Muğ boyu Medler zamanında konfederasyonun en önemli uzvunu teşkil ediyordu. Bu bakımdan İsrailoğulları boylarından Levi klanına benziyorlardı. Levi klanına mensup olan İsrailoğulları nasıl Musa dininin bilginlerini teşkil etmişlerse, Medlerin muğ boyundan olanlarda Zerdüş tarafından düzenlenen ve genişletilen eski inanış ve kültleri bilen ve tatbik eden bilginlerdi. Muğların Medler devrindeki teşkilatları hakkında bilgimiz olmamakla birlikte birçok husularda hâkim rol oynadıkları muhakkaktır. Akhamenes devrindeki rolleri ise kurban merasimlerine nezaret etmek idi. Muğlardan olan Gomata (Bardiya)'nın isyan ederek tahtı ele geçirmesi, Akhamenid'lerin bunların nüfuzlu kalmalarını, devletleri için tehlikeli görmelerine sebep olmuştur. Akhamenid'ler muğların dini rollerini hiçe indirmek ve nüfuzlarını yok etmek için hem devlet dinini hem de Pers halk dinini bunların taassup ve tahakkümlerinden uzaklaştırmak siyasetini takip etmişlerdir. I. Darius, Bisütun Yazıtı'nda Gomata'nın harap ettiği tapınakları tamir ettiğinden bahsetmekte, fakat tapınakların adlarını söylememektedir. Demek iktidara geçen muğ Gomata, bu tapınakları dine muhalif görmüş ve yıktırmıştı. Herodotos'ta Gomata'nın tabi kavimlere çok şefkatli davrandığını ve üç yıllık vergilerini affettiğini haber verir. Bütün bunlar; Perslerin Medler ve Medlerden olan muğlara, muğlardan olan Gomata'nın da Perslere karşı büyük bir kin ve husumet beslediklerini göstermekte ve bunların ayrı ırklar olduklarını belirtmektedir³⁹⁴.

Muğlar gerek akide ve gerek ibadet ve kült meselelerinde hem Akhamenid kralları dininden, hem de Pers halkının dinlerinden az çok ayrılıyorlardı. Levi'liler Yehova'yı İsrailoğullarının hususi ve tek tanrısı telakki ettikleri gibi, muğlar da Ahuramazda'yı Medlerin hususi ilahı tanıyor, kendilerini de bu dinin en yücesi sayıyorlardı. Bu sebepten muğlar, Medler zamanında devlette birinci derecede nüfuzlu idiler. Fakat Akhamenes devrinde bu nüfuzu tamamen kaybetmişlerdir. Muğların Med devletinde kuvvetli teşkilatları ve önemli nüfuz ve rolleri olduğu halde Akhamenes devrinde devletin dini teşkilatında bir mevkileri yoktu. Devlet tarafından kendilerine verilmiş olan malikâneleri de bulunmuyordu. Muğlara ancak kurban merasimi, rüya tabiri, ay ve güneş tutulmaları gibi olaylar için müracaat ediliyordu. Fakat Akhamenidler devrinde de din felsefesi bilginleri yine muğlar arasında bulunuyordu³⁹⁵.

³⁹⁴ Günaltay, a.g.e., s. 299.

³⁹⁵ Günaltay, a.g.e., s. 300.

Muğlar Azerbeycan ve Irak-ı Acem dağlarında ova halkının her türlü tesirinden masun bulunuyorlardı. Muğların Avesta'nın yazıldığı tarihe kadar bir sürü akide ve geleneği asırlar boyunca muhafaza edebilmeleri ancak bu suretle izah olunabilir. Muğlar ölümlerin defni hususunda hem Akhamenid krallarından hem de Perslerden ayrılıyorlardı. Herodotos'un anlattığına göre Persler ölümlerin cesetlerini balmumu ile sıvadıktan sonra toprağa gömüyorlardı. Kral mezarlarında topraktan naaşı tecrid eden balmumu tabakası yerine taş abide ikame edilmiştir. Bunun içindir ki Akhamenid kralları kendilerine dağ kayalarında oydukları haricen mimari motiflerle süslenmiş mezarlar hazırlamışlardır. Muğlar ise ceset, kurtlar, kuşlar tarafından parçalanıp etleri yenilmedikten sonra ölümlerini gömmezlerdi. Etleri yenilen iskeletler gömülürken bir nevi tıla ile sıvanarak topraktan tecrid edilirlerdi³⁹⁶.

4.4.2. Gelenek ve Görenekler

Persler hâkimiyetleri altındaki kavimler arasında İran'a en yakın olanlara kıymet verirler, uzakta bulunanları ise daha aşağıda tutarlardı. Bu telakki kendilerini bütün kavimlerden üstün tanımlarını, kendilerine yakın olanların da uzakta kalanlara nisbetle daha şerefli olmalarını yabii görmelerinin bir neticesi idi. Bu anlayış Çinliler ve Yunanlılarda da vardı ve bunlar kendi coğrafyalarının dışındaki kavimleri barbar ve aşağılık olarak görürlerdi. Persler yolda tanıdıklarına rastladıkları zaman, asaletçe ve payece birbirlerine müsavi olanlar dudak dudağa öpüşür, konuşurlardı. Birbirlerine müsavi değillerse üstün olan yanağını uzatır, diğeri de onu öperdi. Aralarındaki mertebe farkı pek fazla ise aşağıda bulunan eğilir veya yerlere kapanırdı³⁹⁷.

Perslerin şahıslarındaki en önemli gün doğum günleri idi. Böyle günlerde fazla yemek yapmak ve ziyafetler vermek adetti. Görkemli ziyafetlere ve gösterişe düşkün olduklarından yemek salonunun süsüne de çok dikkat ederlerdi. Salonu altın yaldızlı sedirler, sandalyeler, sofrayı altın, gümüş kadehler ve tabaklarla bezetirlerdi. Zenginler bir öküz, bir at veya bir deveyi bütün olarak pişirtir, böylece misafirlerin önüne getirirlerdi. Serveti az olanlar daha küçük hayvanlarla ziyafet verirlerdi. Başlıca gıdaları et olduğundan bunu kebab veya söğüş olarak yerlerdi. Sebze ve kuru yemekleri az olduğundan Yunanlılar

³⁹⁶ Günaltay, a.g.e., s. 300.

³⁹⁷ Günaltay, a.g.e., s.302.

onların sofradan aç kalktıklarını söylerlerdi. Hâlbuki eski Yunanlılara nisbetle İranlılar bol bol meyva tüketirlerdi. Her öğünde masanların üzerinde birkaç kap meyva bulunurdu. Şaraba düşkünlüklerinde kaynaklar müttefiktir. Önemli işleri daima şarap sofrasında kadeh elde görüşür, kararlaştırırlardı. Ertesi sabah gece verdikleri kararı bir daha gözden geçirir uygularlardı. Ayıkken bir meseleyi konuşsalar bile karara varmaz, onu bir de masa başında görüşürlerdi³⁹⁸.

4.4.3. Evlenme ve Çocuk Terbiyesi

Persler arasında silahşörlükten ve silah oyunlarından sonra en çok öğrenilen şey, çok oğul babası olmaktır. Nüfusa çok ehemmiyet verildiği ve sayı kuvvet sayıldığı için krallar, en çok oğul babası olanlara her yıl atıyyeler dağıtırlardı. Bu sebepten Pers erkekleri nikâhla aldıkları birçok kadından başka bir sürü de odalık bulundururlardı. Evlenmeler ekseriya bahar başlangıcında olurdu. Bütün gün bir şey yemeyen güveği, zifafa girmeden önce bir elma veya deve iliği yerd. Öldükleri takdirde acımamaları için doğan çocuklar dört yaşlarına kadar babalarına gösterilmezdi³⁹⁹.

Çocukların terbiyesine büyük önem verilirdi. Her çocuğa dört yaşından 24 yaşına kadar ok atmak, mızrak kullanmak, ata binmek, doğruyu söylemek gibi başlıca dört şey öğretilirdi. Terbiyeye memur edilenler, akıllı faziletli insanlardan seçilirdi. Toplu olarak terbiye edilen bu gençler hergün güneş doğmadan kalkar, muayyen bir yerde toplanır, ellişer ellişer gruplara ayrılırlardı. Her gruba ya bir şehzade veya bir satrap çocuğu başkanlık ederdi. Bundan sonra gençler öğrendikleri şeyler hakkında sorguya çekilirlerdi. Sorgulara yüksek sesle cevap vermek mecburi idi. Bu suretle sesleri ve göğüsleri de inkişaf ettirilirdi. Sonra yeni şeyler öğretilirdi. Arkadan herbirine ya bir parça ekmek veya bir peksimet ile haşlama veya kebab halinde bir parça et, tere ve tuz verilirdi. Sudan başka bir şey içtirilmezdi. Yemekten sonra binicilik ve atıcılık talimleri yaptırılırdı. Öğleye kadar at üstünde ok, yay, kargı ve sapan talimleri yaparlardı. Öğleden sonra meşgaleleri ağaç dikmek, kırlarda faydalı tıbbi bitkiler aramak ve toplamak veya silah ve ağ yapmak gibi şeylerdi. Ava gittikleri zaman vurdukları avlara dokunmaz, onları evlerine götürürlerdi. Gençler, bu hergünkü meşgaleden başka muayyen zamanlarda yazın yakıcı sıcağında dereleri, çayları

³⁹⁸ Günaltay, a.g.e.. S. 302.

³⁹⁹ Günaltay, a.g.e., s. 302-303.

elbise ve silahlarını ıslatmaksızın geçmeğe, bütün geceyi açık havadan geçirmeğe; meşe peliti, terementi ağacı meyvesi, ahlat armudu gibi yabani meyvelerle yaşamağa alıştırılırdı⁴⁰⁰.

4.4.4. Elbise ve Kıyafetler

Perslerin eski milli elbiseleri sırta yapışan bir gömlekle deri bir şalvardı. Fakat Kyros daha sonra Medlerin daha bol ve daha gösterişli olan kıyafetlerini kendi giyinişlerinden vakarlı bulmuş ve Medler gibi giyinmeğe başlamıştır. Medlerin modasına göre ileri gelenler dizlerine kadar uzayan geniş ve kollu iki gömlek giyerlerdi. Bunlardan alttaki beyaz, üstteki de mor renkli olurdu. Bunun üzerine de yazları erguvani veya mor renkte kışları ise daima mor renkte uzun ve kıvrımlı bir kaftan giyerlerdi. Başlarında sarımsı bir destar (sarık), ayaklarında da dizlerine kadar uzayan çizmeler bulunurdu. Halk ise umumiyetle dizlere kadar inan iki kaftan giyip, başlarına da birer destar sararlardı. Herkes daimi surette yay ve sapan ile mücehhez olarak gezerdi. Persler akarsuları kirletmemeyi dini bir vazife bilirlerdi. Vücutlarının salgılarıyla ırmakları kirletmemek için ellerini bile nehirlerde yıkamazlardı⁴⁰¹.

4.4.5. Ahlak

Yunan kaynakları ile İran yazıtlarından Perslerin ilk zamanlarda Mazdeizm telkinlerine uygun yüksek ahlak prensiplerine bağlı oldukları anlaşılıyor. Bu prensipler işte, sözde doğruluk, mertlik, duruluk, namusluluk gibi yüksek ideallerdi. Bu ideallere erişmek için her ferd, kendisinin ve cemiyetin selametini korumakla, fenalıklarla mücadele etmekle görevli sayılırlardı. I. Darius, mezarı üzerindeki uzun yazıtta bu göreve bağlılığını şu sözlerle açıklamaktadır:

“...adaleti sevdim, yalandan nefret ettim. Arzum yetime veya dula karşı hiçbir suretle adaletsizlik yapılmaması olmuştı. Yalancıyı şiddetle cezalandırdım. Fakat tarlasını süreni de mükâfatlandırımdı.”

I. Darius'un bu sözleri Mazdeizmin yalan söylememek, zararlı olan herşeyi yok etmek,

⁴⁰⁰ Günaltay, a.g.e., s. 303.

⁴⁰¹ Günaltay, a.g.e., s. 304.

faydalı olan herşeyi korumak prensibinin açık bir ifadesidir⁴⁰².

Bu telakkiye bağlı olan eski Persler yapılması helal olmayan bir şey söylemeyi de helal saymazlardı. Onlara göre en ayıp şey yalan söylemektir. En fena ve ayıp olan şeylerden ikincisi de borçlu olmaktır, borçluluğun insanı yalan söylemeye sürükleyeceğine inanılırdı.

Herodotos, Perslerin aralarından ana veya babasını öldüren bir adam çıkmamış olduğu iddiasında bulunduklarını yazmakta ve şöyle devam etmektedir:

“Böyle bir cinayet vuku bulduğu zaman babasını öldüren evladın haramzade olduğuna hükmedilmekte, hakiki bir evladın böyle bir cinayet işleyebileceğine ihtimal verilmemektedir.”

Perslerin ayrıca şu adetleri, gelenek ve görenekleri vardı:⁴⁰³

Tükürmeyi ve sümükürmeyi meneden kanunları vardı. Bu kanun bedendeki ahlatı korumak için değil, belki onu çalışmak, terlemek suretiyle takviye etmek içindi. Günde bir defa yemek yenilir, diğer saatler çalışmaya ve talim görmeye ayrılırdı. Yürürken bir şey içilmezdi.

Çocuklar mahkemelere götürülür, duruşmalar dinletilirdi. Bu suretle onlarda adalet sevgisi uyandırılırdı. Ama Perslerin son dönemlerinde bu adalet ortadan kalkmıştır, zira herkes biliyor ki, mahkemede kazanan haklı değil, çok verendir.

Kadın, erkek hizmetçi kullanmanın mucidi Perslerdir.

Kışları, sadece başlarını ve ayaklarını örtmekle kalmazlar, ellerine kürklü eldivenler de giyerlerdi.

Ksenophon'un müşahedelerine göre Persler eski zamanlara oranla inhitat devrinde ahlakça çok düşmüşlerdir. Ksenophon, II. Kyros (559-529) döneminden II. Artaxerxes (358-338)

⁴⁰² Breasted J. H., tarafından nakledilen yeni yazıt: Davson of Conscience, s. 345.

⁴⁰³ Günaltay, a.g.e., s. 305-308.

dönemine kadar Perslerin gelenek ve göreneklerinden çok şey kaybettiklerini mukayeselerle anlatır. Bunun sebebini Herodotos'un "*Persler kadar yabancı adetleri kapmaya müsait bir millet yoktur*" ifadesinde bulabiliriz. Bu iddiasını da Perslerin, Medlerden daha hoş ve gösterişli gördükleri kıyafeti, Yunanlılardan da oğlancılığı almış olmalarını gösterir. Ayrıca Perslerin nerede bir sefahat görürlerse onu hemen benimsediklerini ifade eder⁴⁰⁴.

Strabon, sefahat hayatının önce sarayda başlamış olduğunu ifade ederek şunları söyler:

*"Perslerin eski adet ve ahlaklarının çoğu hikmete uygundur. Fakat sonraları fazla zenginlik kralları sefahate, içkiye, eğlenceye kaptırmıştır. Bu da inhitat ve gevşekliğe yol açmıştır. Sonraki krallar Aeolia'nın⁴⁰⁵ Assos⁴⁰⁶ buğdayından yapılam ekmekten başka ekmek yemez, Suriye şaraplarından başka şarap, Eulaeus ırmağı⁴⁰⁷ suyundan başka su içmez olmuşlardır."*⁴⁰⁸

4.5. Ekonomik Hayat

Perslerin mali işleri I. Darius'tan önce belli bir nizama bağlanmış değildi. II. Kyros ve Kambyzes zamanlarında vergi olarak krala hediyeler takdim edilirdi. Bu hediyelerin zamanları da miktarları da net değildir. İmparatorluğa vergi sistemini ilk defa getiren I. Darius olmuştur. Bundan dolayı Yunanlılar kendisine "*Bezirgân*" lakabı vermişlerdir ki "*çok kar amacı güden*" veya "*tüccar*" manasındadır.

I. Darius imparatorluğu satraplıklara göre 20 mali daireye ayırmış, her birine mahalli servetine göre kısmen nakdi, kısmen de eşya, köle, cariyeye veya hayvan olarak yıllık vergiye bağlamıştır. Vergilerini gümüş ile ödeyecek olanlar Babil talantına⁴⁰⁹; altın olarak ödeyecek olanlar da Euboia ölçüsüne göre ödüyordular⁴¹⁰. Buna göre 20 mali daire şu şekilde idi:

⁴⁰⁴ Günaltay, a.g.e., s. 305.

⁴⁰⁵ Batı Anadolu'da Edremit'ten İzmir'e kadar uzanan kıyı kesimi.

⁴⁰⁶ Grekçe: Άσσος, günümüzde Behramkale, Çanakkale'nin Ayvacık ilçesinde Edremit körfezi kıyısında bulunur.

⁴⁰⁷ Son incelemelere göre bu nehir bugünkü Karun nehridir. Karun nehri Isfahan'ın batısındaki Bahtiyari dağlarından doğar. Dolambaçlı bir yol izledikten sonra Hurremşehir'de Şattü'l-Arap'a karışır.

⁴⁰⁸ Strabon, III, XXII, s. 296.

⁴⁰⁹ Bir gümüş talan, takriben 6.000 altın Frank değerinde idi.

⁴¹⁰ Günaltay, a.g.e., s. 276.

1. Daire: İonia'lılar, Asya Magnesialıları⁴¹¹, Aeolia'lılar⁴¹², Karia'lılar⁴¹³, Lykia'lılar⁴¹⁴, Milia'lılar⁴¹⁵, Pamphylia'lılar⁴¹⁶: 400 gümüş talant

2. Daire: Mysia'lılar⁴¹⁷, Lydia'lılar, Lasonia'lılar, Kabalia'lılar⁴¹⁸, Hytenneia'liler⁴¹⁹: 500 talant. Bu kadar küçük bir bölgenin bu derece çok vergi verebilmesi, Batı Anadolu'nun o zamanlarda ne kadar zengin bir yer olduğunu göstermektedir.

3. Daire: Hellespontos'lular⁴²⁰, Phrygia'lılar, Asya Thrak'ları, Paphlagonia'lılar⁴²¹, Cappadocia'lılar⁴²² ve Mariandyn'ler⁴²³: 360 gümüş talant.

4. Daire: Kilikya'lılar: 500 gümüş talant ve ayrıca 360 beyaz at. Bunun 140 talantı Kilikya'daki atlı birlikler garnizonuna ayrılmıştı ve kalan 360 talant Darius'un hazinesine gidiyordu.

5. Daire: Kilikya ile Suriye sınırındaki Poseidon⁴²⁴ kentinden başlayarak Mısır'a kadar uzanan yerlerde oturanlar (Gazze çevresinde oturan Araplar hariç), Suriye, Fenike, Filistin ve Kıbrıs'ta dâhil olmak üzere: 350 gümüş talant. Fenike gibi zengin bir ülkenin de dahil olduğu bu bölgenin az vergi vermesinin sebebi, Fenikelilerin donanma için gerekli levazımı temin ve donanma inşası ile yükümlü olmalarından kaynaklanmaktadır.

6. Daire: Mısır, Libya, Kyrene ile Barka: 700 talant. Mısır bundan başka 120 bin medimnos⁴²⁵ buğday'ı Memphis'te beyaz tabya garnizonunda bulunan İran askerlerine

⁴¹¹ Herodotos Avrupa'da da Magnesia olduğundan bunu ayırmak için Asya sözcüğü eklemiştir. Anadolu'da biri Sipylus'un altında, diğeri de Menderes'in üzerinde olmak üzere iki Magnesia (Manisa) vardır.

⁴¹² Batı Anadolu'da Edremit'ten İzmir'e kadar uzanan kıyı kesimi.

⁴¹³ Muğla-Menteşe yöresi.

⁴¹⁴ Antalya yöresinde Teke Yarımadası.

⁴¹⁵ Herodotos zamanında Milia denilen bölge eski Solimi idi. Burası Lykia ile Pamphylia arasında idi. Bugünkü Elmalı civarı.

⁴¹⁶ Antalya'nın doğusunu kapsayan bölge.

⁴¹⁷ Bursa civarı.

⁴¹⁸ Burdur civarı.

⁴¹⁹ Hytenneia adının Pisidia'da bir kasaba olan hytenneia çevresinde oturan halka ait olduğu sanılmaktadır.

⁴²⁰ Bugünkü Çanakkale civarı.

⁴²¹ Kastamonu, Sinop civarı.

⁴²² Strabon, Cappadocialıların nakdi vergiden ayrı olarak her yıl 1.500 at, 2.000 katır ve 5.000 davar verdiklerini söyler.

⁴²³ Bithynia (Kocaeli) Bölgesi doğusunda.

⁴²⁴ Poseidon, Asi nehri ağzından 12 mil güneyde idi.

⁴²⁵ 1 medimnos 51,84 lt idi. 120 bin medimnos takriben 18.200 kg idi.

verecekti. Eski Mısırlıların Moiris Gölü⁴²⁶ balıklarının bedeli de İran kraliçesinin cep harçlığına tahsis edilmiştir.

7. Daire: Sattagyd'ler⁴²⁷, Gandaria'lilar⁴²⁸, Dadik'ler⁴²⁹, Aparyt'ler⁴³⁰: 170 talant.

8. Daire: Susa'lilar ve Kissia'lilar memleketinin diğer kısımları (Yani Huzistan Bölgesi): 300 talant.

9. Daire: Babil ve Asur bölgeleri: 1000 gümüş talant ile 500 genç hadım ağası (Havace-i civan)

10. Daire: Ecbatan ve Media'nın diğer kısımları ile Parikan'lar⁴³¹ ve Orthokorybant'lar⁴³²: 450 talant.

11. Daire: Kaspian'lar⁴³³, Pausikai'liler⁴³⁴, Pantimathi'liler, Daritai'liler⁴³⁵: 200 gümüş talant.

12. Daire: Bactrian'dan Aigles⁴³⁶ ülkesine kadar olan yerler: 360 talant.

13. Daire: Paktyika⁴³⁷ ülkesinden Ermenistan'dan ve komşuları olan ülkelerden Karadeniz'e kadar olan yerlerden: 400 talant. (Strabon, Ermenilerin heryıl Mitra Bayramı'nda Akhamenid krallarına 20 bin de at verdiklerini yazmaktadır.)

⁴²⁶ Bugünkü Fayyum Gölü. Herodotos bu gölden bahsederken şunları söyler: Gölü besleyen tek kaynak Nil'dir. Su altı ay Nil'den göle, altı ayda gölden Nil'e akar. Akıntının Nil'e doğru olduğu altı ayda göl balıkçılık sayesinde hazineye günde 1 talant gelir sağlar. Akıntı göle doğru olduğu dönemde gelir yirmi mana'dan ibarettir. Yerlilere göre göl yeraltından bir yolla Libya'daki Sirte'ye bağlıdır.

⁴²⁷ Sattagyd'lerden, I. Darius yazıtında Satagus'lar adıyla bahsedilmiştir.

⁴²⁸ Hint boylarından.

⁴²⁹ Hint boylarından.

⁴³⁰ Muhtemelen Afganistan taraflarında yaşayan bir boy.

⁴³¹ Muhtemelen Isfahan havalisinde oturuyorlardı. Müller bunların Hyrkania'lilar olmaları ihtimalini ileri sürmektedir.

⁴³² Herodotos'tan başka hiçbir Yunan müellifi bunlardan bahsetmez. Med boylarındandır.

⁴³³ Hazar'ın doğusunda yaşarlar.

⁴³⁴ Strabon bunlara Passiani ismini verir. Hazar denizi civarında yaşarlar.

⁴³⁵ Bunlar hakkında hiçbir bilgi yoktur.

⁴³⁶ Strabon bunların Medlerden olduğunu söyler.

⁴³⁷ Yukarı Sind yani Pencap bölgesinde aynı isimle anılan başka bir yerde vardır. Fakat burada bahsedilen yerin Ermenistan civarından biryer olması gerekir.

14. Daire: Sagartian'lar, Sarangian'lar, Thamanao'lular, Utia'lar⁴³⁸, Mykos'lar⁴³⁹, Erythreia (Umman) adalarında oturanlar⁴⁴⁰: 600 gümüş talant.

15. Daire: Saka'lar ve Kaspian'lar: 250 gümüş talant.

16. Daire: Partlar, Khorasan'lular, Safad⁴⁴¹ ve Arya'lular⁴⁴²: 300 talant.

17. Daire: Parikan'lar, Asya Ethiopia'luları: 400 talant

18. Daire: Matien'ler⁴⁴³, Saspeir'ler⁴⁴⁴, Alarodia'lular⁴⁴⁵: 200 talant.

19. Daire: Moskhi'liler⁴⁴⁶, Tiberani'ler, Makronai'ler⁴⁴⁷, Mossyoikia'lular⁴⁴⁸, Marsa'lar: 300 talant.

20. Daire: Hintliler: 360 talant altın tozu⁴⁴⁹. Topluluklar içinde en kalabalık olanıdır. En ağır vergiyi de bunlar verirlerdi.

Herodotos'un verdiği bu bilgilere göre bütün bu yerlerden krallık hazinesine yıllık 14.560 Euboia talantı idi. Bu yaklaşık 3.500.000 İngiliz altınına denk gelmektedir. I. Darius ayrıca Ege Adaları ile Teselya'ya kadar uzanan Güney Balkanlardan da vergi almakta idi. Herodotos'a göre I. Darius gelen bu madenleri erittiriyor ve toprak kaplara doldurtuyordu. Kaplar dolunca bu toprak kapları kırdırıyor, para gerektiği zaman gerektiği kadar para bastırıyordu⁴⁵⁰.

⁴³⁸ Strabon'un Uscian'lar dediği kavim olma ihtimali vardır.

⁴³⁹ Yazıtlarda bunlara maka denilmektedir. Bugünkü Mekran adının bununla ilgisi olması muhtemeldir.

⁴⁴⁰ Büyük Kral, memleketten çıkarmak istedikleri adamları bu adalara sürgün etmektedir.

⁴⁴¹ Muhtemelen Soğdlular.

⁴⁴² Heratlılar.

⁴⁴³ Aras nehri kaynağında oturuyorlardı.

⁴⁴⁴ Herodotos bunların Karadeniz'le Media arasında (Kafkasya) oturduklarını söyler.

⁴⁴⁵ Küçük Asya'nın kuzeydoğusunda oturuyorlardı.

⁴⁴⁶ Kuzeydoğu Anadolu'da yaşamaktadırlar.

⁴⁴⁷ Karadeniz civarında yaşamaktadırlar.

⁴⁴⁸ Terme civarında yaşamaktadırlar.

⁴⁴⁹ Bu altın tozunu bulanlar Paktyika (Afganistan'ın kuzeydoğusu) ve Kaspatyros yöresindeki Hintlilerdir. Yaşama biçimleri Bactrian'lara yakın olan bu Hintliler savaşçıdır. Bunlar altının olduğu çöle giderler. Bu çölde kumlar içinde dev karıncalar yaşar. Bunlar köpekten küçük tilkiden büyüktürler. İran ordusunda bunlardan vardır. Bu karıncaların inleri yer altındadır. Yeraltındaki kumu yeryüzüne taşırlar. B kum altını kumdur. Hintlilerde bu altını toplamak için çöle giderler. Altını havanın en sıcak anında (seher vakti) ararlar zira karıncalar sıcağından yeraltına kaçmış olurlar. Hintliler çabuk davranmak zorundadırlar zira kokuyu alan karıncalar onlara saldırabilirler (Herodotos, III, 103-105).

⁴⁵⁰ Herodotos, III, 96.

Vergi verenler arasında Pers boyları yoktu. Burada geniş topraklara sahip olan Pers zategânı ve bilhassa yedi büyük aile vergi olarak bir şey vermezlerdi. Yalnızca Büyük Kral'a hediye takdim ederlerdi.

Mısır fatihi Kambyzes'in itaat altına aldığı kutsal Nysa şehri civarında oturan kabileler⁴⁵¹ ile komşuları da her üç yılda bir iki khoenix (choenica) som altın, 200 abanoz kütük, 5 Habeş çocuk ve 5 fildişi veriyorlardı⁴⁵².

Kolkhis'liler ve bunların Kafkaslara kadar olan bölgelerdeki kabileler beş yılda bir köle ve cariye olarak 100 kız çocuğu ve 100 oğlan takdim ediyorlardı. Araplar da her yıl 100 kental buhur (tütsü)⁴⁵³ gönderirlerdi⁴⁵⁴.

Plutarkhos (46-120)'un rivayetine göre I. Darius vergilerin ağır olup olmadıklarını önceden satraplıklara sormuş, ağır olmadıkları cevabını alınca bu vergilerin yarısının hazineye gönderilmesini, yarısının da mahalli satraplıkların masraflarına karşılık olarak alıkonulmasını emretmiştir. O çağlarda Persler dünyanın en zengin devleti idi ve hazinesi altın ve gümüşle doluydu⁴⁵⁵. Yıkılış dönemine doğru ise satraplar vergi tahsilinde serbest hareket etmeye başlamışlardır.

Perslerde ekonominin önemli kaynaklarından biri de tarımdır. Kralların orduya önem verdikleri kadar tarıma da önem verdikleri anlaşılmaktadır. Ksenophon, kralların bunu da yakından takip ettiklerini söyleyerek şunları ifade eder: İmparatorluk içinde seyahate çıktıkları veya bir sefere gittikleri zaman geçtikleri yerlerde tarlaların sürülüp sürülmediğini, bağ ve bahçelerin bakımlı olup olmadıklarını kontrol ederlerdi. Eğer yapılmamış ise satraplar hesaba çekilirdi. Bakımlı ve mamur bölgelerin satrapları ise iltifata boğulurdu⁴⁵⁶.

Aynı şekilde prenslerde ziraatle meşgul olurlardı. Yunan kaynaklarına göre Sparta krallarında biri, Küçük Asya umumi komutanı ile görüşmek üzere Anadolu'ya geldiği

⁴⁵¹ Herodotos bunlara, Dionysos Bayramı kutlayan uzun ömürlü Habeşler der.

⁴⁵² Herodotos, III, 97.

⁴⁵³ Bunlar murra, kassia, kinnamon ve ladanon'dur. Grekçe olan bu kelimelerin Türkçe karşılığı Kassia= Hıyarşembe, kinnamon=tarçın çeşidi, ladanon=laden, murra=mür.

⁴⁵⁴ Herodotos, III, 97.

⁴⁵⁵ Arrianos'in anlattığına göre Büyük İskender, Sus'u işgal ettiği zaman hazinede 50.000 talant gümüş vardı.

⁴⁵⁶ Ksenophon, a.g.e.

zaman, Pers prensinin sarayına gitmiş ve onu saray bahçesinde çalışırken görmüştür. Prens Kyros, bütün bunlarla bizzat kendisinin meşgul olduğunu, harp zamanları dışında zamanını burada tarımla geçirdiğini Sparta kralına söylemiştir.

Antik Yunan tarihçisi Polybius (MÖ 208-126), Pers krallarının ziraati teşvik için sürülmeyen tarlaları eken ve sulayarak ürünlerini arttıranların elde edecekleri mahsulün kendilerine ve ailelerine ait olacağı yolunda fermanlar çıkarttıklarını yazar⁴⁵⁷.

Ksenophon'dan öğrendiğimize göre, Akhamenid krallarının memleketlerinin tarım işlerine ve mamur oluşuna verdikleri önem, yalnız hazinenin zenginleşmesi ve orduları için gereken iâşe maddelerinin ve kuvvet kaynaklarının bollaşması ile ilgili değildi. Dinleri de bunu emrediyordu. Zerdüşt dinine göre toprağı ihya etmek, sulamak, tarlaya tohum atmak, bahçeye ağaç dikmek, bir aile yuvası kurmak ve devamlı surette çalışmak Ahuramazda'nın sevdiği ve övdüğü işlerdir⁴⁵⁸.

4.6. Ticari Hayat

Dünyanın en büyük imparatorluğuna sahip olan Persler doğu ile batı, kuzey ile güney istikametinde büyük bir ticaret ağını da kontrol ediyorlardı. Bir taraftan zengin Hint ile münasebetler tesis edilirken, diğer taraftan Fenike, Yunan, Mısır ve diğer Akdeniz ülkeleri ile ticari faaliyetler sürdürülüyordu. Tabi şunu da belirtmek lazım gelir ki, bu ticaret daha çok Akdeniz, Anadolu, Ortadoğu, Basra Körfezi ve Hint taraflarında daha çok gelişmişti. Mesela Hazar Denizi'nde veya Çin ile olan ticarete dair bir belge yoktur. Muhtemelen Persler, daha Çinlileri ya tanımıyorlardı veya irtibat kuramamışlardı. Herodotos'ta eserinde Çinlilerden hiç bahsetmemiştir. Hazar Denizi kıyılarında ise daha çok göçebe boylar (muhtemelen Saka boyları) yaşıyorlardı. Bunların ticaretle ilgileri pek azdı.

Ticaretin yapıldığı yerlerden birisi Basra Körfezi idi. Buralarda eskiden beri canlı bir ticaret vardı⁴⁵⁹. Körfezin doğu kısmında Dilmun, Taoke, Gogana, Apostana, Hormiza (Hürmüz) şehirleri bulunurken, batısında Arabistan kıyılarında Gerra ticaret merkezi bulunuyordu. Bunlar Hindistan ile ticaret yapıyorlardı. Hindistan ile yapılan ticaretin başlıca merkezi ise Sind ırmağı ucundaki Patala şehri idi.

⁴⁵⁷ Polybius, X, 28.

⁴⁵⁸ Günaltay, a.g.e., s. 286.

⁴⁵⁹ İngiliz Sir Arnold Talbot Wilson (1884-1940), Basra Körfezi ticaretinin Babil krallarından II. Nebuchadnezar'dan sonra gittikçe azaldığını ileri sürer (Persian-Gulf, Oxford, 1928, s. 37).

Ticaret mallarında maden önemli bir yere sahipti. Demavend (Kuzey İran) civarında lacivert taş, Damgan (Kuzey İran) ve havalisinde bakır, Horasan'da firuze, Bohtar'de (Tacikistan) bakır ve civa, Bohtar'ın doğu ve kuzeyinde firuze, Seyhun ötesinde altın, Rumiye (Urmiye) Gölü bölgesinde bakır ve demir, Huzistan'da petrol, Fars ve Bahtiyari'de bakır ve gümüş, Basra Körfezi ile Umman Denizinde inci, Doğu Anadolu ve Cappadocia'da bakır, Kolkit'te altın çıkarılıyordu.

Bunun dışında Kafkas bölgesinden köle ve cariye; Asur ve Babil bölgelerinden kumaş, silah, ziynet eşyası, halı, kilim, altın ve gümüş; İonia ve Lydia'dan demir; Fenike'den erguvan boyası; Mısır'dan keten ve papirüs; Habeşistan'dan fildişi; Arabistan'dan baharat ve tütün ihraç ediliyordu. Mezopotamya, Anadolu ve Mısır, imparatorluğun hububat anbarı idi. Hindistan'dan fildişi, baharat, öd, ilaç vs geliyordu. Kilikya ile Hemedan bölgesi, imparatorluk orduları için gerekli atları yetiştiriyordu. İnşaat için gerekli olan sedir ağaçları Fenike'den tedarik ediliyordu⁴⁶⁰.

İmparatorlukta kara ticaretinin yapıldığı önemli ticaret yolları vardı. Bunlar itina ile korunur ve bakılırdı. Bu yolların en önemlisi Efes'ten başlayıp Susa'ya kadar uzanan Kral Yolu'dur. Kral Yolu, Efes'ten başlar, Sardes ve Phrygia'dan devam eder, Kızılırmak'ı geçtikten sonra Cappadocia'dan güney dönerek Gülek Boğazı'ndan Kilikya'ya inerdi. Burdana da Fırat boylarına oradan da Susa'ya ulaşırdı.

Kervanlar bu yolu 111 günde, süratle giden tatarlar ise 90 günde alırlardı. Yollarda Herodotos'un Stathmos dediği konak yerleri vardı. Yolda yer yer kurulmuş olan Aggaruilerde⁴⁶¹(Çaparhane) harekete hazır atlar ve tatarlar bulunurdu. Postacı görevi yapan tatarlar bu suretle gece gündüz yol alabiliyorlardı.

İkinci büyük yol imparatorluk merkezi Susa'dan Mısır'a giderdi. I. Darius'tan önce bu yol Dicle ve Fırat'tan geçtikten sonra Suriye'ye iner, burada biri denizden diğeri karadan olmak üzere ikiye ayrılırdı. Denizden giden yol Tir veya Sidon limanında sona ererdi. Kervan yükleri veya askerler ve yolcular, bu limanlarda harekete hazır gemilere nakledilir ve Mısır'a sevkolunurlardı. Kara yolu ise Filistin'e iner, buradan çöl yoluyla Süveyş'e

⁴⁶⁰ Günaltay, a.g.e., s. 289.

⁴⁶¹ At barınağı. Herodotos buna Aggarui der, ancak kelime Persçe ve ya Grekçe değildir, muhtemelen Medlerden geçmiştir. Ksenophon Aggaruilerin tesisini Kyros'a isnat eder ki, bu da Medlerden alındığını gösterir.

uzanırdı. Çöl yolunda susuzluğu önlemek üzere daha önceleri Suriye ve Filistin üzerine ordu sevkedilen firavunların da yaptırdıkları gibi, su hazineleri ve klavuzlar bulunurdu. I. Darius Nil'in bir kolu ile Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağladıktan sonra Susa-Mısır yolu tatamıyla denize intikal etmiştir. Bu yol Akdeniz'den Kızıldeniz'e iniyor, Babül Mendeb'ten sonra Umman deniziyle Basra Körfezine gidiyor buradan imparatorluk merkezi Susa'ya bağlanıyordu⁴⁶².

Bu büyük yollardan başka, ikinci derecede yollar vardı. Persler bunları da tamir ettirip aktif ticaret yapılmasını sağlamışlardır. Bütün bu yollarda her dört pesenk'te bir Stathmos yani konak yeri bulunurdu. Burada yolcular için kervansaraylar, hayvanlar için de ahırlar bulunurdu.

Para bulunmazdan evvel alışverişte, vergi tahsilinde, memurlara verilecek ücretlerde ölçü olarak ilk önce buğday ve arpa taneleri sonra da hem hububat hem de altın, gümüş, bakır gibi maden külçeleri kullanılmıştır. Mezopotamya'da Sümerliler ölçü olarak kullanılan buğday ve arpa tanelerine ŞE diyorlardı. Akkad'lardan (MÖ 2334-2193) itibaren ise 8,41 gr ağırlığında halka veya külçe halindeki gümüş külçeler yani "şekel" kullanılmaya başlanır. Mısır'da ise kıymet ölçüsü olarak ilk önce tahıl taneleri kullanılır. IV. Sülale zamanına (MÖ 2613-2494) ait bir belgede bir adamın 10 şat⁴⁶³ kıymetindeki evini yine 10 şat kıymetinde olan üç şey ile mübadele ettiği anlatılmaktadır. Lydia kralı Kroisos (560-547)'un ilk defa olarak madeni sikke bastırması (yaklaşık MÖ 555'ler) ile de ticaret hayatına para girmiş olur. I. Darius'ta muhtemelen bundan ilhamla kendi adına "Darik"⁴⁶⁴ denilen 8,42 gr ağırlığında halis altın para bastırmıştır. Bu sikkelerin yalnız bir tarafında bir dizi yerde olan bir okçu okunu atmakta iken resmedilmiştir (Resim 4.7). Bunlara Anadolu'da, Fenike'de ve Kıbrıs'ta rastlanmış ama Susa ve Persepolis'te rastlanmamıştır. Casselin, I. Darius'tan önce İran'da bir sikke kullanıldığı iddiasını sürdürmüş ise de "Darik" in yaklaşık M.Ö. 516'da bu kral tarafından bastırıldığı umumiyetle kabul edilmektedir.

Para basma, Pers krallarına mahsus bir imtiyazdı. I. Darius'tan sonra satraplarla mahalli kralların da gümüş ve bronz para bastırdıklarını görmekteyiz⁴⁶⁵.

⁴⁶² Günaltay, a.g.e., s. 284.

⁴⁶³ Mısırlıların kıymet ölçüsü olan şat kelimesi, Mezopotamya'da kullanılan ŞE'den alınması muhtemeldir. Eski Mısır lehçesine göre Şa, kum tanesi anlamındadır.

⁴⁶⁴ Bir Darik, % 95,83 saf altından yapılmıştı.

⁴⁶⁵ Pongnon, *Jurnal asiatique*; C. XVII, 1921, s. 31 ve E. Babelon, *Revue de numismatique*, 1901, s. 161.

4.7. Dil ve Yazı

4.7.1. Dil

Akhamenid'ler döneminde kullanılan dil Eski Farsça veya Eski Pers dilidir. Farsça, Hint-Avrupa dil grubundandır (Bkz Dil Grupları). Bu dil grubunun en eskisi olan Ari diline ait hiçbir belge mevcut değildir. En eski kaynak Rigveda⁴⁶⁶ ile diğer vedalardır ki bunlarda M.Ö. 14. asır ile 8. asır arasında yazılmıştır.

Eski Farsça'dan önce muhtemelen Avesta dili kullanılıyordu. Zerdüş'tün kitabı Avesta'nın dilidir. İlk dönem batılılar⁴⁶⁷ yanlışlıkla Avesta diline Zend-Avesta veya Zendçe demişlerdir.

Eski Farsça bugünkü Fars eyaletinde gelişme göstermiştir. Eski Farsça'ya ait en eski belge II. Kyros dönemine (559-529) aittir. Ama bu da birkaç kelimedir. Bu dil ile yazılmış en önemli belgeler I. Darius kitabeleridir. Bu yazıtlarda Eski Farsça'ya ait dört yüz kadar kelime vardır. I. Darius'tan sonraki kralların bıraktığı yazıtlarda da Eski Farsça kelimeler vardır ancak Darius'un yazıtlarındakinden azdır. Bunların önemi de dönemin Yunan yazarlarının Pers isimlerinde yaptıkları tahrifi düzeltilmesi açısından önemlidir⁴⁶⁸.

Bazı dil bilginlerine göre Eski Farsça, Perslerin resmi fermanlarda kullandığı bir dildi. Halk ise daha sade bir lehçe kullanıyordu. Ancak bu iddia kuvvetli bir dayanaktan yoksundur. İmparatorluğun idare dilinin, o zamanlarda yakın şarkın müşterek dili olan

⁴⁶⁶ Rigveda (Sanskritçe : ऋग्वेद rgveda), Hinduizmin kutsal metinleri olan vedaların ilk bölümüdür. Aynı zamanda en eski ve en önemli bölümüdür. 1028 ilahi içeren Rigveda tanrılara şükür ve saygı için yazılmış on kitaptan oluşur. Veda, vid bilmek fiilinden türetilmiştir ve kelime anlamı "bilgi" demektir. Kutsal metinler olan vedalar şu bölümlerden oluşur: Rigveda (ilahi bilgisi), Samaveda (Melodi), Yajurveda (Kurban), Atharvaveda (sihir bilgisi). Bunların hepsine birden Samhita Koleksiyonu denir. Rigveda M.Ö. 1500 yıllarında kuzeyden gelen Arilere ait en eski belgedir. Sanskritçenin en eski biçimiyle yazılmış olan bu kitabın başta Max Müller olmak üzere H.H. Wilson, Roth, Benfey, Ludwig, Grassman, Monier Williams, J. Muir gibi araştırmacılar tarafından yorumu ve çevirisi yapılmıştır. Bu yorumların dayandığı ilk çeviri ise M.S. 14. Yüzyılda Vicaynagar racasının sarayında başvezir olan Sayana'nınkidir. Rigveda'nın kitaplarına mandala adı verilir ve on tanedir. Genellikle kabul edilen görüşe göre onuncu mandaladaki ilahiler en eskisidir (Kaya, Korhan, Vedaların bilinmeyen tanrısı Ka, A.Ü.D.T.C.F.D)

⁴⁶⁷ Zend tabirini ilk kullanan A.H. Anquetil-Duperron (1731-1805)dur. Aynı şekilde Hintli bir din adamından naklen 1789'da Sir W. Jones, Avesta'nın diline Avestaca ve alfabesine zend dendiğini söylemiştir.

⁴⁶⁸ Günaltay, a.g.e., s. 309-310.

Aramice⁴⁶⁹ olma ihtimali daha fazladır. Tevrat'ta birkaç yerde Yahudilerin Akhamenid krallarına Arami dili ve yazısı ile dilekçeler takdim edildiğini biliyoruz⁴⁷⁰. Bununla beraber Aramice'nin en yaygın olduğu dönem ise Pers dönemi (539–332) olmuştur. Akhamenid hanedanı da Aramiceyi *lingua franca*⁴⁷¹ olarak kullanmaya devam etmiştir⁴⁷².

Halk dilinin ise sonraki pehlevi dilinin⁴⁷³ (Orta Farsça) ilk şekli olduğu kabul edilebilir⁴⁷⁴. Kitabelerdeki dil ise I. Darius ile halefi Kserkses'in ve saray adamlarının kullandığı dildi ve o zamanlarda bu dil hayli eskimişti.

4.7.2. Yazı

Akhamenidler döneminden kalaz yazıtlar üç dil ile yazılmışlardır. Bunlar: Eski Farsça, Susa ya da Anzanit dili (Elamca) ve Babil dili. Bütün bu yazıtlarda çivi yazısı kullanılmıştır. Fakat bu üç yazıdan eski Farsça yazısı diğerlerine nisbeten çok sadeleştirilmiştir. Pers yazısına Babil yazısı örnek tutulmuştur. Fakat Babil yazısındaki yüzlerce işaret ve ideogram⁴⁷⁵ yerine Pers yazısında sadece 42 işaret olup bunlardan herbirinin ayrı bir kıymeti vardır. İdeogramda pek nadirdir. Susa yazısı ise eski Pers yazısına nazaran daha az basitleştirilmiştir. Yüzden fazla işarete rastlanmaktadır. Pers dilini yazmak için eski çivi yazısı çok sadeleştirilmiştir. Bu o zamanlar için büyük bir gelişmedir. Bu sadeleştirmeyi Arami yazısını bilen saray kâtiplerinin yaptığı

⁴⁶⁹ Aramice ya da Aramca, Sami (Semitik) dil ailesinin Kuzey-Batı grubundan bir dildir. Suriye ülkesinin eski adı olan Aram sözcüğüne izafeten adlandırılmıştır. Aramice en eski kaynaklar M.Ö. 2. binyıl başlarında Suriye'de bulunmuştur. M.Ö. 1. binyıl başlarında Babil ve Asur ülkelerini içeren Mezopotamya'da Akkadca yerine egemen dil olarak benimsenmiş, M.Ö. 6. yüzyılda tüm Yakındoğu'da egemenlik kuran Pers (İran) İmparatorluğunun resmi yazışma dili olmuştur. Aynı dönemde Yahudiler tarafından İbranice yerine günlük konuşma ve yazı dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. İsa'nın anadilidir. M.S. 7. yüzyılda İslamiyet'in yayılması ile de yerini Arapça'ya bırakmıştır (www.wikipedia.org.).

⁴⁷⁰ Tanah, Azra kitabı, bab:4.

⁴⁷¹ Ana dilleri farklı olan toplulukların iletişim için kullandıkları ortak dil.

⁴⁷² Cook E.M., "Aramaic Language and Literature" The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, ed. Erich Meyers, Vol. I. 178–187.

⁴⁷³ Pehlevi, Sasaniler döneminde resmi dildir.

⁴⁷⁴ Günaltay, a.g.e., s. 310.

⁴⁷⁵ İdeografi, yazıda kelimenin harfleri gösterilmeden doğrudan doğruya fikri ifade eden işaret olarak tanımlanmakta olup kısaca Çince, Japonca gibi bazı yaşayan dillerdeki veya eski Mısır dili gibi bazı ölü dillerdeki, harflerin (fonogramların, sesi temsil eden işaretlerin) bulunmadığı yazı sistemlerinde kullanılan, bir sözcüğü veya bir fikri temsil eden grafik semboldür. Terim Yunanca'da fikir anlamındaki idea (ἰδέα) sözcüğü ile yazmak anlamındaki grafo (γράφω) sözcüğünden türetilmiştir. Günümüzde aynı anlama gelmek üzere logogram terimi de kullanılmaktadır. Bu yüzden günümüzde ideogramların bulunduğu yazı sistemlerine logografik yazı sistemleri adı verilmektedir. İdeogram zaman zaman piktogram ile karıştırılır. Her ikisinde de resmetme yoluyla temsil etme söz konusuysa da piktogram daha ziyade somut bir şeyi temsil eden bir semboldür (www.wikipedia.com.)

zannediliyor⁴⁷⁶. Eski Pers dilini yazmak için çivi sisteminin kimler tarafından nasıl tatbik edildiği malum değildir⁴⁷⁷. Eski Babil hükümetinden intikal eden kâtiplerin Pers kralının emriyle Susa ve Babil dilleri yerine Pers dilini geçirmek maksadıyla bu yazı sistemini kurmuş oldukları tahmin ediliyor. Pers yazısının o zamanlarda her tarafa yayıldığını ve Babil yazısı gibi her husuta kullanıldığını gösteren bir delil yoktur. Öyle görülüyor ki bu yazıtlardaki dil ve işaretler halk arasında yayılmamıştır. Eski Pers dili ve yazısının yayılmadığını, I. Darius'un bu yazıtların tercümelerini yaptırarak muhtelif yerlere göndermiş olmasından anlıyoruz. Mısır'daki Nil üzerinde Asuvan'ın karşısında bulunan, o zamanlar Yahudi kolonisi olan Elephantine⁴⁷⁸ adasında bu yazıtın papirüse⁴⁷⁹ yazılmış Aramice bir tercümesi bulunmuştur (Resim 4.8). Son zamanlarda I. Darius'un kopyelerinden biride eski Babil şehrinin harabelerinde bulunmuştur⁴⁸⁰. Babil çivi yazısıyla yazılmış olan bu kopyenin resmi bir metin olması muhtemeldir. Papirüs, Babil dili ile olan bu kopyeye uymaktadır. Fakat papirüs orijinal kopye değildir. Asıl kopyeden Elephantine Yahudileri tarafından tercüme edilmiş bir kopyesidir⁴⁸¹. Pers yazısının çok yayıldığını gösterecek bir delil yoktur. Çivi yazısı pratik olmadığından halkın kendi aralarında Arami yazısı kullanmış olma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü bu zamanlarda Arami yazısı ve dili Ön Asya kavimlerinde hayli yayılmıştı.

Perslerin kullanmış oldukları yazıların çözümü ve anlaşılması uzun çalışmalar sayesinde mümkün olmuştur. Akhamenidler devrinden kalan abideler üzerindeki yazılar Perslere mahsus bir çeşit çivi yazısı ile yazılmışlardır. Birçok Avrupalı seyyah, Persepolis harabeleri arasında rastladıkları bu yazıtlar hakkında erkenden bilim dünyasını haberdar etmişlerdir. 1622'de İtalyan şövalye Pietro della Valle (1586-1652) bu yazıtların Avrupa yazıları gibi soldan sağa yazılmış olduklarına işaret etmişti. Bundan 143 yıl sonra da Danimarkalı seyyah Carsten Niebuhr (1733-1815) kopyelerini çıkardığı bu yazıtlarda üç ayrı alfabe kullanıldığını ve 42 kadar işareti ihtiva ettiğini tespit etmiştir. Alman O. G. Tychsen (1734-1815) ise kelimeleri ayırmaya yarayan işareti tanımıştır. Bunlardan sonra Alman F. Max Müller (1823-1900) bu yazıtların zend lehçesine ait olduğunu sanarak

⁴⁷⁶ Günaltay, a.g.e., s. 311.

⁴⁷⁷ Lagrange, *Religions des Perse*, (Revue biblique, 1864, s. 40).

⁴⁷⁸ İngilizcedeki adını, firavunların kurduğu Abu kentinin Yunanca karşılığı olan Elephantos'tan alır.

⁴⁷⁹ Elephantine papirüsü olarak bilinir. Amerikalı gazeteci Charles Edwin Wilbour (1833 -1896) tarafından 1889'larda Mısır'da bulundu. Wilbour 1896'da Paris'te öldüğü zaman eşyaları ile beraber bu papirüste depoya kaldırılmış uzun bir müddet orada kalmıştır.

⁴⁸⁰ Veröffentlichungen d. Deutsch, Orient-Gessellschaft, IV, s. 24.

⁴⁸¹ Aramaic papuri of the fifth Century, B.C. Oxford, 1923, s. 249-250.

kullanılan işaretlerin tekrarına dayanan Kriptografi⁴⁸²(cryptographique) sistemini tatbik etmek suretiyle çözmeye çalışmış ise de muvaffak olamamıştır. Fakat Müller'in mesaisinden faydalanan Alman G. F. Grotefend (1775-1853), 1802'de Niebuhr'un B yazıtında başta bir ad ile C yazıtında diğer bir adı gösteren işaretleri tanımıştır. Bu işaretlerden sonra Müller'in kral diye okuduğu işaretle yine unvana delalet eden diğer işaretler geliyorlardı. Bunlardan sonra yine B yazıtında biraz aşağıda başka bir ad işareti tanımıştı. G yazıtında ise kral anlamını ifade eden işaretle beraber B yazıtı başındaki ad işaretinin tekerrür ettiğini görmüştü. Grotefend bunları iyice tetkik ettikten sonra B ve G yazıtlarındaki işaretlerin iki kral adı olduğunu ve bunlardan birincisinin ikincinin babası bulunduğunu, B yazıtında biraz aşağıdaki işaretin de kral olmayan birinin adı olduğu neticesini çıkarmıştır. Bu iki neticeyi tespit ettikten sonra Akhamenid kral listesinde bu iki kral adının kimler olabileceğini araştırmış nihayet B yazıtında baştaki işaretin Darius, G yazıtındaki işaretin oğlu Kserkses olacaklarına hükmetmiştir. B yazıtında biraz aşağıda gelen ve yanında kral manasını ifade eden işaret bulunmayan üçüncü işaretinde I. Darius'un kral olmadığı bilinen babasının Histasp adını ifade edeceğini kabul etmiştir. Grotefend böylece üç isim elde etmiş ve bunlarda 13 işaret tayin etmiştir. Fakat sonraları bu işaretlerden dördünün yanlış olduğu anlaşılmıştır. Grotefend'in buluşunun kıymetini takdir eden Fransız şark bilgini Silvestre de Sacy (1758-1838), keşfin önemini bilim dünyasına tanıtmıştır⁴⁸³.

Nihayet J. Saint Marlin ve Danimarka'lı R. Rask (1787-1832)'ın çalışmalarından faydalanan P. Bopp, "Memleketler kralı" anlamına gelen işaretleri çözebilmiştir. 1836'da Fransız Eugene Burnouf (1801-1852), Culamek'te öldürülen Schulz'un evrakları arasında bulunan Alvend ve Van yazıtları kopyeleri üzerinde çalışarak Ahuramazda adına delalet eden işaretle daha birtakım işaretleri çözebildiği gibi, aynı gruba ait olmalarına rağmen Akhamenid yazıtlarındaki dil ile Avesta'daki dilin birbirlerinden farklı olduklarını da meydana koydu. Alman C. Lassen (1800-1876)'de sessiz harflerin kısa bir a sesini tazammun ettiklerini ve bunların I ve U önünde başka şekil aldıklarını tespit etti. Nihayet Sir Henry Rawlinson (1810-1895)'un 1837'de başlayan ve 1838'de sona eren gayretiyle

⁴⁸² Kriptografi, kelime kökeni olarak Yunanca gizli/saklı anlamına gelen kryptós ve yazmak anlamına gelen gráphein kelimesinden türetilmiştir. Kriptografi, gizlilik, kimlik denetimi, bütünlük gibi bilgi güvenliği kavramlarını sağlamak için çalışan matematiksel yöntemler bütünüdür. Bir başka deyişle kriptografi, okunabilir durumdaki bir bilginin istenmeyen taraflarca okunamayacak bir hale dönüştürülmesinde kullanılan tekniklerin tümü olarak da görülebilir.

⁴⁸³ Günaltay, a.g.e., s. 312-313.

Büyük Darius kitabesinin kopyesi ikmal edilmiş, bunların okunması yolunda büyük adım atılmış oldu. Aynı zamanda bu şöhretli bilgin I ve U sesli harflerinitazammun eden sessiz harflerin mahiyetlerini de tayin edebildi. Bu sayede Akhamenes'lerin eski Persçe yazıtları kesin olarak okunabildi. J. Oppert (1825-1905) ise meçhul kalmış olan bazı işaretleri tayin etmek suretiyle yazıtların alfabe sistemini ikmal etti⁴⁸⁴.

Soldan sağa yazılan ve 42 işaretten oluşan Pers çivi yazısında her işaret çivi şeklinde dikey veya yatay olarak kullanılmış, 1-5 nakışın birleşmesinden oluşmuş ve şöyle taksim edilmiştir:

1. İlk dört işaret (1-4) anlam ifade etmekte her biri bir kelimeyi göstermektedir. Bu kelimeler Ahuramazda, yer, kral ve memlekettir.
2. Üç işaret a,o, i seslerini ifade etmektedir.
3. Bir işaret y harfine delalet etmektedir.
4. İki işaret kelimeler arasındaki ayırıcı çizgiyi göstermektedir.
5. Geri kalan 32 işaret sessiz harfleri ifade etmektedirler. Sesli harflerle birleşen 32 sessiz harften 21 harf a ile, dört harf I ile, 7 harfte o ile birleşmektedir⁴⁸⁵.

4.8. Din

Akhamenid krallarının ve bu devirdeki Perslerin dini hakkında etraflıca bilgimiz yoktur. Yazıtlarda bu konuya az temas edildiği gibi, Yunan kaynaklarındaki bilgide yüzeyseldir. Yunanlılar çok defa Ahuramazda'yı bile Yunan tanrısı Zeus adıyla anmışlardır. Herodotos, Perslerin dinsel geleneklerine ilişkin olarak; onların tanrı heykeli, tapınak, sunak yapmak gibi bir şeyler bilmediklerini, bunun da Yunanlılar gibi tanrılarına insan biçimi yakıştırmamış olmalarından ileri geldiğini ve dinlerinin Zeus'a, Perslere göre göksel tanrıya, kurban kesmeyi gerektirdiğini kaydeder⁴⁸⁶. Buna paralel bir şekilde, antik yazar

⁴⁸⁴ Günaltay, a.g.e., s. 314.

⁴⁸⁵ Günaltay, a.g.e., s. 314.

⁴⁸⁶ Herodotos, I, 131.

Berossos⁴⁸⁷ Perslerin önceden tanrılara heykel yapmadıklarını, heykel yapma işinin, uzun zaman sonra Darius Okhos'un (II. Darius) oğlu II. Artakserkses zamanında ortaya çıktığını ve Aphrodite Anahita heykelini, Babil, Susa, Ekbatana, Persia, Baktria, Damaskos ve Sardes'te ilk kez onun diktirdiğini söyler⁴⁸⁸.

Antik yazarlardan Plutarkhos (46-120), Porphyry (234-305), İskenderiye'li Clement (150-215), Agathias (536-582), İskenderiye'li Cyril (376-444) Zerdüşt'ten bahsetmişlerdir. Fakat bunların mezhebi hakkında verdikleri bilgi noksanıdır. Bunlar Perslerden asırlar sonra yaşadıkları için verdikleri bilgi de kendi yaşadıkları zamanlardaki Perslerin dinleriyle daha çok ilgilidir. Zerdüşt dininden bahseden ve zamanımıza kadar gelen Pehlevi kitaplarına gelince de, bunlar Büyük İskender tarafından yok edilen, yakılan Zerdüşt eserlerinden çok sonraları tertip edildiklerinden din için bir vesika mahiyetinde sayılmazlar. Dolayısıyla Akhamenid'lerin dini hakkında bilgiler çok azdır⁴⁸⁹.

II. Kyros ile I. Darius'un zamanında imparatorluğa tabi milletler kendi dinlerinde serbest bırakılarak geniş bir tolerans gösterilmiştir. Akhamenidlerin dini ise muhtemelen II. Kyros'un ele geçirdiği Susa şehrindeki Anzanitlerin (Elam) dini idi. II. Kyros, Med Devleti'ni yıktıktan sonra Zerdüşt (Zoroastrisme) dininin temsilcileri olan Med din adamları muğlara karşı sempati göstermemişlerdir. Muğlarda Akhamenid'lere yardımcı olmamışlar, hatta onlara karşı bir cephe oluşturmuşlardır. Hatta Kambyses'e karşı halkı isyan ettirmişlerdir.

Persler, II. Kyros'un tahta geçişine kadar diğer milletlerden soyutlanmış olarak ayrı bir hayat yaşıyor ve kendi geleneklerine bağlı bulunuyorlardı. İmparatorlukla beraber bu krallar diğer milletlerin dinlerinin mesuliyetlerini de üstlenmişlerdir. Onlara kendi dinlerini yayma gayreti olmamıştır⁴⁹⁰. Zerdüşt muğlar ise bundan devamlı rahatsız olmuşlardır. Bu

⁴⁸⁷ Berossos M. Ö. 3. yy da yaşamış Babil Marduk tapınağı rahibidir ve dünyanın erken tarihi hakkında üç kitap yazmış fakat günümüze ulaşmamıştır, bazı yazarlarda Berossos'dan yapılan alıntılar korunmuştur. Berossos'un bu söyledikleri Clemens tarafından alıntı yapılmıştır.

⁴⁸⁸ Clemens, Protrepticus V, 65. 3.

⁴⁸⁹ Günaltay, a.g.e., s. 290-291.

⁴⁹⁰ Dandamayev, bazı bilim adamlarının Behistun ve Daiva yazıtlarına dayanarak, Dareios ve Kserkses'in, Ahuramazda kültürünün Pers imparatorluğu halkları tarafından kabul edilmesini amaçladıklarını ve dini motiflere dayalı cezalandırma amaçlı askeri seferler düzenlediklerini ifade ettiklerini söyler. Yer verdiği görüşlere göre bu krallar uyruklarına karşı dinsel hoşgörüsüz davranmışlar ve tapınak yıkıp halkı cezalandırmışlardır. (Burn, A. R., Persia and the Greeks, the Defence of the West, c. 546-478 B. C. London 1970 s. 317.

halin neticesi olarakta eski İran dininden yeni bir resmi din ortaya çıkmıştır. Bu din, İran panteonunun eski tanrılarının yanında Ahuramazda'nın üstünlüğü esasına dayanıyordu. Bu bakımdan bu resmi dine ‘‘Mazdeizm’’ diyebiliriz⁴⁹¹.

Bu devirde Pers halkının dini hakkında Herodotos, Plutarkhos ve Strabon gibi yazarların eserlerinde parçalar bulmak mümkündür. Buna göre halk göğü Ahuramazda olarak tanırırdı. Ayrıca beş unsura da taparlardı ki bunlar; ışık (Bu da gündüz ışığı ve gece ışığı olarak ikiye ayrılırdı), ateş, su, toprak ve rüzgâr idi. Bunlar eski animizmin bir hatırasıdır. Halk bunlara ibadet ederek kurban keserlerdi. Perslerde tapınak ve mihrap bulunmadığından kurbanlarını yüksek dağ başlarında din adamları muğların başkanlığında keserlerdi. Burada kralın ve bütün Perslerin saadeti için dua eder, ardından kurban kesilerek parçalanır sonra kaynatılırdı. Pişmiş etler ot veya yonca üzerine serilir, o esnada muğ (sonraları muğbed denilen rahip) nağme ile ilahi okur, bu suretle tanrıları haberdar etmiş olurdu. İlahiden sonra kurban sahibi tleri toplar ve evine götürür istediği gibi kullanırdı. Anadolu'nun eski Daskyleion bölgesinde Manyas Gölü civarında Ergili köyünde bulunan ve M.Ö. 5. Yüzyıla ait bir kabartmada bir kurban merasimi tasvir edilmektedir. Bu tavsirde bir bina hücresi yanında iki Pers ayakta durmaktadır. Bunlardan sakallısının bir muğ olması muhtemeldir. Bir sütun üzerinde bir boğa protomu seçilmektedir. Her iki adam açık olarak sağ ellerini uzatarak dini bir harekette bulunmaktadır. Sol elleriyle de bir kalın çubuğu veya ince çubuklardan yapılmış bir desteyi tutmaktadırlar. Önlerinde ot yığınları üzerinde konulmuş bir koç bir boğa başı görülmektedir. Gerek muğ'un ve gerek yanındaki adamın başlarındaki serpuşlarının uçları, ağızlarının önüne getirilmiştir. Akhamenidlerin Anadolu satraplarından birinin oturduğu Daskyleion bölgesinde bulunan bu kabartmanın (Resim 4.9) İranlılar hizmetinde çalışan bir Yunan sanatkarının eseri olması muhtemeldir⁴⁹².

Antik yazarların kaydettiklerine göre, Persler Anadolu'da yerli ve Yunan tanrılarına adakta bulunmuşlar ve tapınakları onurlandırmışlardır. Özellikle Artemis ve Apollon Persler tarafından büyük saygı görmüştür. Bu, başta I. Darius'un bu tanrılara karşı tutumunu gösteren belgelerle açığa çıkmaktadır. Gadatas'a gönderdiği mektup, hem kendisinin hem de atalarının Apollon'a olan ilgilerini açıkça göstermektedir. Ayrıca, Herodotos tarafından nakledilen, Darius'un ‘‘İki büyük tanrının (Artemis ve Apollon) doğumunu görmüş olan yerde toprağa ve halka hiçbir zarar verilmesin’’ sözü Gadatas mektubuyla birlikte

⁴⁹¹ Günaltay, a.g.e., s.292.

⁴⁹² Günaltay, a.g.e., s. 297.

düşünüldüğünde bu iki tanrının Darius'un gözünde büyük bir değere sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Darius'un da Kyros'un Babil'de Marduk tapınağına, yerel tapınaklara ve Yahudilere karşı gösterdiği hoşgörü politikasını sürdürdüğünü belgelemektedir.

Strabon, Perslerin Mitra⁴⁹³ ile Anahita'ya⁴⁹⁴ da taptıklarını kaydeder. Ateşe tapınışlarını da şöyle anlatır: "Kuru odun parçaları bir yere yığılır, üzerine yağ dökülerek ateşlenir. Fakat ateşe üflenmez. Ateşe üfleyen veya bir şey atan derhal öldürülür."

Ama ateşin Zerdüşt tarafından tapınılması gereken bir ilah olarak gösterildiği kanısı yanlıştır. Zerdüşt'e göre ateş sadece Ahuramazda'nın bir sembolü idi⁴⁹⁵. Zerdüşt ateşgedeleri (tapınakları) de bu sebeple Ahuramazdaya saygı göstermek için inşa edilmişlerdir. Ateşgedeler türlü devirlere göre değişik şekiller almakla beraber bunların hepsinde, içinde ateşin yandığı *ateşdan* denilen aletler vardır. *Ateşban* denilen ateş yakıcıları ise ağız ve burunlarını bağliyerek nefesleriyle kutsal ateşi kirletmemeye çalışırlar. Ateşin yandığı yer daima mabedin ortasında bulunur ve ateş orada devamlı yanar⁴⁹⁶.

4.8.1. Zerdüşt Dini

Akhamenid krallarının Zerdüşt olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Ancak Ahuramazda'nın kulları oldukları yazıtlarda sıkça geçer⁴⁹⁷. Zerdüşt Dininin (Zoroastrisme) ne zaman ortaya çıktığı bilinmediği gibi kurucusu olan Zerdüşt'ünde hangi tarihte yaşamış olduğu aydınlığa kavuşturulmuş değildir.

⁴⁹³ Mitra (Eski Farsça: Mica; Avesta Dili: Miθra-, Miθrō; Sanskritçe: Mitrá-, Mitráḥ) çok eski Pers tanrılarındandır. Fakat Pers panteonuna girişi ancak M.Ö. V. Yüzyıl sonlarında olmuştur. Mitra M.Ö. 14. Yüzyılda Kuzey Mezopotamya'da Hurri-Mitanni tanrıları arasındadır. Mithra, İran dillerinde (Orta Farsça, Partça vb.) Mehr, Myhr biçimini almış, Modern Farsça'ya مهر Mehr, Peştuca'ya لمر Lmar ve Ermenice'ye Mihr/Mher şeklinde aktarılmıştır. M.Ö. 4. yüzyılda Roma Cumhuriyeti'nde yaygınlaşan Mitraizm, kaynağını Fars ya da Zerdüşt kaynaklarındaki Mithra'dan alır.

⁴⁹⁴ Strabon, Anahita'ya Aphrodite demektedir. Tanrıça Anahita ismi ilk defa Astakserkses'in Menemon ve Ohos yazıtlarında geçmektedir. Anahita'nın Pers tanrıları arasına girmesi, Kalde astrolojisinden mülhem olduğunu gösterir. Perslerin yıkılmasından sonra Anadolu'da bazı krallıklarda Anahita'ya tapınılmaya devam edilmiştir.

⁴⁹⁵ Doğrul Ömer R., Yeryüzündeki dinler tarihi, İstanbul 1963, s.147.

⁴⁹⁶ Can, Cahit, A.Ü.H.F. Zerdüştçülük, Zerdüşt ve Hukuk, 1968,25.

⁴⁹⁷ Bromiley, Geoffrey (1995), The International Standard Bible Encyclopedia, s. 126.

Ayrıca, çoğu kere Zerdüşt dinini ifade için kullanılan Mazdeizm'in, Zerdüştün doğumundan önce de var olup olmadığı konusu halen tartışılmaktadır⁴⁹⁸. Bazılarınca Mazdeizm, Zerdüştçülükten önce var olan ve ondan sonra devam eden farklı bir sistemdir. Öte yandan Mezdek tarafından kurulan ve Mezdekçilik adı altında tanınmakta olan; aile ve mülkün, toplumun ortak malı olmasını isteyen mezhep de Zerdüştçülükle karıştırılmaktadır⁴⁹⁹. Bugün Zerdüştçülük hakkında, hatta bu dinden önceki ilkel dinler kadar bile sarıh bir bilgiye sahip olamamamızın başlıca sebebi Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu yıktıktan sonra bu dinin bütün kutsal kitaplarını yaktırmış, bütün mabetlerini yıktırmış, hatta taş yazmaları bile kırdırmış olmasıdır. Bundan sonra asıl dinle alakası olmayan birçok gelenek ve inanç ortaya çıkmıştır. Zerdüştçülüğün kutsal kitabı Avesta'da Zerdüştlere Mezdisnan adı verilmektedir. Nitekim halen Hindistan'daki Parsiler kendilerine Mezdisnu derler⁵⁰⁰.

Zerdüşt dininde genelde iki tanrı vardır. Bunlardan biri iyilik tanrısı olan Ahuramazda (Ormazad, Ormuz), diğeri kötülük tanrısı Ahriman (Div, Drug, Angra Mainyu)'dır. Bu düalizm fikrinin Zerdüşt dinine sonradan girdiğini savunan bilim adamları da vardır⁵⁰¹. Ahuramazda'nın yanında, onun yarattığı ve onun yardımcısı olan altı tanrı daha vardır. Bunlara İmşas Pendler (ebedi mukaddesler) denir. Buna mukabil Ahrimanın da böyle altı yardımcısı vardır: Bunlara da Kamerikan denilir⁵⁰².

Avesta ve Sanskrit dilleri bilgini Martin Haug (1827-1876) ise ''Zerdüşt Peygamber Allahın tek ve yegâne olduğunu isbat ettikten sonra eski zamanlardan beri insanların ve bilginlerin zihnini kurcalayan ve büyük bir mesele olan (dünyada görülen bütün noksanlık ve kötülükleri yüce Allah'ın adalet ve merhametine nasıl yakıştırmak mümkün olur) fikrini, iki zıt kuvvet nazariyesini ortaya atarak izah etmiştir. Bu yüzden de bu iki varlık iyi ayrı

⁴⁹⁸ Challaye, F., Dinler Tarihi, İstanbul, 1963, s. 98.

⁴⁹⁹ Toplamacıoğlu M., Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, 1966, Ankara, s.116.

⁵⁰⁰ Bayram M., Lisans tezi, İlahiyat Fakültesi, s. 30 (basılmadı).

⁵⁰¹ Tahir Rezavi, bu inancın sonradan Zerdüştçülüğe girdiğini ve Zerdüştün esas öğretileri arasında bu tanrıların olmadığı görüşünü savunmakta ve en eski metinler olan Gatalardan, Ahura Mazda'nın herşeyin üstünde olduğunu açıkça anlaşıldığını, Gatalarda başka tanrı olmadığını, Zerdüştün özellikle eskilerin çok tanrılarından nefret ettiğini, Gatalarda gerek divlerin gerek imşas pendlerin, herhangi bir yaratıcılık vasıflarından bahsedilmediğini ve Ahuradan başka faal olmadığı hususlarını, iddiasına gerekçe olarak ele almaktadır. Christensen de Gatalardaki dinin tam olmamakla beraber tek tanrı olduğunu; Ahrimen, Kamerihan ve diğer Divlerin asla Ahuramazdanın eşiği olmadığını, olsa olsa İmşas Pendlerin eşiği sayılabileceğini belirtmektedir. Prof. Rızazade Şafak da bu görüştedir.

⁵⁰² Can, Cahit, a.g.m., 1968,25.

cevher halinde anlaşılmıştır. Esasen Angra Mainyu imşas pendlerin zıddıdır. İmşas pendler Ahura'nın eşidi zannedilince Ahriman da Ahura'nın eşidi olmuştur. Gatalarda ve Yeştlerde imşas pendler melek rolündedirler. Bazı tanrı adları Gatalarda Ahuramazda'nın sıfatları olduğu halde sonradan derlenen Avesta bölümlerinde bu sıfatlar tanrı suretine bürünmüşlerdir.” demektedir. Böylece Zerdüştte görülen ikicilik yani Ahuramazda ile Angra Mainyu münasebeti diğer semavi dinlerdeki Allah ile şeytan münasebeti gibi ele alınmaktadır.

Fakat Akhemenid metinlerinde iyilik ve fenalık ruhunun mücadelesine dair hiçbir kayıt yoktur. Fakat böyle bir kayıt bulunmamasından Akhemenid krallarının fenalık ve yalan kuvvetini tanımadıkları neticesini çıkarmamak icabeder. Muhtemelen iyilik ve fenalık ruhunun mücadelesi Sasaniler döneminde Avesta'da kesin şeklini almıştır⁵⁰³.

Zerdüştinine göre her insan, ölümünden sonra bir muhakemeye⁵⁰⁴ tabi tutulacaktır. Bu umumi muhakeme yanında her insan ölümünden sonra Çinvat köprüsünden geçmek suretiyle hususi bir imtihana maruz kalacaktır. İyiler; yani hayatlarında daima Ahuramazda'nın tarafında mücadele edenler öbür dünyaya zahmet çekmeden vâsıl olacaklar; kötüler ise “’dugların evlerinde” yani yalan cinlerinin bulundukları yerde haset ve hasretle yaşamak zorunda kalacaklardır⁵⁰⁵. Ancak ölümden sonraki mahkeme ile alakalı da Achemenes metinlerinde kayıt yoktur. Muhtemelen bu da sonrada ortaya çıkarılmıştır⁵⁰⁶.

Ahuramazda'ya göre ateşi, toprağı ve suyu bir cesedin teması ile kirletmek günahtır. Bunun için ölümden sonra cesedin “’Sessizlik kuleleri” adı verilen yüksekçe yerlerde köpeklerle, akbabalara terkedilmesi gerekir. Ama en koyu Zerdüştçüler olan Akhemenid krallarının hepsinin mezarları vardır. Zerdüştininin çok sağlam ahlâk kurallarına

⁵⁰³ Günaltay, a.g.e., s. 295.

⁵⁰⁴ Zerdüşti telâkkilerine göre ölüm anından sonra üç gün ve üç gece ruh bedeninin yanında, geçmiş fiillerinin durumuna göre (sıkıntı) ya da sevinç içinde bekler. Dördüncü günün sabahı, yine yaşanmış olan hayatın şekline paralel olarak iyi ya da kötü kokulu bir rüzgâr ruhu önüne katarak, çok güzel bir genç kıza ya da çok çirkin bir ihtiyarla karşılaştırmak üzere önüne katar. Bu çirkin ya da güzel rehber, ruhu iyi ve kötü fiillerin karşılaştırılarak muhasebesinin yapılacağı köprüünün yanına kadar götürür. Hüküm verildikten sonra ruh, cehennemin üzerinde bulunan bu köprüden geçmek zorundadır. Köprü iyi ruh için üzerinde yürüdükçe genişleyen bir yol gibidir. Kötü ruh için ise incele incele bir ustura keskinliğini alır ve ruhun cehenneme düşmesine sebep olur (Saurat D., Histoire Des religions, s. 134).

⁵⁰⁵ Schimmel A., Dinler Tarihine Giriş, Ankara, 1955, s. 67.

⁵⁰⁶ Günaltay, a.g.e., s. 195.

dayanıyor olması, ölüleri gömmeme âdetinin dine sonradan ithal edilmiş olabileceği fikrini teyit eder mahiyettedir.

4.8.2. Zerdüş⁵⁰⁷

Zerdüş'ün yaşayıp yaşamadığı konusunda müellifler arasında ihtilaf vardır. Herşeye rağmen genel kanaat Zerdüş'ün yaşamış olduğu ve yaşantısının M.Ö. 660-583 yılları arasına rastlamış olduğu merkezindedir. Başta Clement olmak üzere bazı müelliflerde Asurlulara ait bir kitabedeki bir tek kelimeye dayanarak onun M.Ö. 1000 yılları civarında yaşamış olduğunu iddia ederler. Bununla beraber Zerdüş'ün nerede doğduğu ve yaşadığı net değildir. Bazı bilginler onun İran'ın Babilonya'ya yakın bir kesiminde yaşadığını, bazıları doğu İran'da doğduğunu, diğeri bir kesimde Azerbeycan'da doğup yaşadığını ileri sürerler⁵⁰⁸. Gatalar adlı kitapta da Zerdüş'ün doğduğu ve yaşadığı yer hakkında bilgi yoktur.

Zerdüş kendisine verilmiş olan bu isimden hiç hoşlanmamış ve hayatı boyunca, bu ismin ifade ettiğinin aksini isbata çalışmıştır⁵⁰⁹.

Zerdüş'ün 7 yaşında, yetiştirilmek üzere bir hocaya verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Küçüklüğünde çok isyankâr ve haşin olduğu bilinmektedir. Ancak onun bu davranışlarına, içinde yaşamakta olduğu cemiyetin batıl itikatları ve beraber olmak zorunda bulunduğuş insanların cehaleti sebep olmuştur. 15 ve 30 yaşları arasında ne yapmış olduğu karanlıktır. Bu Hz. İsa'nın sükût yılına benzetilebilir⁵¹⁰.

Zerdüşî rivayetlerine göre Zerdüş beş oğullu bir ailenin ortanca oğludur, üç kere evlenmiştir ve karılarından üçü de kendisinden çok yaşamışlardır. Ayrıca yine bu geleneklere göre Zerdüşün anası on beş yaşında bir bakire iken, bir ışık hüzmelerinin ziyaretine uğrayarak hâmile kalmıştır. Babasının ismi Puruşaspa, anasının ismi ise

⁵⁰⁷ Zerdüş (Avesta dilinde: Zarathustra, Zaratruştra, Zareta: yaşlı ve ustra: deve anlamında; Grekçe: Ζωροάστρης Zōroastrēs; Persçe: زرتشت Zartosht, زردشت Zardosht).

⁵⁰⁸ Bayram M., a. g. t., sh. 1 (Âyin-î Zerdüşî der iran-ı Kadîm sh. 14 den).

⁵⁰⁹ Doğrul Ö.R. a.g.e., s.137.

⁵¹⁰ Potter C.F. , Les fondateurs des religions, Paris 1930, sh. 90.

Dughahova'dır⁵¹¹. Hem Zerdüştün bir babası olduğundan bahsedilmesi, hem de anasının bakire iken bir ışık huzmesinden hâmile kalmış olduğunun iddia edilmesi diğer konularda olduğu gibi bu konuda da rivayetlerin muhtelif olduğunu ortaya koymaktadır.

Rivayetlere göre Zerdüşt 30 yaşında Peygamber olmuştur ve yanma ümmetinden bir kısmını alarak Belh'e gitmiştir. Yolda karşılarına çıkan Gaitya nehrini Zerdüştün gösterdiği mucize ile yürüyerek geçmişlerdir. Daha sonra Avaital gölü civarında 45 günlük bir ibadetten sonra bir gece Miraca çıkmıştır. İşte bu nehrin kıyısındadır ki, diğer dinlerin Cebrailini tekabül eden Vohumenah Zerdüştün yanına gelerek ona dünyadan el çekmesini öğütlemiştir. Zerdüşt Vohumenahtan sonra diğer bütün meleklerle de görüştüğünden sonra Ahura Mazdanın huzuruna çıkmıştır⁵¹². Bundan sonra Zerdüşt dinini yaymaya başlamıştır.

Ahura Mazda ile yaptığı görüşmeden sonra elinde Avesta ile dönen Zerdüşt'e, batıl dinde olanlar eziyet etmek istemişlerse de Avestayı okuduğunda şeytanlar bile ondan aman dilemişlerdir. Zerdüşt yıllarca âriler içerisinde gezdikten sonra nihayet tekrar Belh'e dönmüştür. Bu sırada Belh'de Güştasb Şah hüküm sürmektedir. Şah, Zerdüşt tarafından dine davet edilir. Güştasb, bu teklifi, kendi ruhanileri ile Zerdüşt'ü birlikte imtihan ettikten sonra Zerdüşt'ün kazanması halinde kabul edeceğini bildirir. Zerdüşt bütün bilginleri yener. Ancak bu defa diğer bilginler Zerdüşt'ün sihirbaz olduğunu ileri sürerek onu zindana attırırlar. Bu sırada şahın atı hastalanır ve memleketin bütün baytarlarının gayretlerine rağmen iyileşmez. Zerdüşt ileri süreceği bazı şartların kabulü halinde hayvanı iyileştireceğini Şah'a bildirir. Şartlar, Şahın oğlunun ve karısının Zerdüşt'ün getirdiği dini kabul etmesi ve Zerdüşt'e hile yapıp onu sihirbaz gibi gösteren ruhanilerin öldürülmesidir. Bu sırada Şah'ın babası ile kardeşi de şiddetli bir hastalığa yakalanmışlardır. Zerdüşt Avestadan bir dua okuyarak bunları iyi eder⁵¹³. Kral Güştasb (Vistaspa) sözünü tutarak yeni dini kabul eder ve bu yeni din, böylece fütuhât sayesinde süratle yayılır⁵¹⁴. Zerdüşt 63 veya 77 yaşında iken Belh'te bir Sakalı tarafından öldürülür. Zerdüştlükte özellikle Medler arasında yayılarak onların dini haline gelir⁵¹⁵.

⁵¹¹ Doğrul Ö. R., a.g.e., s.136.

⁵¹² Bayram M, a. g. t. sh. 8 (Mezdisna sh. 78 den naklen).

⁵¹³ Bayram M, a. g. t. sh. 9 (Zerdüştün Gataları sh. 14 den naklen).

⁵¹⁴ Doğrul Ö.R. a.g.e., s. 145.

⁵¹⁵ Bayrakdar Mehmet, a.g.e., s. 475.

4.8.3. Avesta Kitabı

Mazdeizmin kutsal kitabının adı Avestadır. Bu kelimenin anlamı hakkında müellifler bir görüş birliğine varabilmiş değillerdir. Ancak Avesta Pehlevi dilinde hukuk demektir. Ayrıca Avesta'nın nerede yazılmış olduğu konusu da aydınlatılmış değildir. Avesta'da kullanılan dil Sanskritçe ile aynı kökten olan Ahameniş Farsçasına çok yakındır. Avesta'nın en eski nüshaları deriler üzerine yazılmıştır. Bununla beraber Avesta'nın birçok kısımları nesilden nesile ezberlenerek intikal etmiştir. Bu husus daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi Mazdeizme yabancı birçok unsurların dine mal edilmiş olmasının sebeplerinden başlıcasıdır. Ayrıca Büyük İskender tarafından yazılı nüshaların birçoğunun imha edilmiş olması metinlerin sadece hafızalarda yaşamasını zorunlu kılmıştır. Avesta metinlerinin ilk olarak M.S. 6. Yüzyılda toplanıp biraraya getirilmiş olması muhtemeldir⁵¹⁶. Ancak bu konu da tam aydınlatılabilmemiş değildir. Meselâ Fransız Felicien Challege (1875-1967) kutsal metinlerin M.S. III. yüzyılda toplanmış olduğunu ve M.S. IV. yüzyılda da dinin kitabı olarak ilan edildiğini ileri sürmektedir.

Avestada ilk insan olan Gaya ile beşeri dünyaya ait isimler sırası başlar. Gayadan sonra Zarathustra ve ondan sonra da ilk müridi olan Maidyoimanha'nın ismi gelir, daha sonra da müminlerin en seçkinlerinin isimleri Zarathustranın etrafında toplanmış olan kişiler şunlardır: Müritleri, oğulları, Kavi Vistaspa, bunun oğlu, ailelerinin diğer fertleri, Frasaostra ve Jamaspa kardeşler.⁵¹⁷

Rivayetlere göre Avesta 12.000 deri üzerine yazılmıştır. Ahamenişler zamanında yazılmış ve bize kadar gelmiş olan suret 1000 fasla ayrılmaktadır ve 21 defterden (nüşk) ibarettir⁵¹⁸.

Avesta beş kısma ayrılır:

- a) Yasna
- b) Vispered
- c) Vendidad
- d) Yeşt
- e) Horde Avesta

⁵¹⁶ Saurat, D.: Histoire des religions, sh. 128.

⁵¹⁷ Christensen, A.: Etudes sur le Zoroastrisme antique, Kobenhavn 1928. sh. 13.

⁵¹⁸ Can, Cahit aynı eser.

Gatalar diye anılan ve Avestanın en eski kısımları olduğu muhakkak olan Yasnalar iki kısımdan ibaret olup, 72 bölüme ayrılır. 27 ve 72 bölümler arasında bulunan ikinci kısım asıl Gatalardır⁵¹⁹. Tapınmak, övünmek anlamına gelen Yasnaların Zerdüş'tün öz sözleri olduğu tahmin edilmektedir. Avestanın daha kolay anlaşılabilmesi için birçok yorumlar yapılmış ve bu yorumlar Avestanın metnine ilâve edilmiştir. Bu yorumlara Zend adı verildiğinden, giderek Avestanın adı Zend-Avesta olmuştur⁵²⁰. Zendlerin Avestaya eklenmesi sonucunda asıl metinle yorumları birbirlerinden ayırmak imkânsız hale geldiğinden Avestanın özü bozulmuştur.

4.9. Mimari ve Güzel Sanatlar

Akhamenidlerden önce İran'da mimarlık, kabartmacılık, heykeltıraşlık ilerlemişti. Ayrıca taş üzerine yazıt yazılması da önemli sanatlardandı. Güneybatı İran'da Elamlardan kalan eserler bu hususta şüpheye yer bırakmamaktadır. Akhamenid devri sanatkarlarının kendinden öncekilerden faydalanmış oldukları düşünülebilir. Ama bunlar sadece Elam değil, Yakındoğu, Mısır, Kalde, Asur, Anadolu ve Yunan sanat eserlerindende faydalanmışlardır.

4.9.1. Mimari

Akhamenid kralları başkentlerini servet ve kudretlerini gösteren muazzam binalarla süslemeye büyük önem vermişlerdir. Bu sanat eserlerini meydana getirenlerin İranlılardan ziyade, onların istila ettikleri ülkelerin sanatkârlarının olma ihtimali çok yüksektir. Zira eserlerde istila edilmiş ülkelerin (Asur, Babil vs.) mimari yapıları, tarzları bunu ortaya koymaktadır. Yalnız Akhamenid kralları saraylarının diğer ülkelerin saraylarından daha ihtişamlı olmalarına büyük özen göstermişlerdir ki, bu da onların kudretlerinin bir icabıdır.

Ama Akhamenid kralları muazzam abidelerle gurularını belirtmişlerse de hiçbir zaman firavunlar veya nemrutlar gibi tanrılık davasına yeltenmemişlerdir. Bıraktıkları yazıtlarda daima kendilerini Ahuramazda'nın himayesine muhtaç bir insan olarak tasvir etmişlerdir⁵²¹.

⁵¹⁹ Bayram, M.: a. g. t sh. 40 (Mezdisna sh. 197-198 den naklen).

⁵²⁰ Toplamacıoğlu, M. a. g. e. sh. 118.

⁵²¹ Günaltay, a.g.e., s. 315.

Mimari eserleri meydana getirecek malzeme İran'da bol miktarda bulunuyordu. Kalkerler, inşaat ve kabartma için lüzumlu her cins taş, Bahtiyari çevresindeki dağlarda ahşap yapımında kullanılacak ağaçlar bunlardan en önemlileri idi. Ayrıca İstila edilen Lübnan'daki meşhur sedir ağaçları da başkent Persepolis'e taşınabiliyordu.

Akhamenidler "tertre" denilen sun'i tepeler kurup bunların çevresinde muazzam mermer merdivenler yapmayı Kaldeliler ve Asurlulardan öğrenmişlerdir. Toprak yığınlarının üstüne çıkmak için yapılan bu muazzam merdivenler, geniş sahanlıklarla ayrılmış, birbirinden uzaklaşan ve birbirine yaklaşan basamakları ihtiva ediyordu⁵²². Asurlularda olduğu gibi üst kısımda mazgallar bulunuyordu. Susa şehrinde bu şekilde cilalı bir tuğla bulunmuştur.

Persler de Kaldeliler gibi Dicle ve Fırat vadilerinde tuğla kullanmışlardır. Persepolis'te ise sarayların temellerinde kapıların yanlarında ve sütunlarda taş kullanmış oldukları halde duvarları kerpiçle yapmışlardır. Bu sebepten Persepolis'in o muazzam binalarından bugün yalnız taşla yapılmış olan kısımlar sağlam kalmıştır. Tuğla ve kerpiçlerden yapılan duvarlardan eser kalmamıştır⁵²³.

İran'da sütunlu mimarinin II. Kambyses (529-522) zamanında Mısır'ın fethinden sonra başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Persler Mısır'da Teb tapınağının Hypostyles salonlarındaki sütunları örnek almışlardır. Fakat bazıları hala ayakta duran muazzam yivli sütunlar, Mısır'daki sütunlardan daha yüksek ve daha zariftir. Perslerde tapınak olmadığından Mısır tapınaklarındaki tezeyinat da kral saraylarında tatbik edilmiştir⁵²⁴.

O zamana kadar Önasya'da görülmemiş olan Pers sütun başlıklarının menşesini Asurlularda aramak daha doğru olacaktır. Çünkü Khorsabad harabesinde meydana çıkarılan Asur bayrağı Pers sütun başlıklarını andırmaktadır. İran sanatkarlarının Asur bayrağında boynuzları alınlarında olan ve arka arkaya duran iki öküz başını esas olarak bazı ilaveler yapmak suretiyle meşhur sütun başlıklarını (Resim 4.10) yapmış olmaları büyük ihtimal dâhilindedir. Başka hiçbir yerde rastlanmamış olan ve bu bakımdan bir orijinallik arzeden Pers sütun başlıklarında arka arkaya verilmiş iki yarım boğa

⁵²² Perrot et Chizez, *Histoire de l'art dans l'antiquite*, p. 531.

⁵²³ Günaltay, a.g.e., s. 316.

⁵²⁴ Günaltay, a.g.e., s. 316.

bulunmaktadır. Bu yarım boğalar hayvanın tam bedeninin baş tarafında kalan kısımlardır. Kserkses'in büyük sarayının doğu kapısındaki sütunun başlığında ise boğa yerine arslan ayaklı boynuzlu bir at bulunmaktadır⁵²⁵.

Kubbeler ise sedir ağacına oturtulmuş olup, üstüne kiremitler düzülmüştür. Saçak, kapı ve pencerelerle takların tepelerindeki tezyinat Mısır'dan örnek alınmıştır. I. Darius ve diğer kralların dağlarda oydurdukları mezarların cephelerinde de Mısır yeraltı mezarları cepheleri örnek alınmıştır. Yalnız İran sanatkârları bu cephelere kral saraylarının cephelerine benzemek suretiyle bir hususiyet vermişlerdir. Üstte bir sunak yani bir ateşgede vardır. Tanrı Ahuramazda'nın tasviri bütün sahneye hâkimdir. Güneş kursunu hatırlatan bir halka ile çevrilmiş olan Ahuramazda, tahtı üzerinde oturan kralın üstünde pervaz etmektedir.

4.9.2. Kabartmalar

Kaya üzerine yapılan kabartmalarda Perslerde yaygın bir sanattır. Persepolis sarayındaki kabartmalarda Asur etkisi vardır. Ninive sarayındaki ile benzerlik arzeden Persepolis sarayında dikkat çeken bir fark vardır. Asur kabartmalarında elbise vücuda yapışık gibidir. Pers kabartmalarında ise sanatkârlar, büklümlerin belirtilmesine önem vermişlerdir. Bunlar Lydia kralı Kroisos zamanında yapılan Efes tapınağındaki kabartmaları daha çok hatırlatır. Akhamenidler devrinde madeni levhalar üzerine de kabartmalar yapılmıştır. Bu konuda en çok kullanılan maden bronz olmuştur.

4.9.3. Saraylar

Yukarıda da belirtildiği üzere Akhamenid kralları kudretlerinin ihtişamlarını yaptırdıkları saraylarda göstermişlerdi. Bu saraylarda istila ettikleri ülkelerin izlerini bulmak mümkündü. Akhamenid'lerde tahta geçen kral selefinin sarayında oturmaz, kendisi için ayrı bir saray yaptırırdı. Bu sebepten gerek Persepolis'te gerekse Susa'da birçok saray vardır⁵²⁶.

⁵²⁵ Günlaltay, a.g.e., s. 317.

⁵²⁶ Strabon, XV, III, 21.

Akhamenid’lerde en eski saray II. Kyros’a aittir. Pasargad’ta⁵²⁷ bulunan bu saray Büyük İskender, Pasargad’a girdiği zaman mevcut idi. Kyros, Med kralını yenmenin hatırası olarak burada bir saray kurdurtmuştu. Bugün bu saraydan kalıntılar mevcuttur ki yerli halk buna ‘*Taht-ı Mader-i Süleyman*’ der. Sarayın dört sütunlu bir kapı ile iki sıra sütunlu geniş bir salonu olduğu anlaşılmaktadır. Taşlardan birinde beş insan ayağının bulunması, o zamanda kabartma sanatının varlığına işaret etmektedir. Saraydan kalan üç direkte Pers, Susa ve Babil dilleriyle yazılmış ‘*Ben Akhamenid kralı Kyros ’um.*’ İfadesi vardır⁵²⁸.

Persepolis sarayları bir taraftan ovanın üstünde altı metre kadar yükselen, diğer taraftan dağa dayanan büyük bir set üzerinde bulunuyorlardı. I. Darius’un sarayı setin üzerinde kurulmuştu. Buraya güneyden dolaşarak gelen ve sonra dağa kadar yaklaşan ve buradan dağın doğusundan sete erişen büyük bir araba yolu vardı. Fakat vazife icabı saraya gidip gelenler veya çağrılanlar 106 basamaklı gayet hafif meyilli, on süvarinin yan yana geçebilecekleri genişlikte (7 m) bir merdiven ile çıkarlardı. Sarayın merkezi sütunlu salondur. Bu sütunlardan hiçbirisi bugün ayakta değildir. Fakat salonun renkli taşlardan yapılmış zemini durmaktadır.

4.9.4. Yazıtlar

Akhamenidler döneminden kalma birçok yazıt vardır. Bunlardan biri Taht-ı Cemşid harabelerinde bulunanlardır. Bunlar kapıların veya sütunların üzerine yazılmış birtakım yazıtlardır. Asur, Elam ve Pers dillerinde çivi yazısı ile yazılmıştır. Bu yazıtlarda binayı yaptıran kralın adı ve Ahuramazda’ya olan minnettarlığı belirtilmiştir. Buradaki kışlık köşkteki yazıtların I. Darius tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Taht-ı Cemşid yazıtları tarihi ilgilendiren iki hususu açıkça belirtmektedir. Bunlardan biri I. Darius’un tahta çıktığı zaman babası Viştasp ile dedesi Erşam’ın henüz yaşadıkları, diğeri de Darius’un hayatında oğlu Kserkses’i kendisine halef seçmiş olduğudur.

Taht-ı Cemşid’ten başka Nakş-ı Rüstem’de üç dilde çok önemli bir yazıt vardır. 1885 tarihinde burada incelemelerde bulunan Dieulafoy heyetinden Babin ve Houssay bir iskele kurarak burada incelemelerde bulunmuş, kralı taşıyan insanlardan yedisinin altında temsil

⁵²⁷ Yunan Anaximenes, Pasargad adının Pers kalesi anlamına geldiğini söyler. Buna göre Pasargad’ın o zaman ki adının Pars-gird olması icabeder. Anlaşıldığına göre Yunanlılar Pars-gird’i tahrif ederek Pasargad şekline sokmuşlardır. Şehir harabesi Şiraz’ın 18 fersah kuzeydoğusundadır.

⁵²⁸ Perrot et Chipiez, Histoire de l’art dans l’antiquité, t. V. P. 666.

ettikleri satraplıkların isimlerini okumuşlardır⁵²⁹. Ayrıca önemli Pers şehirlerinden Susa’da birtakım saray yazıtları da vardır. Yine bu yazıtlarda üç dilde yazılmıştır. J. De Morgan idaresindeki Fransız araştırma heyetinin Susa’da yaptığı kazılarda çıkarılan yazıtların en önemlisi Büyük Darius’un Elam, Babil ve Pers dillerinde yazdırmış olduğu kitabedir. Saray enkazı içinde parça parça çıkartılan bu kitabe birbirine eklenerek okunmuştur. Bir iki parçası eksik olan kitabe P. Scheil tarafından çözülmüş ve yayınlanmıştır⁵³⁰. Bu kitabenin Behistun ve Nakş-ı Rüstem kitabelerinden sonra yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Susa’da Büyük Darius’un Elam, Asur ve Pers dillerinde yazılmış çivi yazılı ikinci bir kitabesi daha bulunmuştur. Fakat bu evvelkisi kadar önemli değildir.

En önemli yazıtlardan birisi Darius’un yazdırmış olduğu Bisütun yazıtıdır. Babil’den Hagmatana’ya (Hemedan) giden yol üzerinde Kirmanşah’tan 6 fersah mesafede 500 m yükseklikte bir kaya üzerine nakşedilmiştir. Kitabe işlek bir kervan yolu üzerinde idi ve kral gelip geçenin kendi icraatlerini öğrenmesi için kazdırtmıştı. Fakat zamanla kitabedeki yazıtı okuyacak kimse kalmadığından zaman içinde mahiyeti kaybolmuştur.

Sicilya’lı Diodorus eserinde buraya Baghestan⁵³¹ yani “Tanrılar Yeri” adını vermektedir. Diodorus, kendinden evvelki tarihçilerin rivayetlerine dayanarak resimlerle yazıtların Babil’in efsanevi kraliçesi Semiramis’e ait olduğunu kaydetmektedir⁵³².

Uzun asırlar yazıtın mahiyeti anlaşılamamıştır. Hatta 1817-1820 tarihleri arasında bu civarı dolaşan Sir Robert Ker-Peter, bu yazıtı Asur krallarından Salmanassar’a isnat etmiştir. Daha sonra ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Sir Henry Rawlinson bu yazıtın Akhamenid’ler devrine ait olduğunu ispat etmiştir⁵³³. Bu zamandan sonra Behistun Yazıtı hakkında şöhretli garp bilginleri tarafından birçok eser yazılmıştır⁵³⁴.

Yazıt, Büyük ve Küçük Yazıt olarak iki kitabeden müteşekkildir. Pers, Babil ve Elam

⁵²⁹ Perrot et E. Chipiez, *Histoire de l’art dans l’antiquite*, V, p. 622.

⁵³⁰ Scheil, *Memoire de la mission archeologique de Perse*, F, XXI.

⁵³¹ Eski Farsça’da Bagha tanrı anlamındadır. Nakş-ı Rüstem’de ilk bend “bagha vazarka” yani “Tanrı Büyük” sözüyle başlamaktadır.

⁵³² Diodore de sicile, XVII, 11.

⁵³³ Rawlinson, H., *The Persian Cuneiform inscription at Behistun, copyred and translated, with a memoir on Persians cuneiform inscriptions general and on that of Behistun in particular*, 1847.

⁵³⁴ Bu eserlerin en önemlileri şunlardır: 1) C. Bartholomae, *Handbuch der Altiranischen dialecte* (Eski İran Lehçeleri Düsturu), Leipzig, 1883; 2) Weissbach T.H., u. Bag, *Die Alterpersische Keilschriften* (Eski İran Çiviyazıları), Leipzig, 1893; 3) Tolman H.C., *Ancient Persian Lexicon and Texte* (Eski Pers dili Lügati ve metinleri), New York, 1908.

dilinde yazılmıştır. Büyük kitabe 5 sütundan ibarettir. Büyük Darius'un hayat ve icraatını tasvir eder.

Büyük Darius'un Mısır'da Süveyş Kanalı bölgesinde de bulunan bir yazıtı vardır. Zamanla bu yazıtın birçok yeri silinmiş olmakla beraber mevcut işaretlerden Darius'un bu yazıtta Mısır'ı fethettiği, Kızıldeniz ile Nil arasında bir kanal açılmasına emir verdiği anlaşılmaktadır⁵³⁵.

4.9.5. Kral Mezarları

Akhamenid mezarları içinde en önemlilerden birisi Büyük Kyros'un mezarıdır (Resim 4.11). Pasargad'ta bulunan mezar birbiri üzerine konulmuş en alttaki en büyük ve üsttekiler sırasıyla daha küçük olan ve böylece dört tarafında merdiven teşkil eden altı taban üzerine yapılmış bir küçük odadan ibarettir⁵³⁶. Odanın genişliği 2.11 m, uzunluğu 3,17 m ve yüksekliği 2,11 m'dir. Duvar kalınlıkları yaklaşık 1,5 m kalınlığındadır. Tabandan yükseklik 5 m'dir. Bina mermere benzeyen bir taştan yapılmıştır. Vaktiyle burasının küçük bir revakla çevrili olduğu bir kısmı mevcut olan temellerinden anlaşılmaktadır. Yerli halk buraya '*Kabr-i Mader-i Süleyman*' yani peygamber Süleyman'ın anasının mezarı adını verir. Mezar çatısının İslam devrine ait İran mezarlıklarındaki kadın mezarları gibi çifte meyilli olması bu ismin verilmesine sebep olduğu sanılıyor⁵³⁷. Fakat bu mezarın Büyük Kyros'a ait olduğu umumiyetle kabul edilir. Yalnız Dieulafoy, bunun Kyros'un karısı Kassandan'a ait olduğunu ileri sürmüştür⁵³⁸.

Strabon, Büyük İskender'in Pasargad şehrinden geçerken Kyros'un mezarını ziyaret ettiğini, burada bir altın yak ve bir altın tabut ile üzerinde kadehler bulunan bir masa, birçok elbiseler, mücevherler, taşlar bulunduğunu haber vermektedir⁵³⁹. Mezarda sonraları harap olan '*Yolcu, ben Kyros'um*' ibaresi bulunan bir kitabe vardı. Bugünde mezar civarında bir duvar üzerinde çivi yazısı ile '*Ben Akhamenid kralı Kyros'um*' yazıtı bulunmaktadır⁵⁴⁰.

Bundan başka Persepolis'te kral mezarları vardır. Bu mezarlar iki gruptur. Biri Taht-ı

⁵³⁵ Günaltay, a.g.e., s. 333.

⁵³⁶ Günaltay, a.g.e., s. 320.

⁵³⁷ Oppert, j., Pasargades et Murghab, Jurnal asiatique t. XIX, 1872, p. 548-555.

⁵³⁸ Dieulafoy M., Art antique de la Perse, 1,50..

⁵³⁹ Strabon, V, XV, III.

⁵⁴⁰ Perrot et Chipiez, V, p. 251.

Cemşid saraylarının arkasında olup üç mezardan ibarettir. Diğer bunlardan 5 km uzaklıkta Nakş-ı Rüstem denilen yerdedir ve dört adettir. Büyük Darius'un ki de buradadır. Mezarlar hep aynı modele göre yapılmışlardır. Nakş-ı Rüstemdeki mezarlar bir kayaya oyulmuş olup dışarıdan bakıldığında bir haç gibidir. Dışarıdan bakıldığında 3 katlı gözükür. En üst tarafta kralı gösteren bir kabartma bulunur. Kral burada üç basamaklı bir taban üzerinde ayakta durmaktadır. Sol eliyle ucu yere dayanan bir yay tutmaktadır. Sağ elini üzerinde Ahuramazda'nın sembolü olan ateşin yandığı mihraba doğru uzatmıştır. İmparatorluğu teşkil eden memleketlerin temsilcileri olan 28 insan, iki sıra halinde kralın bulunduğu tahtı alttan tutmaktadırlar⁵⁴¹.

4.9.6. Ateşgedeler

Kutsal ateşin içinde yandığı yapı ya da alana ateşgede denir. Ateşgedelere en güzel örnek Nakş-ı Rüstem ateşgedesi ile Taht-ı Tavus ateşgedeleridir. Taht-ı Tavus ateşgedeleri Pasargad'ta bulunur. Kyros'un mezarının yakınlarında yekpare taştan iki anıt vardır. Ateşgede oldukları sanılan bu anıtlara yerliler Taht-ı Tavus ismini verirler. İçleri oyulmuş yekpare iki kayadan birine yine yekpare bir taştan açılmış yedi basamaklı bir merdivenle girilmektedir. Diğerinin merdiveni kaybolmuştur. İran'da ateşgede sanılan bu nevi içi oyuk kayalar daima çift olarak görülmektedir. Yalnız eski Gur (Bugünkü Firuzabad) da şimdi harap olan ateşgedenin tek olduğu haber verilmektedir⁵⁴².

Nakş-ı Rüstem'de mezarın solunda kaya içine gömülmüş iki ateş mihrabı vardır. Bunların büyüklükleri bir değildir. Kaideleri geniş üst tarafları dardır. Dört köşede dört sütun vardır. Her cephede sütunlara dayanan bir pencere kemiği görülmektedir. Üstünde çevresi siperli ortası çukur dört köşe bir sunak vardır. Burada ateş yakılırdı⁵⁴³.

4.9.7. Darius Mührü

Akhamenidler devri sanatı ile ilgili Büyük Darius'a ait bir mührde bulunmuştur. Silindirik şeklindeki bu mühür üzerinde arabaya binmiş olan Darius'un bir arslana hücum ettiği görülmektedir. Şekil çivi yazısı ve Pers, Elam ve Asur dilleriyle '*Ben Darius'um*' sözü bulunmaktadır⁵⁴⁴.

⁵⁴¹ Günaltay, a.g.e., s. 327.

⁵⁴² Günaltay, a.g.e., s. 322.

⁵⁴³ Günaltay, a.g.e., s. 328.

⁵⁴⁴ Günaltay, a.g.e., s. 333.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Pers isminin aslı ‘parsa’ olup eski Farsça’dır. Grekçe’ye Persis olarak geçmiş buradan da Arapça’ya ‘Fars’ olarak tercüme edilmiştir. Parsalar M.Ö. ikinci bin başlarında bir göç dalgasıyla Hazar’ın doğusundan güneye sarkmışlardır. M.Ö. 1850 yıllarından sonra da kuzeybatıya ilerleyerek Urmiye Gölü batısına yerleşmişler ve Asur’a tabi olmuşlardır. M.Ö. 815’ten sonra da Asur baskısı ile Zagros boyunca ilerleyip Elam hâkimiyetindeki Anzan’a yerleşmişlerdir. Bu yeni yurda da Parsumaş adını vermişlerdir. Parsua ülkesine ait ilk referans ta M.Ö. 9. Yüzyıla tarihlenen bir Asur metninde (844 ve 837) verilmektedir. Burası Batı İran’daki Kirmanşah çevresidir. Aynı yerin II. Sargon yazıtlarında geçmesi, bölgenin Asur eyaleti haline geldiğini gösterir. M.Ö. 692’deki Halule savaşında Asurlulara karşı savaşan kavimler arasında Parsuashlar geçmektedir ki muhtemelen Perslerdir. Ülke Asur ve Elam arasında gidip gelir. Komşuları Medler ise Urmiye gölünün güneydoğusuna yerleşmişlerdir.

Parsalar İran’ın yerli ahalisi olmayıp, buraya sonradan gelmişlerdir. Dilleri Hint-Avrupa dil grubundandır. Ancak dil etnik köken hakkında tek başına bilgi vermeyebilir. Antropolojik olarakta Hint-Avrupa ırkını andırdıkları bilinmektedir. Medlerden de ayrı bir ırktırlar.

Persler ilk kralları Akhamenes’ten dolayı Akhamenidler olarakta bilinirler. Perslerin 10 boydan oluştuklarını Herodotos söyler ve bunlar içinde en soylu olanları da Pasargad’lardı ki Pers kralları bu soyun kollarından biri olan Akhamenidlerden çıkmıştır. Meşhur İran şairi Firdevsi bu hanedana Kiyaniyan der. Bundan önceki hanedanında Pişdadiyan olduğunu ifade eder. Keyanilerden sonra da Büyük İskender’in hâkim olduğunu ifade eder.

Akhamenes’ten sonra yerine Teispes geçmiş, ondan sonrada ülke iki oğlu arasında bölünmüştür. Büyük oğlu Ariaramnes ‘Büyük Kral’ olarak tahta geçer ki, bu kişi aynı zamanda kendi adına ilk yazıtı yazdıran kişidir. Diğer kardeş I. Kyros ise sönük kalmıştır.

Sonra gelen I. Kambiz’in özelliği Med kraliçesinden doğan oğlu II. Kyros’un babası olmasıdır. Bu meşhur Pers kralı tahta geçtikten sonra boyları tek çatı altında birleştirerek büyük bir devlet ortaya koyar. Bu dönemin üç büyük devleti Med, Babil ve Lydia’dır. Kyros önce Medleri ele geçirmiş, ardından Lydia’ya hücum etmiştir. Sonra doğuya yönelmiş ve Hindistana kadar gitmiş, Sakaları yenmiştir. Son olarakta Babil’i tarih

sahnesinden silmiştir. Bu zaferler Kyros'u şımartmamış, aksine sahip olduğu ülkelerde hoşgörü ve serbestiyet siyaseti gütmüştür. Ölümü hakkında rivayetler çok olsa da onun doğu illerinde muhtemelen Masagetlerle yaptığı bir savaşta öldüğü söylenir.

II. Kyros'tan sonra gelen oğulları arasındaki anlaşmazlıklar ülkeyi anarşiye sürüklemiştir. Kardeşi Bardiya'yı öldürerek tahta geçen II. Kambyses önce Mısır'ı ele geçirmiş ve Afrika içlerine kadar ilerlemiş ancak ordusunun çoğunu da be seferde kaybetmiştir. Sonradan haleti ruhiyesi de bozulan Kambyses, ülkesinde darbe olduğunu duymuş geri dönerken yolda ölmüştür.

II. Kambyses'in Mısır seferinde olduğu sırada Gomata isminde bir Med'li kendisinin II. Kyros'un oğlu Bardiya olduğunu iddia ederek tahtı ele geçirmiştir. İşte bu gasıp kral da Parsaların 7 büyük aile şefinin biraraya gelmesiyle ortadan kaldırılmış ve başa meşhur I. Darius geçmiştir.

Devletin başına kudretli bir komutan olduğu kadar müstesna bir teşkilatçı, azimli bir hükümdar olan Darius geçmemiş olsaydı, dağılmaya yüz tutan imparatorluğun kurtarılması mümkün değildi. Darius başa geçtikten sonra ülkenin dört bir yanında isyanlar patlak vermiştir. Darius bunları bertaraf etmesini bilmiş ve imparatorluğunu sağlam temeller üzerine oturtmuş ve böylece dünyanın en büyük gücü haline gelmiştir.

Darius içeride asayiş sağladıktan sonra dış seferlere çıkmıştır. İlk olarak Mısır'a girmiş ve burayı kendine bağlamıştır. Mısırlıların güvenini kazanmak içinde tanrılarına ve eski krallarına hürmet göstermiştir. Bu da onun II. Kyros'un izinden gittiğini göstermektedir. Bu seferde sınırlar Libya'ya kadar dayanmıştır.

Ardından Hint seferine çıkan I. Darius, İndüs havzasını ele geçirerek Persleri ekonomik açıdan rahatlatmıştır. Ancak sefer aniden yarıda kesilip geri dönülmüştür. Bunun sebebinin de muhtemelen Ege'de ve Küçük Asya'da baş gösteren kıpırdanmalardır.

Darius sonra Büyük İskitya seferine başlar. Büyük bir ordu (800.000) ile Anadolu içlerinden geçip boğaz üzerinden Trakya'ya geçilmiş ve ardından Tuna'dan Küçük İskitya'ya girilmiş ve Don ile Tuna nehirleri arasında düşman kovalanmıştır. Erzağı tükenen ve ordusu yorulan Darius mecburen dönmek zorunda kalmıştır. Sefer başarısız olmuştur. Geride bıraktığı komutanları ise Trakya fethini gerçekleştirmişlerdir.

İmparatorlukta başgösteren İonia isyanı Darius'u epey uğraştırmıştır. Miletos önderliğindeki ayaklanmanın sebepleri arasında Yunan kentlerinin bağımsızlıklarını kazanma arzuları ve Perslere ağır vergi ödemeleri sayılabilir. Lade deniz savaşını kazanan Persler sonra isyanı başlatan Miletos üzerine yürümüş şehir yerle bir edilmiştir. İsyen böylece sona ermiştir. Darius'un damadı Mardonius'ta büyük bir ordu ile Kilikya'ya gelmiş ardından Trakya içlerine girmiştir. Ancak bunlara yardıma gelen Pers donanmasının fırtınaya yakalanıp batması, Trak kabilelerinin Mardonius'a zayıat verdirmeleri sonucu Mardonius geri çağırılmış sefer başarısız olmuştur.

Pers elçilerinin Atina ve Spartalılar tarafından öldürölmesi, Aiginalıların ise Perslere toprak ve su vermeleri üzerine Atina ve Sparta Aigina'ya cephe almıştır. Spartalıların Aigina'ya hücumu ile birçok esir ele geçirilmiştir. Aiginalılarda Atinaya savaş açmıştır. Bu arada Pers ordusu da harekete geçmiştir. Miltiades başkanlığındaki Atinalılar ile Pers donanması arasındaki Marathon Savaşında Persler yenilmişlerdir. Yenilgi haberini alan Darius deliye dönmüş ve intikam almak için harekete geçmiştir. Ancak bu sırada Mısır'da da isyan patlak vermiştir. Darius Mısır seferi hazırlığı içinde iken de ölmüştür.

Akhamenid soyundan geldiğini söyleyen Darius, sadece imparatorluk sınırlarını büyötmekle kalmamış, aynı zamanda sağlam bir devlet teşkilatı da kurmuştur. Zira Hindistan'dan Yunanistan'a, Karadeniz'in kuzeyinden Mısır çöllerine kadar uzanan bu büyük imparatorluk ancak iyi bir teşkilatlanma ile ayakta durabilirdi. Bundan dolayı da Darius, fethettiğı topraklarda devlet düzenini de kurmasını bilmiş ve imparatorluğun devamını sağlamıştır.

Devlet ve memleket yönetiminde ilk düzenlemelerinde bu dönemde yapıldığını görmekteyiz. Bu da Pers modelinin diğer devletlere de örnek teşkil etmesine yol açacaktır. Darius, bu geniş topraklarda yaşayan çok çeşitli milletleri bir arada tutmasını bilmiş, fethettiğı topraklarda o yörenin ileri gelenlerini yine iş başında bırakmıştır. Ayrıca bu milletlerin kültürlerine, dinlerine saygı duymuş onları bu konuda serbest bırakmıştır.

Zamanının süper gücü olan Persler, Darius ile en parlak zamanlarını yaşamaya başlamışlar ve yaşadıkları döneme de damgalarını vurmuşlardır. Darius'un dönemi ve bu dönemdeki askeri, idari ve kültürel faaliyetleri incelemeye çalıştık. Zira bu döneme damgasını vuran Perslerin tarihinin bilinip aydınlatılmasıyla, çağdaş medeniyetlerin ve coğrafyaların da kısmen aydınlanabileceğı ön görölmüştür.

KAYNAKLAR

AESCHYLUS, (2007): Persica, M. Lloyd (Hrsg.): *Oxford Readings in Classical Studies. Aeschylus*. Oxford.

AMİNİSAM, M.H., Pictorial History of IRAN, Ancient Persia Before Islam 15,000 BC-652 AD, Author House Press, Bloomington, İndiana, (2006) p.114.

ARCHİBALD, Z.H. (1998) *The Odrysian Kingdom of Thrace: Orpheus Unmasked*. Oxford.

ARİSTO, (1993) : *Politica*, (çev. M. Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul.

ARRİANOS, (1945) : *İskender'in Anabasisi I-II* (çev. H. Örs), M.E. B. Yayınları, İstanbul.

ARRİANOS, (2005) : *Periplus Ponti Euxini, (Arrianos'un Karadeniz Seyahati)*, (Çev: Murat Arslan) , Odin Yay. İstanbul.

ARSLAN, Murat (2010) : *İstanbul'un Antikçağ Tarihi*, İstanbul, Odin Yayıncılık.

ARSLAN, Yavuz (2010) : *"Perslerin Yönetim Politikası"*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

BABELON, Ernest (1901), *Revue de numismatique*.

BALCER, J. Martin (1972) : *The Date of Herodotus IV. I Darius Scythian Expedition*, Harvard Studies in Classical Philology, Vol. 76, pp. 99-132.

BARTHOLOMAE, Christian, (1883) : *Handbuch der Altiranischen Dialekte*, Leipzig.

BAYRAKDAR, Mehmed, (2013) : *Medler ve Türkler*, İstanbul, Akçağ Yayınları.

BAYRAM M., Lisans tezi, İlahiyat Fakültesi, s. 30 (basılmadı) Âyin-î Zerdüşî der iran-ı Kadîm sh. 14 den, Mezdisna sh. 78 den naklen.

BRIANT, Pierre, (1982) : *État et pasteurs au Moyen-Orient ancien*, Paris, Maison des Sciences de l'Homme, et Cambridge (Cambridge University Press).

BRIANT, Pierre, (1984) : *Le Asie Centrale et les Royaumes proche-orientale du premier millenaire*, Paris.

BRIANT, Pierre, (1986) : *Polythéismes et empire unitaire. Remarques sur la politique religieuses des Achéménides*, Paris.

BRIANT, Pierre, (1994) : *L'eau de Grand Roi*," in L. Milano, ed., *Drinking in Ancient Societies*, Padua.

- BRIANT, Pierre, (2002) : *From Cyrus to Alexander*, (Translated by Peter T. Daniels), Indiana.
- BROMILEY, Geoffrey W. (1995), *The International Standard Bible Encyclopedia*, s. 126.
- BROSIUS, Maria, (1998): *Woman in Ancient Persia*, Oxford.
- BURN, A. Robert, (1970) : *Persia and the Greeks, the Defence of the West*, c. 546-478 B. C. London.
- CAN, Cahit, (1968) : *Zerdüştcülük, Zerdüşt ve Hukuk*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 25, sayı 1-2, sf. 273-288, Ankara.
- CAMERON, G. George, (1936) : *History of Early Iran*, Chicago.
- CARTER E. and STOLPER M., *Expedition*, University of Pennsylvania, Winter 1976, pp. 33-42.
- CASSON, Lionel, (2002) : *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, İstanbul, Homer Yayınları.
- CHALLAYE, Felicien, (1963) : *Dinler Tarihi*, (Çev: Samih Tiryakioğlu), İstanbul, Varlık Yayınları.
- CHRISTENSEN, A. (1928): *Etudes sur le Zoroastrisme antique*, Kobenhavn 1928.
- CLEMENS, (1949) : *Protrepticus*, Clément d'Alexandrie. Le protreptique, ed. C. Mondésert Paris: Cerf, 1949.
- CLERMON-GANNEAU, Charles, (1921) : ‘*Le Paradeisos royal achemenide de Sidon*’, *Revue Biblique*.
- COOK, Edward M. (1997) : “ *Aramaic Language and Literature* ” *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, ed. Erich Meyers, Vol. I.
- COOK, John Manuel, (1983) : *The Persian Empire*, New York.
- CTESIAS, *Persica*, Müller-Didot basımı.
- DANDAMAYEV, Muhammed A. (1973) ‘*Achaemenes*’ *Encyclopaedia Iranica*, Vol 3.
- DANDAMAYEV, Muhammed A. (1989a) : *A Political History of the Achaemenid Empire*, Leiden, New York, Kobenhavn, Köln.
- DANDAMAYEV, Muhammed A. (1989b) : *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, New York, Melburne, Sydney.
- DELAPORTE, Louis, (2013) : *Catalogue des Cylindres Orientaux et des Cachets Assyro-Babyloniens, Perses et Syro-Cappadociens de la Bibliothèque Nationale*. London: Forgotten Books. (Original work published 1910).

- DEVERIA, Theodule, (1980) : *Catalogue des Manuscrits Egyptiens*.
- DIEULAFOY, Marcel, (1884-1889) : *L'art antique de la Perse* (5 vols. in folio, 1884-89).
- DINON, Athenee, II, 74 (Tra:Dominique Lenfant) (Hrsg.): *Les Histoires perses de Dinon et d'Heraclide, fragments édités, traduits et commentés*. De Boccard, Paris 2009.
- DIODOR DE SICILE, (1933) : *Bibliothèque Historique, Volume I, Books 1-2.34*, C. H. Oldfather (Translator), Harvard University Press.
- DIONYSIUS, (1927) : *Anaplos Bospori/De Bospori navigatione*. Rudolf Güngerich, ed., *Latin & Greek*, Weidmann, 1927 (reprinted 1958).
- DOĞRUL, Ömer Rıza, (1963) : *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- DURMUŞ, İlhami, (1993) : *İskitler (Sakalar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- DURMUŞ, İlhami, (1996) : "Massagetler" BİLİG (Bilim ve Kültür Dergisi), Sayı: 3, 86-91.
- DURMUŞ, İlhami, (1997) : "Saka- Pers Mücadelesi", Bilig, 4, (1997), s. 49- 52.
- EUSEBIOS, (2011): *Chronicon (Kilise Tarihi)*, (Çev: Furkan Akderin), Chiviyazıları Yayınevi / Nemesis Kitaplığı, İstanbul.
- GREENHILL, Basil, (1976) : *Archaeology of The Boats, a New Introductory Study*, A. and C. Black, Londra.
- GRELOT, Pierre, (1972) : *Documents araméens d'Égypte*, Paris.
- GROTE, George, (1869) : *History of Greces, IV*, London.
- GSELL, Stephane, (1928) : *Histoire ancienne de l'Afrique du nord*, I, Paris.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, (1948) : *İran Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- HANSMAN, John F. (1972) : *Elamites, Achaemenians and Anshan*, "Iran 10.
- HELMS, S.W. , (1982) : *Excavation at the "The city and the famous fortress of Kandahar"* *Afghan Studies* 3/4.
- HELVING, B.; FAHİMİ, H.; "İran'da Demir Çağı"; Sayı 4; Sf. 34-35.
- HERODOTOS, (1973) : *Herodot Tarihi* (Çev: Müntekim ÖKMEN), Remzi Kitabevi, İstanbul.

- HERRMANN, Albert, (1933) : “*Die Saken und der Skythenzug des Dareios*”, Beihefts zur Archiv für Orientforschung, I.
- HERZFELD E. And Walster G., *The Persian Empire*, 1968.
- JACOBY, Felix, *Die Fragmente der griechischen Historiker (FGrH). I-XV*. Berlin Leiden 1923-1958.
- JUNGE, Julius, (1939) : *Saka-Studien: Der ferne Nordosten im Weltbild der Antike*, Klio, Beiheft 41, Leipzig, 1939, repr., Aalen, 1971.
- KAYA, Korhan, (1963) : ‘*Vedaların bilinmeyen tanrısı Ka*’, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, s. 153-170, Ankara.
- KENT, Roland G. (1946), “*The Oldest Old Persian Inscriptions*,” JAOS 66, 1946, Sf. 206ff.
- KENT, Roland G. (1953), *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, New Haven: American Oriental Society.
- KHURT, Amelia, (2013) : *Eskiçağ’da Yakındoğu II* (Çev: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- KNUDTZON J.A., *Assyrische Gebete an den Sonnengott*, Leipzig, 1893.
- KONOW, Sten, (1991) : *Kharoshthi inscriptions: with the exception of those of Asoka*, 1991, p. 36.
- KSENOPHON (1997), *Cyropaedia*, Miller, Walter, trans, ed., Cambridge: Harvard University Press.
- KSENOPHON, (1999) : *Hellenica (Yunan Tarihi)*, (Çev: Suat Sinanoğlu), TTK Yayınları, Ankara.
- KSENOPHON, (2010) : *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, (Çev: Tanju Gökçöl), Sosyal Yayınları, İstanbul.
- LAGRANGE, Marie-Joseph, (1904) : *La religion des Perses: la réforme de Zoroastre et le Judaïsme*. Revue biblique 13.
- LENDERİNG, Jona, *Immortals*, Greek name for an elite regiment in the ancient Achaemenid empire, Iran Chamber Society.
- LEVİNE, D. Louis, (1974) : *Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros II, İran*.
- LUCIAN, (1913) : *Macrob (Long Lives)*, XIV (translation is by A.M.Harmon).
- LUCKENBILL, D. David, (1924) : *The Annals of Sennacherib*, Oriental Institute Publications 2, University of Chicago Press.

- LUCKENBILL, D. David, (1927) : *Ancient Records of Assyria*, 2 vols., Chicago.
- MALANDRA, William W., (1983) : *An Introduction to Ancient Iranian Religion*, Minneapolis.
- MANSEL, Arif Müfid, (1971) : *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- MERLE, H. (1916): *Die Geschichte der Städte Byzantion und Kalchedon*, Kiel 1916.
- MORRISON, J. S., (1993) : “*Triereis: The Evidence from Antiquity*”, *The Trireme Project*, Oxbow Books, Londra.
- MOULTON, James Hope, (2005) : *Moulton, Early Zoroastrianism*.
- K.W.L. MÜLLER, (1846): *Scriptores rerum Alexandri magni*, 65.
- NIEBUHR, Barthold Georg, (1847) : *Vorträge über alte Geschichte*, I, Berlin.
- OPPERT, Jules, (1872) : *Pasargades et Murghab*, *Jurnal asiatique t. XIX*.
- OPPERT, Jules, (1879) : *Les Peuples et la langue des Medes*, Paris.
- PERROT, G. ve CHIZEP C., (1882-1914) : *Histoire de l'art dans l'antiquité V.P. 822*.
- PIEPKORN, A. Carl, (1933) : *Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal*, Chicago.
- PLATON, Alkibiades 1, 10-11-12 (Translated Benjamin Jowett), 2004.
- PLINIUS, (1893) : *Naturalis Historia (The Natural History)* John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London.
- PLUTARKHOS, Artaxerxes (Çev: Ayşe Sina), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara.
- POLYAENUS, (1793): *Stratagems of War*, (Translated by E. Shepherd).
- POLYBIUS, (2010): *Histories* (translated by Robin Waterfield), Oxford.
- POTTER, Charles Francis, (1930) : *Les fondateurs des religions*, Paris.
- PRASEK, J. V. (1910): *Geschichte der Meder und Perser*, II (Gotha, 1910).
- PRITCHARD, James B., (1953) : *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton.
- RAWLINSON, H. C. (1847) : “*The Persian Cuneiform Inscription at Behistun*,” *JRAS*, Vol. X.
- REINER, Erica, (1973) : “*The location of Anšan*”.

- ROLLE, Renate, (1989), *The world of the Scythians*, London and New York.
- ROOT, M.C., (1979), *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire. Acta Iranica, textes et Memories 9*. Leiden.
- SANCİSİ-WEERDENBURG, Heleen, (1993) : *Political Concepts in Old-Persian Royal Inscriptions*.
- SAURAT, Denis, (1938) : *Histoire Des religions*.
- SAYCE, Archibald Henry, (1884) : *The ancient empires of the East*, London.
- SCHAEFER, Hans Heinrich (1931) “Über die Inschrift des Ariaramnes,” SPAW.
- SCHMITT, Rüdiger, (1992) : *Encyclopaedia Iranica 5. ‘Cispis’*.
- SCHEİL, Vincent, (1904) : *Me'moires de la De'le'gation en Perse 5*, Paris.
- SCHİMMELE, Anmemarie (1955) : *Dinler Tarihine Giriş*, Güven Matbaası, Ankara.
- SEKUNDA, Nick ve CHEW, Simon, (2008) : *The Persian Army 560-330 BC* (Ed. M. Windrow). London: Osprey Publishing Ltd.
- SKALMOWSKI, Wojciech, (2004) : *Studies in Iranian linguistics and philology*.
- SMITH, Sidney, (1924) : *Babylonian Historical Texts*, London.
- SÖYLEMEZ, M.Mahfuz, (2002) : *Kitap Tahlili (İbnü'l Belhi)*, Farsname, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XLIII (2002) sayı 2 s.489-496).
- SPIEGEL, Friedrich (von), (1871), *Erânischen Altertumskunde* (Leipzig, 1871-78, 3 vols.).
- STRABON, *Geographica*, Horace Leonard Jones (Editor and Translator), John Robert Sitlington Sterrett (Translator, Introduction) (1917–1932).
- STRONACH, D., (1974) : “*Achaemenid Village I at Susa and the Persian Migration of Fars*,” Iraq 34.
- TANAH, (1992) : *The Book of Azra*, Throntveit, Mark A., "Ezra-Nehemiah" (John Knox Press, 1992).
- THOMPSON, R. Campbell, (1900) : *Reports of the Astrologers of Nineveh and Babylon*, London.
- TOLMAN, H.C., (1908) : ‘*Ancient Persian Lexicon and Texte*’, New York.
- TOPLAMACIOĞLU, Mehmet, (1966) : *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Güneş Matbaası, Ankara.

TZETZES J., (1826) : *Historiarum Varparum Chiliades.I.*

WATERMAN, Leroy, (1930) : *Royal Correspondence of the Assyrian Empire II* (Ann Arbor, 1930).

WEIDNER, Ernst Friedrich (1931) : “*Die älteste Nachricht über das persische Königshaus,*” *Archiv für Orientforschung* 7.

WEISSBACH, T.H. ; Bag, (1893) : *Die Alterpersische Keilinschriften*, Leipzig.

WILSON, Sir Arnold Talbot, (1928) : *The Persian-Gulf*, Oxford.

WIRTH, Osvald, (1896) : *Etudes historiques.*

EKLER**EK 1:****RESİMLERİN LİSTESİ**

Resim 4.1. Darius'un Taht-ı Cemşit'te korkunç bir hayvanla mücadelesi. (From S.W. side of the Palace of Darius, Persepolis)

Resim 4.2. Persepolis Sarayında bir rölyef. (<http://www.bible-history.com>)

Resim 4.3. Diz çökmüş boğa kabartması. (Sidon, Beirut National Museum)

Resim 4.4. Gobryas, kralın hemen arkasında. (www.de.wikipedia.org/wiki/Gobryas)

Resim 4.5. Okçular Frizi. (https://en.wikipedia.org/wiki/Darius_I)

Resim 4.6. Trirem. (<http://www.productionpost.com/trireme>)

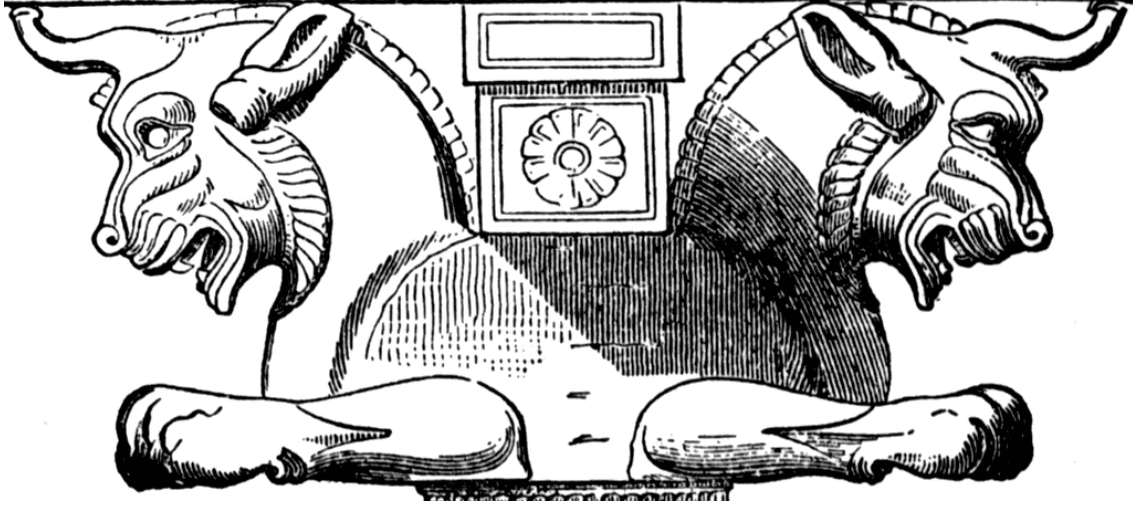
Resim 4.7. Darik. (www.britishmuseum.org/images/k146142)

Resim 4.8. Elephantine Papirüsü. (www.wikipedia.org/wiki/Elephantine_papyri)

Resim 4.9. Daskyleion Kabartması. (<http://daskyleion.tripod.com>)

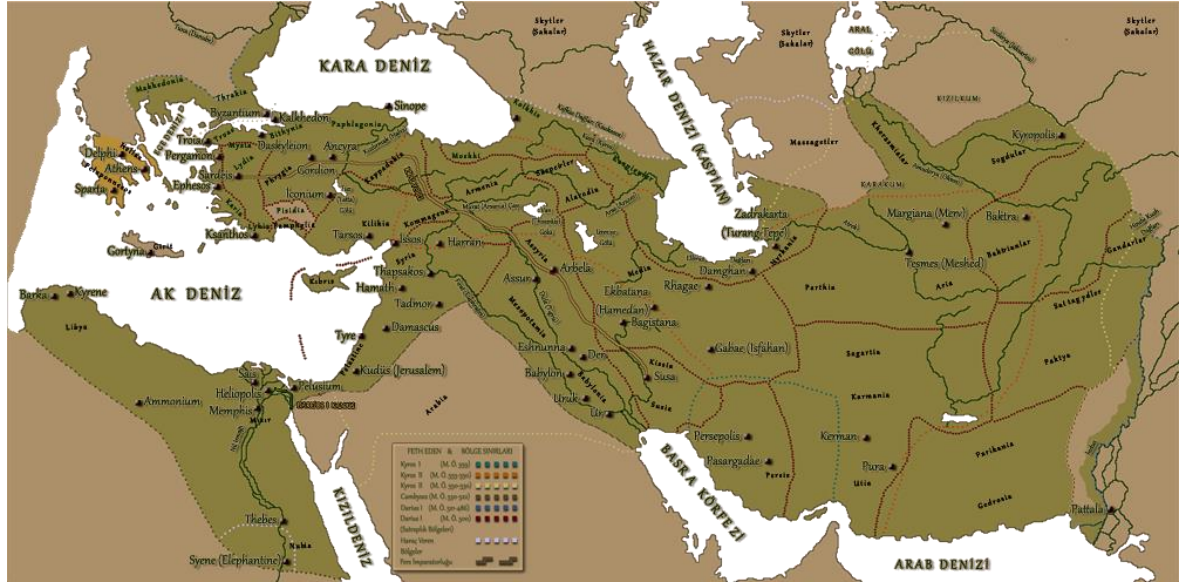
Resim 4.10. Arka arkaya duran iki öküz başı. (www.etc.usf.edu/clipart/4200)

Resim 4.11. Kyros'un mezarı. (<http://www.shahian.de>)

EK 2:

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita 1.1. Pers imparatorluğu. (www.fe-mitolojisozlugu.com/bolgeler_uygarliklar/persler)

Harita 3.1. Pers İmparatorluğu. (<http://www.bible-history.com>)

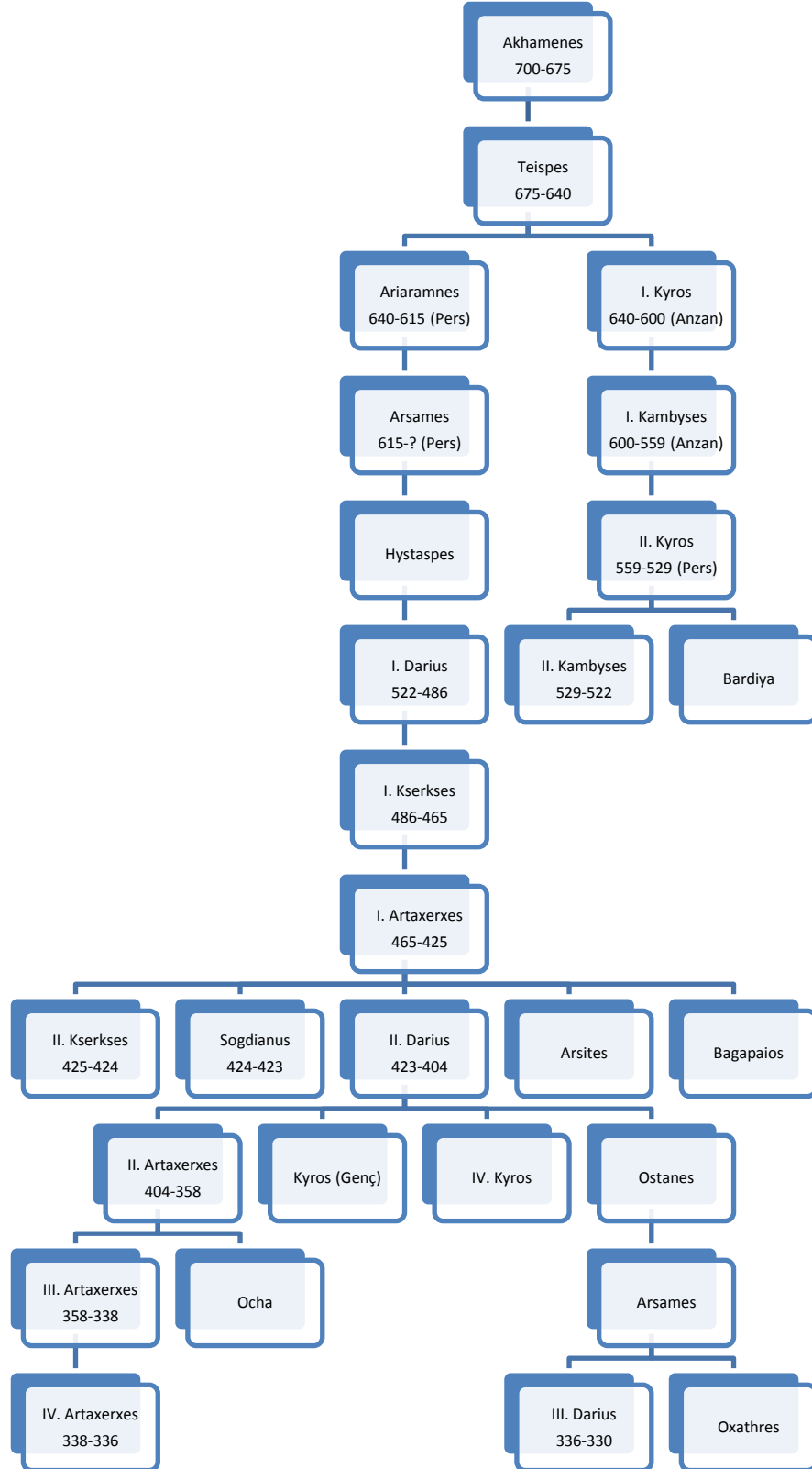
Harita 3.2.Hint Seferi. (www.en.wikipedia.org/wiki/Darius_I)

Harita 3.3.Grek-Pers Savaşları. (www.en.wikipedia.org/wiki/Darius_I)

EK 3:

PERSLERİN SOY ÇİZELGESİ

EK 4:**BEHİSTUN (BİSÜTUN) KİTABESİ (Based on Roland G. Kent, Old Persian, 1953)**

1. Darius, Behistun (DB), Sütun 1
2. Darius, Behistun (DB), Sütun 2
3. Darius, Behistun (DB), Sütun 3
4. Darius, Behistun (DB), Sütun 4
5. Darius, Behistun (DB), Sütun 5

1.Darius, Behishtun (DB), Sütun 1:

Trilingual inscription on face of a gorge beneath panel of sculptures (Bir vadinin yüzeyinde heykel panellerin altında (yer alan) üç dilli yazıt).

<i>Satır</i>	<i>Eski Farsça</i>	<i>İngilizce</i>	<i>Türkçe</i>
1	adam : Dârayavaush : xshâyathiya : vazraka : xshâyatha : xshâyathiy	(1-3.) I am Darius the Great King, King of Kings, King in Persia, King of countries, son of Hystaspes, grandson of Arsames, an Achaemenian.	Ben büyük kral, krallar kralı, ülkelerin kralı, Hystaspes'in oğlu, Arsames'in torunu bir Akhamenid (olan) Darius'um.
2	ânâm : xshâyathiya : Pârsaîy : xshâyathiya : dahyûnâm : Visht		
3	âspahyâ : puça : Arshâmahyâ napâ : Haxâmanishiya : thâtiy :		
4	Dârayavaush : xshâyathiya : manâ : pitâ : Vishtâspa : Vishtâspahyâ : pitâ : Arsh	(4-6.) Darius the King says: My father was Hystaspes; Hystaspes' father was Arsames; Arsames' father was Ariaramnes; Ariaramnes' father was Teispes; Teispes' father was Achaemenes.	Kral Darius diyor ki: Benim babam Hystaspes'tir. Hystaspes'in babası Arsames; Arsames'in babası Ariaramnes; Ariaramnes'in babası Teispes; Teispes'in babası Achamenes'ti.
5	âma : Arshâmahyâ : pitâ : Ariyâramna : Ariyâramnahyâ : pitâ : Cishpish : Cishp		
6	âish : pitâ : Haxâmanish : thâtiy : Dârayavaush : xshâthiya : avahyarâ		
7	diy : vayam : Haxâmanishiyâ : thahyâmahy : hacâ : paruviyata : âmâtâ : ama	(7-8.) Darius the King says: For this reason we are called Achaemenians. From long ago we have been noble. From long ago our family had been kings.	Kral Darius diyor ki: Bu nedenle bize Akhaemenidler denir. Biz çok eskiden beri soyluyuz. Çok eskiden beri ailemizden krallar çıkmıştır.
8	hy hacâ : paruviyata :hyâ : amâxam : taumâ : xshâyathiyâ : âha : th		
9	âtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : VIII : manâ : taumâyâ : tyaiy : paruvam	(9-10.) Darius the King says: there were 8 of our family who were kings before me; I am the ninth; 9 in succession we have been kings.	Kral Darius diyor ki: Benden önce ailemizden kral olan 8 kişi vardı; ben dokuzuncuyum. Arka arkaya 9 kez kral olduk.
10	xshâyathiyâ : âha : adam navama : IX : duvitâparanam : vavam : xshâyathi		

11	yâ : amahy : thâtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : vashnâ : Auramazd	(11-12.) Darius the King says: By the favor of Ahuramazda I am King; Ahuramazda bestowed the kingdom upon me.	Kral Darius diyor ki: Ben Ahuramazda'nın lütfu sayesinde kralım; Ahuramazda krallığı bana bahsetti.
12	âha : adam : xshâyathiya : amiy : Auramazdâ : xshaçam : manâ : frâbara : th		
13	âtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : imâ : dahyâva : tyâ : manâ : patiyâisha : vashn	(13-17.) Darius the King says: These are the countries which came to me; by the favor of Ahuramazda I was king of them: Persia, Elam, Babylonia, Assyria, Arabia, Egypt, (those) who are beside the sea, Sardis, Ionia, Media, Armenia, Cappadocia, Parthia, Drangiana, Aria, Chorasmia, Bactria, Sogdiana, Gandara, Scythia, Sattagydia, Arachosia, Maka: in all, 23 provinces.	Kral Darius diyor ki: Ahuramazda'nın lütfuyla kralı olduğum, bana tabi olan ülkeler şunlardır: İran, Elam, Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Deniz kıyısında olan ülkeler, Sardes, İonia, Media, Armenia, Kappadokya, Parthia, Drangiana, Aria, Harezm, Bactria, Sogdiana, Gandara, Scythia, Sattagydia, Arachosia, Maka. Toplamda 23 eyalettir.
14	â : Auramazdâha : adamshâm : xshâyathiya : âham : Pârsa : Ûvja : Bâbirush : A		
15	thurâ : Arabâya : Mudrâya : tyaiy : drayahyâ : Sparda : Yauna : Mâda : Armina : Kat		
16	patuka : Parthava : Zraka : Haraiva : Uvârazmîy : Bâxtrish : Suguda : Gadâra : Sa		
17	ka : Thatagush : Harauvatish : Maka : fraharavam : dahyâva : XXIII : thâtiy : Dâra		
18	yavaush : xshâyathiya : imâ : dahyâva : tyâ : manâ : patiyâita : vashnâ : Au	(18-20.) Darius the King says: These are the countries which came to me; by the favor of Ahuramazda they were my subjects; they bore tribute to me; what was said to them by me either by night or by day, that was done.	Ahuramazda'nın lütfuyla bana tabi olan ülkeler bunlardır. Onlar bana haraç verdiler. Gece veya Gündüz tarafımdan kendilerine ne söylendiyse (hepsi) yapıldı.
19	ramazdâha : manâ : badakâ : âhatâ : manâ : bâjim : abaratâ : tyashâm : hacâma		
20	: athahya : xshapava : raucapativâ : ava : akunavayatâ : thâtiy : Dârayava		
21	ush : xshâyathiya : atar : imâ : dahyâva : martiya : hya : âgariya : âha : avam : u	(21-24.) Darius the King says: Within these countries, the man who was loyal, him I rewarded well; (him) who was evil, him I punished well; by the favor of Ahuramazda these countries showed respect toward my law; as was said to them by me, thus was it done.	Kral Darius diyor ki: Bu ülkelerin içinde sadakat gösteren herkesi çokça ödüllendirdim, kötülük eden herkesi de çokça cezalendirdim. Ahuramazda'nın lütfuyla, tarafımdan kendilerine söylendiği şekilde, bu ülkeler benim yasalarıma riayet etti.
22	bartam : abaram : hya : arika : âha : avam : ufrastam : aparsam : vashnâ : Auramazdâ		
23	ha : imâ : dahyâva : tyanâ : manâ : dâtâ : apariyâya : yathâshâm : hacâma : athah		
24	ya : avathâ : akunavayatâ : thâtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : Auramazdâ		
25	maiyy : ima xshaçam : frâbara : Auramazdâmaiyy : upastâm : abara : yâtâ : ima : xshaçam :	(24-26.) Darius the King says: Ahuramazda bestowed the kingdom upon me; Ahuramazda bore me aid until I got possession of this kingdom; by the favor of Ahuramazda I hold this kingdom.	Kral Darius diyor ki: Ahuramazda krallığı bana ihsan etti. Ben bu krallığa sahip olana kadar Ahuramazda bana yardım etti. Bu krallığı Ahuramazda'nın lütfuyla elde ettim.
26	hamadârayaiyy : vashnâ : Auramazdâha : ima : xshaçam : dârayâmiy : thâ		
27	tiy : Dârayavaush : xshâyathiya : ima : tyâ : manâ : kartam : pasâva : yathâ : xsh	(26-35.) Darius the King says: This is what was done by me after I became king. A son of	Kral Darius diyor ki: Ben kral olduktan sonra tarafımdan yapılan budur. Kyros'un

28	âyathiya : abavam : Kabûjiya : nâma : Kûraush : puça : amâxam : taumây	Cyrus, Cambyses by name, of our family -- he was king here of that Cambyses there was a brother, Smerdis by name, having the same mother and the same father as Cambyses. Afterwards, Cambyses slew that Smerdis. When Cambyses slew Smerdis, it did not become known to the people that Smerdis had been slain. Afterwards, Cambyses went to Egypt. When Cambyses had gone off to Egypt, after that the people became evil. After that the Lie waxed great in the country, both in Persia and in Media and in the other provinces.	Kambyses adlı oğlu bizim ailemizdendi. O burada kraldı. Kambyses'in aynı anne ve babadan olma Smerdis adında bir erkek kardeşi vardı. Daha sonra Kambyses, Smerdis'i öldürdü. Smerdis'in Kambyses tarafından öldürüldüğü insanlar tarafından bilinmedi. Bundan sonra Kambyses Mısır'a gitti. Kambyses Mısır'a gittikten sonra insanlar (ona) düşman oldu. Aldatmaca ülkede hem Persia, hem Media ve hem de diğer eyaletlerde giderek yayıldı.
29	â : hauvam : idâ : xshâyathiya : âha : avahyâ : Kabûjiyahyâ : brâ		
30	tâ : Bardiya : nâma : âha : hamâtâ : hamapitâ : Kabûjiyahyâ : pasâva : Ka		
31	bûjiya : avam : Bardiya : avâja : yathâ : Kabûjiya : Bardiya : avâja : kârahy		
32	â : naiy : azdâ : abava : tya : Bardiya : avajata : pasâva : Kabûjiya : Mudrâyam		
33	: ashiyava : yathâ : Kabûjiya : Mudrâyam : ashiyava : pasâva : kâra : arika : abava		
34	: pasâva : drauga : dahyauvâ : vasiy : abava : utâ : Pârsaiy : utâ : Mâdaiy : ut		
35	â : aniyâuvâ : dahyushuvâ : thâtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : pa		
36	sâva : I martiya : magush : âha : Gaumâta : nâma : hauv : udapatatâ : hacâ : Paishi	(35-43.) Darius the King says: Afterwards, there was one man, a Magian, named Gaumata; he rose up from Paishiyauvada. A mountain named Arakadri -- from there 14 days of the month Viyakhna were past when he rose up. He lied to the people thus: "I am Smerdis, the son of Cyrus, brother of Cambyses." After that, all the people became rebellious from Cambyses, (and) went over to him, both Persia and Media and the other provinces. He seized the kingdom; of the month Garmapada 9 days were past, then he seized the kingdom. After that, Cambyses died by his own hand.	Kral Darius diyor ki: Daha sonra, bir Magi (muğ) olan Gaumata adındaki bir adam Paishiyauvada'da ayaklandı. O, Viyakhna ayının 14. Günü Arakadri adındaki bir dağda ayaklandı. İnsanlara şöyle yalan söyledi: 'Ben Kyros'un oğlu, Kambyses'in kardeşi Smerdis'im.' Akabinde tüm insanlar Kambyses'e isyan etti ve hem Persia, hem Media hem de diğer eyaletler onun üzerine yürüdü. Gaumata, Garmapada ayının 9. Günü krallığı ele geçirdi. Bundan sonra Kambyses kendini öldürdü.
37	yâuvâdâyâ : Arakadri : nâma : kaufa : hacâ : avadasha : Viyaxnahya : mâh		
38	yâ : XIV : raucabish : thakatâ : âha : yadiy : udapatatâ : hauv : kârahyâ : avathâ		
39	adurujiya : adam : Bardiya : amiy : hya : Kûraush : puça : Kabûjiyahyâ : br		
40	âtâ : pasâva : kâra : haruva : hamiçiya : abava : hacâ : Kabûjiyâ : abiy : avam :		
41	ashiyava : utâ : Pârsa : utâ : Mâda : utâ : aniyâ : dahyâva : xshaçam : hauv		
42	: agarbâyatâ : Garmapadahya : mâhyâ : IX : raucabish : thakatâ : âha : avathâ : xsha		
43	çam : agarbâyatâ : pasâva : Kabûjiya : uvâmarshiyush : amariyatâ : thâtiy		
44	Dârayavaush : xshâyathiya : aita : xshaçam : tya : Gaumâta : hya : magush : adîn	(43-48.) Darius the King says: This kingdom which Gaumata the Magian took away from Cambyses, this kingdom from long ago had belonged to our family. After that, Gaumata	Kral Darius diyor ki: Magian (muğ) olan Gaumata'nın Kambyses'in elinden aldığı bu krallık çok eskiden beri benim aileme aitti. Daha sonra magian (muğ) olan Gaumata onu
45	â : Kabûjiyam : aita : xshaçam : hacâ : paruviyata : amâxam : taumâyâ : â		

46	ha : pasâva : Gaumâta : hya : adînâ : Kabûjiyam : utâ : Pârsam : utâ	the Magian took (it) from Cambyes; he took to himself both Persia and Media and the other provinces, he made (them) his own possession, he became king.	Kambyes'in elinden aldı. Hem Persia'yı, hem Media'yı hem de diğer eyaletleri alıp kendi mülkü yaptı ve kral oldu.
47	Mâdam : utâ : aniyâ : dahyâva : hauv : âyasatâ : uvâpashiyam : akutâ : hau		
48	v : xshâyathiya : abava : thâtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : naiy : âha : martiya :		
49	naiy : Pârsa : naiy : Mâda : naiy : amâxam : taumâyâ : kashciy : hya : avam : Gau	(48-61.) Darius the King says: There was not a man, neither a Persian nor a Mede nor anyone of our family, who might make that Gaumata the Magian deprived of the kingdom. The people feared him greatly, (thinking that) he would slay in numbers the people who previously had known Smerdis; for this reason he would slay the people, "lest they know me, that I am not Smerdis the son of Cyrus." Nobody dared say anything about Gaumata the Magian, until I came. After that I sought help of Ahuramazda; Ahuramazda bore me aid; of the month Bagayadi 10 days were past, then I with a few men slew that Gaumata the Magian, and those who were his foremost followers. A fortress named Sikayauvati, a district named Nisaya, in Media -- here I slew him. I took the kingdom from him. By the favor of Ahuramazda I became king; Ahuramazda bestowed the kingdom upon me.	Kral Darius diyor ki: Magian (muğ) olan Gaumata'nın elinden alabilecek ne bir Pers, ne bir Med, ne de ailemizden biri hiç kimse yoktu. Gaumata'nın gerçek Smerdis'i bilen herkesi öldürebileceği düşüncesiyle insanlar ondan çok korktular. Gaumata, 'Kyros'un oğlu Smerdis olmadığını biliyor olmasınlar'' diyerek insanları öldürebilirlerdi. Ben gelene kadar hiç kimse magian (muğ) Gaumata'ya karşı bir şey söylemeye cesaret edemedi. Ondan sonra ben, Ahuramazda'dan yardım istedim. Ahuramazda bana yardım etti. Birkaç adamımla beraber, Bagayadi ayının 10. Gününde, Magian Gaumata ve onun önde gelen destekçilerini öldürdüm. Onu Media'da Nisaya adındaki bölgede Sikayauvati adlı bir kalede öldürdüm. Krallığı onun elinden aldım. Ahuramazda'nın lütüfıyla kral oldum. Ahuramazda krallığı bana ihsan etti.
50	mâtam : tyam : magum : xshaçam : dîtam : caxriyâ : kârashim : hacâ : darsham : a		
51	tarsa : kâram : vasiy : avâjaniyâ : hya : paranam : Bardiyam : adânâ : avahyar		
52	âdiy : kâram : avâjaniyâ : mâtyamâm : xshnâsâtiy : tya : adam : naiy : Bard		
53	iya : amiy : hya : Kûraush : puça : kashciy : naiy : adarshnaush : cishciy : thastana		
54	iy : pariy : Gaumâtam : tyam : magum : yâtâ : adam : arasam : pasâva : adam : Aura		
55	maz(d)âm : patiyâvahyaiy : Auramazdâmai : upastâm : abara : Bâgayâdaish :		
56	mâhyâ : X : raucabish : thakatâ : âha : avathâ : adam : hadâ : kamnaibish : martiyaibi		
57	sh : avam : Gaumâtam : tyam : magum avâjanam : utâ : tyaishaiy : fratamâ : mar		
58	tiyâ : anushiyâ : âhatâ : Sikayauvatish : nâmâ : didâ : Nisâya : nâ		
59	mâ : dahyâush : Mâdaiy : avadashim : avâjanam : xshaçamshim : adam : adînam : va		
60	shnâ : Auramazdâha : adam : xshâyathiya : abavam : Auramazdâ : xshaçam : manâ : fr		
61	âbara : thâtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : xshaçam : tya : hacâ : amâxam ta		
62	umâyâ : parâbartam : âha : ava : adam : patipadam : akunavam : adamshim : gâtha	(61-71.) Darius the King says: The kingdom which had been taken away from our family,	Kral Darius diyor ki: Ailemin elinden alınmış olan krallığı (olması gereken yere) geri

63	vâ : avâstâyam : yathâ : paruvamciy : avayjâ : adam : akuravam : âyadan	that I put in its Place; I reestablished it on its foundation. As before, so I made the sanctuaries which Gaumata the Magian destroyed. I restored to the people the pastures and the herds, the household slaves and the houses which Gaumata the Magian took away from them. I reestablished the people on its foundation, both Persia and Media and the other provinces. As before, so I brought back what had been taken away. By the favor of Ahuramazda this I did: I strove until I reestablished our royal house on its foundation as (it was) before. So I strove, by the favor of Ahuramazda, so that Gaumata the Magian did not remove our royal house.	getirdim. Krallığı eski temelleri üzerinde yeniden kurdum. Magian (muğ) Gaumata'nın yok ettiği tapınakları, eskiden olduğu gibi yeniden inşa ettim. İnsanlara Magian Gaumata'nın onların elinden aldığı, otlaklarını, sürülerini, evlerini ve kölelerini geri verdim. İnsanları hem Persia'da, hem Media'da hem de diğer eyaletlerde bölgelerine yeniden yerleştirdim. Ortadan kaldırılan herşeyi eski zamanlarda olduğu gibi geri getirdim. Bunu Ahuramazda'nın lütfu sayesinde yaptım. Kraliyet sarayımızı, eski günlerde olduğu gibi, temelleri üzerinde yeniden inşa edene kadar çabaladım. Ahuramazda'nın lütfuyla, magian olan Gaumata kraliyet sarayımızı ortadan kaldır (a) madı.
64	â : tyâ : Gaumâta : hya : magush : viyaka : adam : niyaçârayam : kârahyâ : abi		
65	carish : gaithâmçâ : mâniyamcâ : vithbishcâ : tyâdish : Gaumâta : hya :		
66	magush : adînâ : adam : kâram : gâthavâ : avâstâyam : Pârsamcâ : Mâdamc		
67	â : utâ : aniyâ : dahyâva : yathâ : paruvamciy : avathâ : adam : tya : parâbarta		
68	m : patiyabaram : vashnâ : Auramazdâha : ima : adam : akunavam : adam : hamataxshaiy		
69	yâtâ : vitham : tyâm : amâxam : gâthavâ : avâstâyam : yathâ : paruvamciy :		
70	avathâ : adam : hamataxshaiy : vashnâ : Auramazdâha : yathâ : Gaumâta : hya : magu	(71-72.) Darius the King says: This is what I did after I became king. (73-81.) Darius the King says: When I had slain Gaumata the Magian, afterwards one man, named Asina, son of Upadarma -- he rose up in Elam. To the people he said thus: "I am king in Elam." Afterwards the Elamites became rebellious, (and) went over to that Asina; he became king in Elam. And one man, a Babylonian, named Nidintu-Bel, son of Ainaira -- he rose up in Babylon; thus he deceived the people: "I am Nebuchadrezzar the son of Nabonidus." Afterwards the Babylonian people all went over to that Nidintu-Bel; Babylonia became rebellious; he seized the kingdom in Babylon.	Kral Darius diyor ki: Kral olduktan sonra yaptığım budur. Kral Darius diyor ki: Ben Magian (olan) Gaumata'yı öldürdükten sonra Upadarma'nın oğlu (olan) Asina adındaki bir adam Elam'da ayaklandı. İnsanlara şöyle dedi: "Ben Elam kralıyım." Daha sonra Elamlılar asi oldu ve Asina'nın tarafına geçti. Asina Elam kralı oldu. Ayrıca Ainaira'nın oğlu (olan) Nidintu-Bel adındaki Babilli bir adam Babil'de ayaklandı. İnsanları şöyle kandırdı: "Ben Nabonidus'un oğlu Nebukadnezar'ım." Daha sonra Babilli insanların tümü Nidintu-Bel'in tarafına geçti. Babil ayaklandı. Nidintu-Bel Babil'de krallığı ele geçirdi.
71	sh : vitham : tyâm : amâxam : naiy : parâbara : thâtiy : Dârayavaush : xshâyath		
72	iya : ima : tya : adam : akunavam : pasâva : yathâ : xshâyathiya : abavam : thâtiy		
73	Dârayavaush : xshâyathiya : yathâ : adam : Gaumâtam : tyam : magum avâjanam : pa		
74	sâva : I martiya : Âçina : nâma : Upadarmahyâ : puça : hauv : udapatatâ : Ūvjai		
75	y : kârahyâ : avathâ : athaha : adam : Ūvjaiy : xshâyathiya : amiy : pasâva : Ūv		
76	jiyâ : hamiçiyâ : abava : abiy : avam : Âçinam : ashiyava : hauv : xshâyathiya		
77	abava : Ūvjaiy : utâ : I martiya : Bâbiruviya : Naditabaira : nâma : Ainairahy		
78	â : puça : hauv : udapatati : Bibirauv : kiram avafi : adurujiya : adam : Nab		
79	ukudracara : amiy : hya : Nabunaitahyâ : puça : pasâva : kâra : hya : Bâbiruviya		
80	haruva : abiy : avam : Naditabairam : ashiyava : Bâbirush : hamiçiya : abava : x		

81	shaçam : tya : Bâbirauv : hauv : agarbâyâtâ : thâtiy : Dârayavaush : xshâya		
82	thiya : pasâva : adam : frâishayam : Ūvjam : hauv : Âçina : basta : anayâtâ : abiy : mâ	(81-83). Darius the King says: After that I sent (a message) to Elam. This Acina was led to me bound; I slew him.	Kral Darius diyor ki: Bundan sonra Elam'a bir ordu gönderdim. Asina yakalanarak bana getirildi ve onu öldürdüm.
83	m : adamshim : avâjanam : thâtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : pasâva : adam : Bâ		
84	birum : ashiyavam : abiy : avam : Naditabairam : hya : Nabukudracara : agaubatâ	(83-90). Darius the King says: After that I went off to Babylon, against that Nidintu- Bel who called himself Nebuchadrezzar. The army of Nidintu-Bel held the Tigris; there it took its stand, and on account of the waters (the Tigris) was unfordable. Thereupon (some of) my army I supported on (inflated) skins, others I made camel- borne, for others I brought horses. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda we got across the Tigris. There I smote that army of Nidintu-Bel exceedingly; of the month Asiyadiya 26 days were past, then we fought the battle.	Kral Darius diyor ki: Daha sonra kendini Nebaukadnezar olarak adlandırılan Nidintu-Bel'e karşı Babil'e yürüdüm. Niduntu-Bel'in ordusu Dicle nehrini tutuyordu ve orada yerini almıştı. Sular nedeniyle Dicle nehri geçit vermiyordu. Bunun üzerine ordumun bir kısmına şişirilmiş deriler temin ettim, bir kısmını develerle yüzdürdüm (ve) bir kısmı için de atlar getirdim. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazd'nın lütfuyla Dicle'nin karşısına geçtik. Orada Nidintu-Bel'in ordusunu fazlasıyla mahvettim. Asiyadiya ayının 26. Gününde savaştık.
85	kara : hya : Naditabairahyâ : Tigrâm : adâraya : avadâ : aishtatâ : utâ		
86	abish : nâviyâ : âha : pasâva : adam : kâram : mashkâuvâ : avâkanam : aniyam : ush		
87	bârim : akunavam : aniyahyâ : asam : frânayam : Auramazdâmaiy : upastâm		
88	abara : vashnâ : Auramazdâha : Tigrâm : viyatarayâmâ : avadâ : avam : kâram :		
89	tyam : Naditabairahyâ : adam : ajanam : vasiy : Âçiyâdiyahya : mâhyâ : XXVI : rau		
90	cabish : thakatâ : âha : avathâ : hamaranam : akumâ : thâtiy : Dârayavaush : x		
91	shâyathiya : pasâva : adam : Bâbirum : ashiyavam : athiy : Bâbirum : yathâ : naiy : up	(90-96). Darius the King says: After that I went off to Babylon. When I had not arrived at Babylon, a town named Zazana, beside the Euphrates -- there this Nidintu-Bel who called himself Nebuchadrezzar came with an army against me, to deliver battle. Thereupon we Joined battle; Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda I smote that army of Nidintu-Bel exceedingly. The rest was thrown into the water, (and) the water carried it away. Of the month Anamaka 2 days were past, then we fought the battle.	Kral Darius diyor ki: Ondan sonra Babil'e gittim. Ben Babil'e varmadan önce Fırat nehri kıyısında Zazana adındaki bir şehirde kendini Nebukadnezar olarak adlandıran Nidintu-Bel savaş yapmak için bir orduyla üzerine geldi. Bunun üzerine çarpmaya başladık. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla Niduntu-Bel'in ordusunu fazlasıyla mahvettim. Kalanı suya atıldı ve su onları alıp götürdü. Anmaka ayının 2. Gününde savaştık.
92	âyam : Zâzâna : nâma : vardanam : anuv : Ufrâtuvâ : avadâ : hauv : Nadita		
93	baira : hya : Nabukudracara : agaubatâ : âish : hadâ : kârâ : patish : mâm : hamaranam :		
94	cartanaiy : pasâva hainaranam akumâ : Auramazdâmaiy : upastâm : abara : vashnâ : Aurama		
95	zdâha : kâram : tyam : Naditabairahyâ : adam : ajanam : vasiy : aniya : âpiyâ : âhyatâ : â		
96	pidhim : parâbara : Anâmakahya : mâhyâ : II: raucibish : thakatâ : âha : avathâ : hamaranam akumâ		

2.Darius, Behishtun (DB), Sütun 2:

Satır	Eski Farsça	İngilizce	Türkçe
1	thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: pasâva: Naditabaira: ha	(1-5.) Darius the King says: After that, Nidintu-Bel with a few horsemen fled; he went off to Babylon. Thereupon I went to Babylon. By the favor of Ahuramazda both I seized Babylon and I took that Nidintu-Bel prisoner. After that, I slew that Nidintu-Bel at Babylon.	Kral Darius diyor ki: Ondan sonra Niduntu-Bel birkaç atlısıyla beraber kaçtı, Babil'e gitti. Bunun üzerine (ben de) Babil'e gittim. Ahuramazda'nın lütfuyla hem Babil'i ele geçirdim. Hem de Niduntu-Bel'i esir aldım. Daha sonra Niduntu-Bel'i Babil'de öldürdüm.
2	Da: kamnaibish: asabâraibish: Amutha: Bâbirum: Ashiya		
3	va: pasâva: adam: Bâbirum: ashiyavam: vashnâ: Auramazdâha: Uta Bâ		
4	birum: agarbâyam: UTA: avam: Naditabairam: agarbâyam: pasâva: ava		
5	m: Naditabairam: adam: Bâbirauv: avâjanam: thâtiy: Dârayavaush: x		
6	shâyathiya: Yata: adam: Babirauv: AHAM: Ima: dahyâva: TYA: hacâma: ha	(5-8.) Darius the King says: While I was in Babylon, these are the provinces which became rebellious from me: Persia, Elam, Media, Assyria, Egypt, Parthia, Margiana, Sattagydia, Scythia.	Kral Darius diyor ki: Ben Babil'deyken bana karşı ayaklanan eyaletler şunlardır: İran, Elam, Media, Asur, Mısır, Parthia, Margiana, Sattagydia, Scythia.
7	miçiyâ: Abava: Parsa: Ūvja: Mada: Athurâ: Mudrâya: Parthava: Margush: Tha		
8	tagush: Saka: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: Ben martiya: Martiya: nâ		
9	ma: Cixrâish: Puca: Kuganakâ: Nama: vardanam: Pârsaiy: Avada: adâraya:	(8-11.) Darius the King says: One man, named Martiya, son of Cincikhri -- a town named Kuganaka, in Persia -- there he abode. He rose up in Elam; to the people thus he said, "I am Imanish, king in Elam."	Kral Darius diyor ki: Cincikhri'nin oğlu (olan) Martiya adındaki bir adam İran'da Kuganaka adında bir şehirde kalıyordu. O Elam'da ayaklandı (ve) insanlara şöyle dedi: "Ben Elam kralı Imanish'im."
10	hauv: udapatatâ: Ūvjaiy: kârahyâ: avathâ: athaha: adam: Imanish: amiy: Ū		
11	vjaiy: xshâyathiya: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: adakaiy: adam: ashna		
12	iy: AHAM: abiy: Ūvjam: pasâva: hacâma: atarsa: Ūvjiyâ: avam: Marti	(11-13.) Darius the King says: At that time I was near Elam. Thereupon the Elamites were afraid of me; they seized that Martiya who was their chief, and slew him.	Kral Darius diyor ki: O zaman ben Elam yakınlarındaydım. Bu yüzden Elamlılar benden korkuyordu. Önderleri olan Martiya'yı yakaladılar ve öldürdüler.
13	yam: agarbâya: hyashâm: mathishta: Aha: utâshim: avâjana: thâtiy: D		
14	ârayavaush: xshayathiya: Ben martiya: Fravartish: Nama: Mada: hauv: udapatat	(13-17.) Darius the King says: One man, named Phraortes, a Median -- he rose up in Media. To the people thus he said, "I am Khshathrita, of the family of Cyaxares." Thereafter the Median army which (was) in the palace, became rebellious from me,	Kral Darius diyor ki: Bir Med olan Phraortes adındaki bir adam Media'da ayaklandı. İnsanlara şöyle dedi: "Ben Cyaxares sülalesinden Khshathrita'yım." Daha sonra sarayda bulunan bir Med ordusu bana karşı ayaklandı ve Phraortes'in tarafına geçti. Phraortes Media kralı oldu.
15	â: Mâdaiy: kârahyâ: avathâ: athaha: adam: Xshathrita: amiy: Uvaxshtrah		
16	yâ: taumâyâ: pasâva: Kara: Mada: hya: uithâpatiy: hauv: hacâma: hamiçiya: a		

17	bava: abiy: avam: Fravartim: ashiyava: hauv: xshâyathiya: Abava: Mâdaiy:	(and) went over to that Phraortem. He became king in Media.	
18	thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: Kara: Parsa: UTA: Mada: hya: upa: Mam: â	(18-29.) Darius the King says: The Persian and Median army which was with me, this was a small (force). Thereupon I sent forth an army. A Persian named Hydarnes, my subject - - I made him chief of them; I said to them thus: "Go forth, smite that Median army which does not call itself mine!" Thereupon this Hydarnes with the army marched off. When he arrived in Media, a town named Maru, in Media -- there he joined battle with the Medes. He who was chief among the Medes, he at that time was not there.	Kral Darius diyor ki: Bunun üzerine yanımdaki küçük İran ve Media ordusunu ileri gönderdim. Bana tabi olan Hydarnes adındaki bir İranlı'yı onların lideri yaptım. Onlara şöyle dedim. "Gidin ve bana tabi olmadıklarını söyleyen o Med ordusunu mahvedin." Bunun üzerine Hydarnes orduyla beraber yürüdü. Media'ya vardığında orada Maru adlı bir şehirden Media'lılarla savaşa tutuştı. Medlerin lideri olan kişi o sırada orada değildi. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum o isyancı orduyu fazlasıyla cezalandırdı. Anamuka ayının 27. Günü onlarla savaş yapıldı. Daha sonra ben Media'ya varana kadar Media'da Kampanda adındaki bir bölgede ordum beni bekledi.
19	ha: hauv: kamnam: Aha: pasâva: adam: Karam: frâishayam: Vidarna: Nama: Parsa: man		
20	â: badaka: avamshâm: mathishtam: akunavam: avathâshâm: athaham: paraitâ: avam: k		
21	Aram: tyam: Bayan: JATA: hya: manâ: naiy: gaubataiy: pasâva: hauv: Vidarna: ha		
22	DA: KARA: ashiyava: yatha: Bayan: parârasa: Mârush: Nama: vardanam: rûz		
23	daiy: Avada: hamaranam: akunaush: hada: Mâdaibish: hya: Mâdaishuva	Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army exceedingly. Of the month Anamaka 27 days were past, then the battle was fought by them. Thereafter this army of mine, a district named Kampanda, in Media -- there it waited for me until I arrived in Media.	
24	: mathishta: Aha: hauv: adaka: naiy: Avada: Aha: Auramazdâmai: u		
25	pastâm: abara: vashnâ: Auramazdâha: Kara: hya: manâ: avam: Karam: t		
26	yam: hamiçiyam: aja: vasiy: Anâmakahya: Mahya: XXVII: raucabish: Thakat		
27	â: Aha: avathâshâm: hamaranam: kartam: pasâva: hauv: Kara: hya: manâ: Kapada: NAMÂ		
28	dahyâush: Mâdaiy: Avada: Mam: amânaiya: Yata: adam: arasam: Mada		
29	m: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: Dâdarshish: Nama: Arminiya: man		
30	â: badaka: avam: adam: frâishayam: Arminam: avathâshaiy: athaham: paraidiy: KA	(29-37.) Darius the King says: An Armenian named Dadarshi, my subject -- I sent him forth to Armenia. I said to him: "Go forth, that rebellious army which does not call itself mine, that do you smite!" Thereupon Dadarshi marched off. When he arrived in Armenia, thereafter the	Kral Darius diyor ki: Bana tabi olan Dadarşış adındaki bir Ermeni'yi Armenia'ya doğru gönderdim. Ona şöyle dedim: "Git ve bana tabi olmadıklarını söyleyen o isyancı orduyu mahvet." Bunun üzerine Dadarşış ilerledi. Dadarşış Armenia'ya vardikten sonra isyancılar toplandı ve savaşmak
31	ra: hya: hamiçiva: manâ: naiy: gaubataiy: avam: jadiy: pasâva: Dâdarshi		
32	sh: ashiyava: yatha: Arminam: parârasa: pasâva: hamiçiyâ: hagmati: parai		

33	TA: patish: Dâdarshim: hamaranam: cartanaiy: Zûzahya: Nama: âvahanam: A	rebels assembled (and) came out against Dadarshi to join battle. A place named Zuzahya, in Armenia -- there they joined battle.	için onun karşısına çıktı. Armenia'da Zuzahya adındaki bir yerde savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti.
34	rminiya: Avada: hamaranam: akunava: Auramazdâmai: upastâm: a	Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army exceedingly; of the month Thuravahara 8 days were past, then the battle was fought by them.	Ahuramazda'nın lütfuyla ordum, o isyancı orduyu fazlasıyla cezalandırdı. Thuravahara ayının 8. Günü onlarla savaş yapıldı.
35	bara: vashnâ: Auramazdâha: Kara: hya: manâ: avam: Karam: tyam: hamiçiyam:		
36	aja: vasiy: Thûravâharahya: Mahya: VIII: raucabish: thakatâ: aha: avath		
37	Asham: hamaranam: kartam: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: patiy: duv		
38	itîyam: hamiçiyâ: hagmatâ: paraitâ: patish: Dâdarshim: hamaranam: carta	(37-42.) Darius the King says: Again a second time the rebels assembled (and) came out against Dadarshi to join battle. A stronghold named Tigra, in Armenia -- there they joined battle.	Kral Darius diyor ki: İsyancılar ikinci kez tekrar toplandı ve savaşmak için Dadarşîş'in karşısına çıktılar. Armenia'da Tigra adındaki bir kalede savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum, o isyancı orduyu fazlasıyla cezalandırdı.
39	naiy: Tigra: Nama: Dida: Arminiya: Avada: hamaranam: akunava: A	Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army exceedingly; of the month Thuravahara 18 days were past, then the battle was fought by them.	Thuravahara ayının 18. Günü onlarla savaş yapıldı.
40	uramazdâmai: upastâm: abara: vashnâ: Auramazdâha: Kara: hya: manâ: a		
41	vam: Karam: tyam: hamiçiyam: aja: vasiy: Thûravâharahya: Mahya: XVIII		
42	: raucabish: thakatâ: Aha: avathâshâm: hamaranam: kartam: thâtiy: Daraya		
43	vaush: xshâyathiya: patiy: çitîyam: hamiçiyâ: hagmatâ: paraitâ: pat	(42-49.) Darius the King says: Again a third time the rebels assembled (and) came out against Dadarshi to join battle. A fortress named Uyama, in Armenia -- there they joined battle. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army exceedingly; of the month Thaigarci 9 days were past, then the battle was fought by them. Thereafter Dadarshi waited for me until I arrived in Media.	Kral Darius diyor ki: İsyancılar üçüncü kez tekrar toplandı ve savaşmak için Dadarşîş'in karşısına çıktılar. Armenia'da Uyama adındaki bir kalede savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum, o isyancı orduyu fazlasıyla cezalandırdı. Thaigarci ayının 9. Günü onlarla savaş yapıldı. Daha sonra ben Media'ya varana kadar benim için bekledi.
44	ish: Dâdarshim: hamaranam: cartanaiy: Uyama: Nama: Dida: Arminiya: a		
45	Vada: hamaranam: akunava: Auramazdâmai: upastâm: abara: vashnâ: Aurama		
46	zdâha: KARA: hya: manâ: avam: Karam: tyam: hamiçiyam: aja: vasiy: Thâigarca		
47	ish: Mahya: IX: raucabish: thakatâ: Aha: avathâshâm: hamaranam: kartam: pasâva		
48	: Dâdarshish: Cita: Mam: Amanaya: Arminiya: Yata: adam: arasam: rûz		
49	baraj: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: pasâva: Vaumisa: Nama: Parsa: manâ: ba		
50	daka: avam: adam: frâishayam: Arminam: avathâshaiy: athaham: paraidiy: KARA:	(49-57.) Darius the King says: Thereafter a Persian named Vaumisa, my subject-him I	Kral Darius diyor ki: Daha sonra bana tabi olan Vaumisa adındaki bir İran'lıyı Armenia'ya doğru

51	hya: hamiçiya: manâ: naiy: gaubataiy: avam: jادی: pasâva: Vaumisa: a	sent forth to Armenia. Thus I said to him: "Go forth; the rebellious army which does not call itself mine -- smite them!" Thereupon Vaumisa marched off. When he arrived in Armenia, then the rebels assembled (and) came out against Vaumisa to join battle. A district named Izala, in Assyria -- there they joined battle. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army exceedingly; of the month Anamaka 15 days were past, then the battle was fought by them.	gönderdim. Ona şöyle dedim: "Git ve bana tabi olmadıklarını söyleyen o isyancı orduyu mahvet." Bunun üzerine Vaumisa ilerledi. Vaumisa Armenia'ya vardıktan sonra isyancılar toplandı ve savaşmak için onun karşısına çıktı. Asur'da Izala adındaki bir bölgede savaştilar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum, o isyancı orduyu fazlasıyla cezalandırdı. Anamaka ayının 15. Günü onlarla savaş yapıldı.
52	shiyava: yatha: Arminam: parârasa: pasâva: hamiçiyâ: hagmatâ: paraitâ: pa Tish		
53	: Vaumisam hamaranam: cartanaiy: Izalâ: Nama: dahyâush: Athurây		
54	â: Avada: hamaranam: akunava: Auramazdâmai: upastâm abara: vashnâ: Au		
55	ramazdâha: KARA: hya: manâ: avam: Karam: tyam: hamiçiyam: aja: vasiy:		
56	Anâmakahya: Mahya: XV: raucabish: thakatâ: Aha: avathâshâm: hamaranam:		
57	kartam: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: patiy: duvitfiyam: jambon		
58	içiyâ: hagmatâ: paraitâ: patish: Vaumisam: hamaranam: cartanaiy: Au	(57-63.) Darius the King says: Again a second time the rebels assembled (and) came out against Vaumisa to join battle. A district named Autiyara, in Armenia -- there they joined battle. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army exceedingly; on the last day of the month Thuravaharâthen the battle was fought by them. After that, Vaumisa waited for me in Armenia until I arrived in Media.	Kral Darius diyor ki: İsyancılar ikinci kez tekrar toplandı ve savaşmak için Vaumisa'nın karşısına çıktılar. Armenia'da Autiyara adındaki bir bölgede savaştilar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum, o isyancı orduyu fazlasıyla cezalandırdı. Thuravaharâthen ayının son gününde onlarla savaş yapıldı. Ondan sonra ben Media'ya varana kadar Vaumisa benim için bekledi.
59	tiyâra: Nama: dahyâush: Arminiya: Avada: hamaranam: akunava:		
60	Auramazdâmai: upastâm: abara: vashnâ: Auramazdâha: Kara: hya: ma		
61	nâ: avam: Karam: tyam: hamiçiyam: aja: vasiy: Thûravâharahya: mah		
62	yâ: jiyamnam: patiy: avathâshâm: hamaranam: kartam: pasâva: Vaumisa		
63	: Cita: Mam: Amanaya: Arminiya: Yata: adam: arasam: Madam		
64	: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: pasâva: adam: nijâyam: HACA:		
65	Bâbiraush: ashiyavam: Bayan: yatha: Bayan: parârasam: Kudurush: Nama:	(64-70.) Darius the King says: Thereafter I went away from Babylon (and) arrived in Media. When I arrived in Media, a town named Kunduru, in Media -- there this Phraortes who called himself king in Media came with an army against me to join battle. Thereafter we joined battle. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda that army of Phraortes I smote exceedingly; of the month Adukannaisha 25 days were	Kral Darius diyor ki: Daha sonra ben Babil'den ayrıldım ve Media'ya vardım. Media'ya vardığımda orada Kunduru adındaki bir şehirde Media kralı olduğunu söyleyen Phraortes savaşmak için bir orduyla karşıma çıktı. Daha sonra savaşa tutuştuk. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla Phraortes'in ordusunu fazlasıyla cezalandırdım. Adukannaisha ayının 25. Günü savaşlık.
66	vardanam: Mâdai: Avada: hauv: Fravartish: HYA: Mâdai: xshâyathiya: a		
67	gaubatâ: aish: hada: Kara: patish: Mam: hamaranam: cartanaiy: pasâva hamarana		
68	m: akuma: Auramazdâmai: upastâm: abara: vashnâ: Auramazdâha: Karam		

69	: tyam: Fravartaish: adam: ajanam: vasiy: Adukanaishahya: Mahya: XXV: ra	past, then we fought the battle.	
70	ucabish: thakatâ: Aha: avathâ: hamaranam: akuma: thâtiy: Dârayavaush: x		
71	shâyathiya: pasâva: hauv: Fravartish: hada: kamnaibish: asabâraibish: Amutha: Ra	(70-78.) Darius the King says: Thereafter this Phraortes with a few horsemen fled; a district named Raga, in Media -- along there he went off. Thereafter I sent an army in pursuit; Phraortes, seized, was led to me. I cut off his nose and ears and tongue, and put out one eye; he was kept bound at my palace entrance, all the people saw him. Afterward I impaled him at Ecbatana; and the men who were his foremost followers, those at Ecbatana within the fortress I (flayed and) hung out (their hides, stuffed with straw).	Kral Darius diyor ki: Ondan sonra Phraortes, birkaç adamıyla birlikte Media'da Raga adındaki bölgeye doğru kaçtı. Daha sonra (onun) peşinden bir ordu gönderdim. Phraortes yakalanıp bana getirildi. Onun burnunu, kulaklarını ve dilini kestim ve bir gözünü çıkardım. Sarayımın girişinde bağlı tutuldu ve tüm insanlar gördü. Onu ve önde gelen destekçilerini Ecbatana'da kazığa oturttum. Ecbatana'daki kalede derilerini yüzdüm ve saman ile doldurulmuş derilerini astım.
72	GA: Nama: dahyâush: Mâdaiy: avaparâ: ashiyava: pasâva: adam: Karam: f		
73	râishayam: nipadiy: Fravartish: âgarbîta: anayatâ: abiy: Mam: ada		
74	mshaiy: UTA: Naham: UTA: gaushâ: UTA: hazânam: frâjanam: utâsha		
75	iy: Ben casham: avajam: duvarayâmai: basta: adâriya: haruvashim: k		
76	Ara: avaina: pasâvashim: Hagmatânaiy: uzmayâpatiy: akunavam		
77	UTA: martiyâ: tyaishaiy: fratamâ: anushiyâ: âhatâ: avaiy: Ha		
78	gmatânaiy: atar: Didam: frâhajam: thâtiy: Dârayavaush: XSH		
79	âyathiya: Ben martiya: Çiçataxma: Nama: Asagartiya: hauvmai: hamiçiya:	(78-91.) Darius the King says: One man named Cisantakhma, a Sagartian -- he became rebellious to me; thus he said to the people, "I am king in Sagartia, of the family of Cyaxares." Thereupon I sent off a Persian and Median army; a Mede named Takhmaspada, my subject -- I made him chief of them. I said to them thus: "Go forth; the hostile army which shall not call itself mine, and smite them!" Thereupon Takhmaspada with the army went off; he joined battle with Cisantakhma. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army and took Cisantakhma prisoner, (and) led him to me. Afterwards I cut off both his nose and ears, and put out one eye, he was	Kral Darius diyor ki: Cisantakhma adındaki bir Sagartian bana karşı ayaklandı ve insanlara şöyle dedi: "Cyaxares sülalesinden (olan) ben, Sagartia kralıyım." Bunun üzerine bir Pers ve Med ordusu gönderdim. Bana tabi olan Takhmaspada adındaki bir Med'liyi onların lideri yaptım. Onlara şöyle dedim: "Gidin ve bana tabi olmadıklarını söyleyen o düşman ordusunu mahvedin." Bunun üzerine Takhmaspada orduyla beraber yürüdü. Cisantakhma ile savaşa tutuştu. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum, o isyancı orduyu mahvetti ve Cisantakhma'yı esir alıp bana getirdi. Onun hem burnunu hem de kulaklarını kestim ve bir gözünü çıkardım. Sarayımın girişinde bağlı tutuldu ve tüm insanlar onu gördü. Onu
80	Abava: kârahyâ: avathâ: athaha: adam: xshâyathiya: amiy: Asagarta		
81	iy: Uvaxshtrahyâ: taumâyâ: pasâva: adam: Karam: Pârsam: ut		
82	â: Bayan: frâishayam: Taxmaspâda: Nama: Mada: manâ: badaka: avam		
83	Sham: mathishtam: akunavam: avathâshâm: athaham: paraitâ: k		
84	Aram: hamiçiyam: hya: manâ: naiy: gaubâtaiy: avam: JATA: pas		
85	AVA: Taxmaspâda: hada: Kara: ashiyava: hamaranam: akunaush: vardı		
86	â: Çiçataxmâ: Auramazdâmai: upastâm: abara: vashnâ: Auramaz		

87	DAHA: KARA: hya: manâ: avam: Karam: tyam: hamiçiyam: aja: Uta: C	kept bound at my palace entrance, all the people saw him. Afterwards I impaled him at Arbela.	Arbela'da kazığa oturttum.
88	içataxmam: agarbâya: anaya: abiy: Mam pasâvashaiy: adam: Uta: n		
89	Aham: UTA: gaushâ: frâjanam: utâshaiy: Ben casham: avajam: duvarayâ		
90	mai: basta: adâriya: haruvashim: Kara: avaina: pasâvashim Arbairâyâ:		
91	uzmayâpatiy: akunavam: thatiy: Dârayavaush: xshâyathiya: ima: tya: ma	(91-92.) Darius the King says: This is what was done by me in Media.	Kral Darius diyor ki: Benim tarafımdan Media'da yapılanlar bunlardır.
92	nâ: kartam: Mâdaiy: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: Parthava: Uta: Var		
93	Kana: hamiçiyâ: Abava: hacâma: Fravartaish: agaubatâ: Vishtâspa: manâ: Pita: ha	(92-98.) Darius the King says: Parthia and Hyrcania became rebellious from me, called themselves (adherents) of Phraortes. Hystaspes my father -- he was in Parthia; him the people abandoned, became rebellious. Thereupon Hystaspes went forth with the army which was faithful to him. A town named Vishpauzati, in Parthia -- there he joined battle with the Parthians. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda Hystaspes smote that rebellious army exceedingly; of the month Viyakhna 22 days were past -- then the battle was fought by them.	Kral Darius diyor ki: Phraortes'in destekçileri olduklarını söyleyip Parthia ve Hyrcania bana karşı ayaklandı. Babam Hystaspes Parthia'daydı. İnsanlar Hystaspes'ten ayrılıp isyancı oldular. Bunun üzerine Hystaspes kendisine sadık olan bir ordu ile ileriye gitti. Parthia'da Vishpauzati adındaki bir şehirde Parthianlılarla savaşa tutuştı. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla Hystaspes o isyancı ordusunu fazlasıyla cezalandırdı. Viyakhna ayının 22. Günü onlarla savaş yapıldı.
94	uv: Parthavaiy: Aha: avam: Kara: avaharda: hamiçiya: Abava: pasâva: Vishtâspa:		
95	ashiyava: hada: Kara: hyashaiy: anushiya: Aha: Vishpauzâtish: Nama: varda		
96	nam: Parthavaiy: Avada: hamaranam: akunaush: hada: Parthavaibish: Auramazdâmai		
97	:upastâm: abara: vashnâ: Auramazdâha: Vishtâspa: avam: Karam: tyam: hamiçiya		
98	m: aja: vasiy: Viyaxnahya: Mahya: XXII: raucabish: thakatâ: Aha: avathâshâm: hamaranam: kartam		

3.Darius, Behishtun (DB), Sütun 3:

<i>Satr</i>	<i>Eski Farsça</i>	<i>İngilizce</i>	<i>Türkçe</i>
1	thâtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : pasâva : adam : kâra	(1-9.) Darius the King says: After that I sent forth a Persian army to Hystaspes, from Raga. When this army came to Hystaspes, there upon Hystaspes took that army (and) marched out. A town by name Patigrabana, in Parthia - there he joined battle with the rebels. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda Hystaspes smote that rebellious army exceedingly; of the month Garmapada 1 day was past -- then the battle was fought by them.	(1-9.) Kral Darius diyor ki: sonra ben Hystaspes'e Raga'dan bir Pers ordusu gönderdim. Bu ordu Hystaspes'e geldiğinde, Hystaspes bu orduyu aldı ve Part Krallığındaki Patigrabana isimli bir kasabada isyancılarla çarpmaya başladı. Ahuramazda bana yardım elini uzattı ve onun yardımı sayesinde Hystaspes bu isyancı orduyu hızla vurdu. Savaşın yapıldığı gün Garmapada ayının birinci günüydü.
2	m : Pârsam : frâishayam : abiy : Vishtâspam : hacâ : Ragâ		
3	yâ : yathâ : hauv : kâra : parârasa : abiy : Vishtâspam		
4	pasâva : Vishtâspa : âyasatâ : avam : kâram : ashiyava : Patigraba		
5	nâ : nâma : vardanam : Parthavaïy : avadâ : hamaranam : akunaush : hadâ :		
6	hamiçiyaibish : Auramazdâmaïy : upastâm : abara : vashnâ : Auramaz		
7	dâha : Vishtâspa : avam : kâram : tyam : hamiçiyam : aja : vasiy : Ga		
8	rmapadahya : mâhya : I : rauca : thakatam : âha : avathâshâm : hamaranam : ka		
9	rtam : thâtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : pasâva : dahyâush : ma		
10	nâ : abava : ima : tya : manâ : kartam : Parthavaïy : thâtiy : Dârayavau	(9-10.) Darius the King says: After that the province became mine. This is what was done by me in Parthia.	(9-10.) Kral Darius diyor ki: bundan sonra orası benim oldu. Part Krallığında benim yağtığım budur.
11	sh : xshâyathiya : Margush : nâmâ : dahyâush : hauvmaïy : hamiçiyâ : abava	(10-19.) Darius the King says: A province named Margiana -- it became rebellious to me. One man named Frada, a Margian -- him they made chief. There upon I sent forth against him a Persian named Dadarshi, my subject, satrap in Bactria. Thus I said to him: "Go forth, smite that army which does not call itself mine!" After that, Dadarshi marched out with the army; he joined battle with the Margians. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army exceedingly; of the month Asiyadiya 23 days were past -- then the battle was fought by them.	(10-19.) Kral Darius diyor ki: Margiana ismindeki bir şehir bana karşı isyankâr oldu. Margianalı Frada ismindeki bir adamı önderleri yaptılar. Onlara karşı Dadarshi ismindeki bir Acemi gönderdim. O benim Bactria'daki Acem valimdir. Ona dedim ki: "git, kendini bana ait görmeyen bu orduyu vur!". Bundan sonra Dadarshi ordusuyla yürüdü; Margianalılarla vuruştı. Ahuramazda bana yardım elini uzattı ve onun yardımı sayesinde ordum bu isyankâr orduyu hızla vurdu. Savaşın yapıldığı gün Asiyadiya ayının 23. Günüydü.
12	I martiya : Frâda : nâma : Mârgava : avam : mathishtam : akunavatâ : pasâ		
13	va : adam : frâishayam : Dâdarshish : nâma : Pârsa : manâ : badaka : Bâxtriy		
14	â : xshaçapâvâ : abiy : avam : avathâshaiy : athaham : paraidiy : ava		
15	m : kâram : jadiy : hya : manâ : naiy : gaubataiy : pasâva : Dâdarshish : hadâ : k		
16	ârâ : ashiyava : hamaranam : akunaush : hadâ : Mârgavaibish : Auramazd		
17	âmaïy : upastâm : abara : vashnâ : Auramazdâha : kâra : hya : manâ : avam : kâram		

18	tyam : hamiçiyam : aja : vasiy : Âçiyâdihya : mâhyâ : XXIII : raucabi		
19	sh : thakatâ : âha : avathâshâm : hamaranam : kartam : thâtiy : Dârayavau		
20	sh : xshâyathiya : pasâva : dahyâush : manâ : abava : ima : tya : ma	(19-21.) Darius the King says: After that the province became mine. This is what was done by me in Bactria.	(19-21.) Kral Darius diyor ki: bundan sonra orası benim oldu. Bactria'da benim yağıtım budur.
21	nâ : kartam : Bâxtriya : thâtiy : Dârayavaush : xshâya		
22	thiya : I martiya : Vahyazdâta : nâma : Târavâ : nâma : vardanam	(21-28.) Darius the King says: One man named Vahyazdata -- a town named Tarava, a district named Yautiya, in Persia -- there he abode. He made the second uprising in Persia. To the people he said thus: "I am Smerdis, the son of Cyrus." Thereupon the Persian army which (was) in the palace, (having come) from Anshan previously -- it became rebellious from me, went over to that Vahyazdata. He became king in Persia.	(21-28.) Kral Darius diyor ki: Pers Krallığının Yautiya isimli bölgesindeki Tarava adındaki kasabada Vahyazdata adında bir adam oturuyordu. Persteki ikinci ayaklanmayı o yaptı. İnsanlara şöyle dedi: "Ben Smerdis, Cyrus'un oğluyum." Daha önce Anzan'dan gelmiş ve orada bulunan Pers ordusu bana karşı asileşti ve Vahyazdata'ya katıldı. O, Pers Kralı oldu.
23	Yautiyâ : nâmâ : dahyâush : Pârsaiy : avadâ : adâraya : ha		
24	uv : duivitiyam : udapatatâ : Pârsaiy : kârahya : avathâ		
25	athaha : adam : Bardiya : amiy : hya : Kûraush : puça : pasâva		
26	kâra : Pârsa : hya : Vithâpatiy : hacâ : Yadâyâ : frataran : ha		
27	kâra : Pârsa : hya : Vithâpatiy : hacâ : Yadâyâ : frataran : ha		
28	m : ashiyava : hauv : xshâyathiya : abava : Pârsaiy : thâ		
29	tiy : Dârayavaush : xshâyathiya : pasâva : adam : kâram : Pârsa	(28-40.) Darius the King says: Thereupon I sent forth the Persian and Median army which was by me. A Persian named Artavardiya, my subject -- I made him chief of them. The rest of the Persian army went forth behind me to Media. Thereupon Artavardiya with his army went forth to Persia. When he arrived in Persia, a town named Rakha, in Persia -- there this Vahyazdata who called himself Smerdis came with his army against Artavardiya, to join battle. Thereupon they joined battle. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that army of Vahyazdata exceedingly; of the month Thuravahara 12 days were past -- then the battle was fought by them.	(28-40.) Kral Darius diyor ki: bunun üzerine benden yana olan bir Pers ve Median ordusu gönderdim. Artavardiya ismindeki bir Acemi de onların kumandanı yaptım. Pers ordusunun geri kalanı Media'ya doğru benim arkamda yola çıktı. Artavardiya ordusuyla Pers'e çıktı. Pers'e geldiğinde Pers Krallığındaki Rakha isimli bir kasabada kendisine Smerdis diyen Vahyazdata ordusu ile Artavardiya ile karşılaştı ve vuruştular. Ahuramazda bana yardım elini uzattı ve onun yardımı sayesinde ordum Vahyazdata'nın ordusunu hızla vurdu. Savaşın yapıldığı gün Thuravahara ayının 12. Günüydü.
30	m : utâ : Mâdam : frâishayam : hya : upâ : mâm : âha : Artavard		
31	iya : nâma Pârsa : manâ : badaka : avamshâm : mathishtam : aku		
32	navam : hya : aniya : kâra : Pârsa : pasâ : manâ : ashiyava : M		
33	dam : pasâva : Artavardiya : hadâ : kârâ : ashiyava : Pârsam		
34	: yathâ : Pârsam : parârasa : Raxâ : nâma : vardanam : Pârsaiy : a		
35	vadâ : hauv : Vahyazdâta : hya : Bardiya : agaubatâ : âish :		
36	hadâ : kârâ : patish : Artavardiyam : hamaranam : cartanaiy : pas		

37	âva : hamaranam : akunava : Auramazdâmai : upastâm : abara : va		
38	shnâ : Auramazdâha : kâra : hya : manâ : avam : kâram : tyam : Vahya		
39	zdâtahya : aja : vasiy : Thûravâharahya : mâhyâ : XII : raucabish : thaka		
40	tâ : âha : avathâshâm : hamaranam : kartam : thâtiy : Dârayavaush : xsâyathi		
41	ya : pasâva : hauv : Vahyazdâta : hadâ : kamnaibish : asabâraibish : a	(40-49.) Darius the King says: After that, this Vahyazdata with a few horsemen fled; he went off to Paishiyauvada. From there he got an army; later he came against Artavardiya to join battle. A mountain named Parga -- there they joined battle. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that army of Vahyasdata exceedingly; of the month Garmapada 5 days were past -- then the battle was fought by them, and that Vahyazdata they took prisoner, and those who were his foremost followers they captured.	(40-49.) Kral Darius diyor ki: bundan sonra Vahyadata birkaç atlı adamla kaçtı ve Paishiyauvada'ya gitti. Orada bir ordu edindi; sonra Artavardiya ile vuruşmak için geldi. Parga adındaki dağda savaştlar. Ahuramazda bana yardım elini uzattı ve onun yardımı sayesinde ordum Vahyazdata'nın ordusunu hızla vurdu. Savaşın yapıldığı gün Garmapada ayının 5. Günüydü. Vahyazdata mahkum oldu ve önde gelen destekçileri de yakalandılar.
42	mutha : ashiyava : Paishiyâuvâdâm : hacâ : avadasha : kâram : âyasa		
43	tâ : hyâparam : âish : patish : Artavardiyam : hamaranam : cartana		
44	iy : Parga : nâma : kaufâ : avadâ : hamaranam : akunava : Auramazdâma		
45	iy : upastâm : abara : vashnâ : Auramazdâha : kâra : hya : manâ : ava		
46	m : kâram : tyam : Vahyazdâtahya : aja : vasiy : Garmapadahya : mâh		
47	yâ : V : raucabish : thakatâ : âha : avathâshâm : hamaranam : kartam : utâ : av		
48	m Vahyazdâtam : agarbâya : utâ : martiyâ : tyaisaiy : fratam		
49	â : anushiyâ : âhata : agarbâya : thâtiy : Dârayavaush : xsh		
50	âyathiya : pasâva : adam : avarn : Vahyazdâtam : utâ : martiyâ :	(49-52.) Darius the King says: After that I took that Vahyazdata and those who were his foremost followers -- a town named Uvadaicaya, in Persia -- there I impaled them.	(49-52.) Kral Darius diyor ki: daha sonra Vahyazdata ve onun önde gelen destekçilerini aldım ve Pers Krallığındaki Uvadaicaya adındaki kasabada onları kazığa oturttum.
51	tyaisaiy : fratamâ : anushiyâ : âhata : Uvâdaicaya : nâma : var		
52	danam : Pârsaiy : avadashish : uzmayâpatiy : akunavam : thâ		
53	tiy : Dârayavaush : xshâyathiya : ima : tyâ : manâ : kartam : Pârsaiy	(52-53.) Darius the King says: This is what was done by me in Persia.	(52-53.) Kral Darius diyor ki. Benim tarafımdan Pers Krallığında yapılan budur.
54	thâtiy : Dârayavaush : xshâyathiya : hauv : Vahyazdâta : hya : Bardiya	(54-64.) The King says: This Vahyazdata who called himself Smerdis had sent an army to Arachosia -- a Persian named Vivana, my subject, satrap in Arachosia -- against him; and	(54-64.) Kral Darius diyor ki: kendini Smerdis diye adlandıran bu Vahyazdata Arachos, a'daki valim Vivana isimli Aceme karşı Arachosa'ya bir ordu göndermişti. Bir adamı
55	agaubâtâ : hauv : kâram : frâishaya : Harauvatim : Vivâna :		

56	nâma : Pârsa : manâ : badaka : Harauvatiyâ : xshaçapâvâ : abiy : ava	he had made one man their chief. Thus he said to them: "Go forth; smite Vivana and that army which calls itself King Darius's!" Thereupon this army marched off, which Vahyazdata had sent forth against Vivana to join battle. A fortress named Kapishakani -- there they joined battle.	onlara kumandan yapmıştı. Onlara dedi ki: "git ve Kral Darius'a ait olduğunu söyleyen Vivana ve ordusunu vur." Bunun üzerine Vahyazdata'nın Vivana'ya karşı vuruşması gönderdiği ordu yola çıktı. Kapishakani isimli hisarın orada savaştılar. Ahuramazda bana yardım elini uzattı ve onun yardımı sayesinde ordum bu isyankâr orduyu hızla vurdu. Savaşın yapıldığı gün Anamaka ayının 13. Günüydü.
57	m : utâshâm : I martiyarn : mathishtam : akunaush avathâshâm : a	Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army exceedingly; of the month Anamaka 13 days were past -- then the battle was fought by them.	
58	thaha : paraitâ : Vivânâ : jatâ : utâ : avam : kâram : hya : Dârâya		
59	vahaush : xshâyathiyahyâ : gaubataiy : pasâva : hauv : kâra : ashiya		
60	va : tyam : Vahyazdâta : frâishaya : abiy : Vivânâ : hamaranam : cartanaiy : K		
61	âpishakânish : NAMA: Dida: Avada: hamaranarn: akunava: Auramazdâmai		
62	y: upastâm: abara: vashnâ: Auramazdâha: KARA: hya: manâ: avam: Karam: TY		
63	m: hamiciyam: Aja: vasiy: Anâmakahya: Mahya: XIII: raucabish: thakatâ: aha: a		
64	vathâshâm: hamaranam: kartam: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: patiy: h		
65	yâparam: hamiciyâ: hagmatâ: paraitâ: patish: Vivânâ: hamaranam: cartan	(64-69.) Darius the King says: Again later the rebels assembled (and) came out against Vivana to join battle. A district named Gandutava -- there they joined battle.	(64-69.) Kral Darius diyor ki: daha sonra isyancılar biraraya geldiler ve Vivana'ya karşı çıktılar. Gandutava isimli bölgede savaştılar. Ahuramazda bana yardım elini uzattı ve onun yardımı sayesinde ordum bu isyankâr orduyu hızla vurdu. Savaşın yapıldığı gün Viyakhna ayının 7. Günüydü.
66	iy: Gadutava: NAMA: dahyâush: Avada: hamaranam: akunava: Auramazdâma	Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda my army smote that rebellious army exceedingly; of the month Viyakhna 7 days were past -- then the battle was fought by them.	
67	iy: upastâm: abara: vashnâ: Auramazdâha: KARA: hya: manâ: avam: Karam: t		
68	yam: hamiciyam: Aja: vasiy: Viyaxnahya: Mahya: VII: raucabish: thakatâ:		
69	aha: avathâshâm: hamaranam: kartam: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya:		
70	pasâva: hauv: martiya: hya: avahyâ: kârahyâ: mathishta: aha: tyam: Va	(69-75.) Darius the King says: After that, this man who was the chief of that army which Vahyazdata had sent forth against Vivana -- he fled with a few horsemen (and) got away.	(69-75.) Kral Darius diyor ki: sonra, Vahyazdata'nın Vivana'ya karşı gönderdiği ordunun kumandanı olan adam birkaç atlı adamla kaçtı.
71	hyazdâta: frâishaya: abiy Vivânâ: hauv: Amutha: Hada: kamnaib	A fortress named Arshada, in Arachosia -- past that he went.	Arachosia'daki Arshada isimli hisara gitti. Viavana orusuyla onların peşinden gitti. Orada onu ve önde gelen takipçilerini yakaladı ve onları katletti.
72	ish: asabâraibish: ashiyava: Arshâdâ: NAMA: Dida: Harauvatiyâ: a	Afterwards Vivana with his army went off in pursuit of them; there he took him prisoner and the men who were his foremost followers, (and) slew (them).	
73	vaparâ: atiyâish: pasâva: vivana: hada: KARA: nipadiy: tyaiy: Ashiya		
74	va: avadâshim: agarbâya: Uta: martiyâ: tyaishaiy: framatâ: anushiyâ:		

75	âhatâ: avâja: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: pasâva: dahyâush: ma		
76	nâ: Abava: ima: TYA: manâ: kartam: Harauvatiyâ: thâtiy: Dârayavaush: XSHA	(75-76.) Darius the King says: After that the province became mine. This is what was done by me in Arachosia.	(75-76.) Kral Darius diyor ki: sonra o şehir benim oldu. Benim Arachosia'da yaptığım budur.
77	yathiya: Yata: adam: Pârsaiy: u (t): â Mâdaiy: AHAM: patiy: duvitiyam:	(76-83.) Darius the King says: While I was in Persia and Media, again a second time the Babylonians became rebellious from me. One man named Arkha, an Armenian, son of Haldita -- he rose up in Babylon. A district named Dubala -- from there he thus lied to the people: "I am Nebuchadrezzar the son of Nabonidus." Thereupon the Babylonian people became rebellious from me, (and) went over to that Arkha. He seized Babylon; he became king in Babylon.	(76-83.) Kral Darius diyor ki: Pers Krallığı ve Media'da iken ikinci kez babilliler bana isyan ettiler. Haldita'nın oğlu Arkha ismindeki bir Ermeni Babilde ayaklandı. Dubalaisimli bölgede insanlara şöyle dedi: "ben Nebuchadrezzar, Nabonidus'un oğluyum." Bunun üzerine babilliler bana isyan ettiler ve Arkha'ya katıldılar. Arkha Babil'i ele geçirdi ve kral oldu.
78	Bâbiruviyâ: hamîçiyâ: Abava: hacâma: Ben martiya: Arxa: NAMA: Armini		
79	ya: Halditahya: puca: hauv: udapatatâ: Bâbirauv: Dubâla: NAMA: dahyâ		
80	Ush: haca: avadasha: hauv: kârahyâ: avathâ: adurujiya: adam: Nabukud		
81	racara: amiy: hya: Nabunaitahya: puca: pasâva: KARA: Bâbiruviya: hacâma: ha		
82	miçiya: Abava: abiy: avam: Arxam: ashiyava: Bâbirum: hauv: agarbâyat		
83	â hauv: xshâyathiya: Abava: Bâbirauv: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathi		
84	ya: pasâva: adam: Karam: frâishayam: Bâbirum: Vidafarnâ: NAMA: Parsa: manâ	(83-92.) Darius the King says: Thereupon I sent forth an army to Babylon. A Persian named Intaphernes, my subject -- him I made chief of them. Thus I said to them: "Go forth; that Babylonian army smite, which shall not call itself mine!" Thereupon Intaphernes with the army marched off to Babylon. Ahuramazda bore me aid; by the favor of Ahuramazda Intaphernes smote the Babylonians and led them in bonds; of the month Varkazana 22 days were past -- then that Arkha who falsely called himself Nebuchadrezzar and the men who were his foremost followers he took prisoner. I issued an order: this Arkha and the men who were his foremost followers were impaled at Babylon.	(83-92.) Kral Darius diyor ki: bunun üzerine Babile bir ordu gönderdim. Intaphernes adındaki bir Acemi onların önderi yaptım. Onlara dedim ki: "git ve bana ait olmadığını söyleyen Babil ordusunu vur." Bunun üzerine Intaphernes ordusuyla babile yürüdü. Ahuramazda bana yardım elini uzattı; onun yardımı sayesinde Intaphernes Babillileri vurdu. Varkazana ayının 22. Günüydü. Kendini Nebuchadrezzar diye adlandıran Arkha ve destekçileri yakalandı. Arkha ve önde gelen bu destekçilerinin babilde kazığa oturtulmasını emrettim.
85	badaka: avamshâm: mathishtam: akunavam: avathâshâm: athaham: paraitâ: avam: Karam		
86	Bâbiruviyam: JATA: hya: manâ: naiy: gaubâtiy: pasâva: Vidafarnâ: Hada: KAR		
87	â ashiyava: Bâbirum: Auramazdâmai: upastâm: abara: vashnâ: Auramaz		
88	DAHA: Vidafarnâ: Bâbiruviyâ: Aja: Uta: Basta: anaya: Varkazanahya: Mahya: XXII: ra		
89	ucabish: thakatâ: aha: avathâ: avam: Arxam: hya: Nabukudracara: duruxtam: a		
90	gaubatâ: Uta: martiyâ: tyaishaiy: fratomâ: anushiyâ: âhatâ: agarb		
91	AYA: niyashtâyam: hauv: Arxa: Uta: martiyâ: tyaisaiy: fratomâ: Bir		
92	ushiyâ: âhatâ: Bâbirauv: uz (ma) yâpatiy: akariyatâ		

4.Darius, Behishtun (DB), Sütun 4:

Satır	Eski Farsça	İngilizce	Türkçe
1	thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: ima: t	(1-2.) Darius the King says: This is what was done by me in Babylon.	(1-2.) Kral Darius diyor ki: Benim Babil’de yaptığım budur.
2	ya: manâ: kartam: Bâbirauv: thatiy: D		
3	ârayavaush: xshâyathiya: ima: TYA: adam: Akuna	(2-31.) Darius the King says: This is what I did by the favor of Ahuramazda in one and the same year after that I became king. 19 battles I fought; by the favor of Ahuramazda I smote them and took prisoner 9 kings. One was named Gaumata, a Magian; lied and said, "I am Smerdis, the son of Cyrus;" he made Persia rebellious. One, named Asina, an Elamite; lied and said, "I am king in Elam;" he made Elam rebellious to me. One, named Nidintu-Bel, a Babylonian; lied and said, "I am Nebuchadrezzar, the son of Nabonidus; he made Babylon rebellious. One, named Martiya, a Persian; lied and said, "I am Imanish, king in Elam;" he made Elam rebellious. One, named Phraortes, a Mede; lied and said, "I am Khshathrita, of the family of Cyaxares;" he made Media rebellious. One named Cisantakhma, a Sagartian; lied and said, "I am king in Sagartia, of the family of Cyaxares;" he made Sagartia rebellious. One, named Frada, a Margian; lied and said, "I am king in Margiana;" he made Margiana rebellious. One, named Vahyazdata, a Persian; lied and said, "I am Smerdis, the son of Cyrus;" he made Persia rebellious. One, named Arkha, an Armenian; lied and said: "I am Nebuchadrezzar, the son of Nabonidus;" he made Babylon rebellious.	(2-31.) Kral Darius diyor ki: bu, kral olduktan sonraki aynı yıl içinde Ahuramazda’nın yardımıyla yaptığım’dır. 19 savaş yaptım, Ahuramazda’nın yardımıyla onları yendim ve 9 kral esir aldım. Bir Magian olna Gaumata adındaki bir tanesi yalan söyledi ve dedi ki, “ben smerdis, Cyrus’un oğluyum;” Perslileri isyankar etti. Bir Elamite olan Asina adındaki bir tanesi yalan söyledi ve dedi ki. “ben elam kralıyım;” Elam’ı bana karşı isyankar etti. Bir babilli olan Nidintu-Bel adında bir tanesi yalan söyledi ve dedi ki, “ben Nebuchadrezzar, Nabonidus’un oğluyum;” Babilî bana karşı isyankar etti. Bir Acem olan Martiya ismindeki bir tanesi yalan söyledi ve dedi ki, “ben Cyaxares ailesinden Khshathrita,” Sagartialıları ayaklandırdı. Bir Margian olan frada isimli bir tanesi yalan söyledi ve dedi ki, “Margiana’da kral benim,” Margianalıları isyan ettirdi. Vahyazdata ismindeki bir acem dedi ki, “Ben Smerdis, Cyrus’un oğluyum,” Pers’i isyan ettirdi. Arkha ismindeki bir Ermeni dedi ki, “ben Nebuchadrezzar, Nabonidus’un oğluyum,” babilîleri ayaklandırdı.
4	vam: vashna: Auramazdâha: hamahyâyâ: thar		
5	da: pasâva: yatha: xshâyathiya: abavam: XIX: hamaran		
6	â akunavam: vashnâ: Auramazdâha: adamshish: a		
7	Janam: Uta: IX: xshâyathiyâ: agarbâyam: I Gaumâta:		
8	NAMA: magush: aha: hauv: adurujiya: avathâ: athaha: adam:		
9	Bardiya: amiy: hya: Kûraush: puca: hauv: Pârsam: ha		
10	miçiyam: akunaush: Ben acina: NAMA: Ūvjiya: hauv: adu		
11	rujiya: avathâ: athaha: adam: xshâyathiya: amiy: Ūvjaiy		
12	hauv: Ūvjam: hamiçiyam: akunaush: manâ: Ben Naditabaira: n		
13	AMA: Bâbiruviya: hauv: adurujiya: avathâ: athaha:		
14	adam: Nabukudracara: amiy: hya: Nabunaitahya: puca:		
15	hauv: Bâbirum: hamiçiyam: akunaush: Ben Martiya: nâ		
16	ma: Parsa: hauv: adurujiya: avathâ: athaha: adam: Imani		
17	sh: amiy: Ūvjaiy: xshâyathiya: hauv: Ūvjam: hamiçiya		
18	m: akunaush: Ben Fravartish: NAMA: Mada: hauv: adurujiya		

19	avathâ: athaha: adam: Xshathrita: amiy: Uvaxshtrahya: taumây		
20	â hauv: Madam: hamiçiyam: akunaush: Ben Ciçataxma: NAMA: Asa		
21	gatiya: hauv: adurujiya: avathâ: athaha: adam: xshâyath		
22	iya: amiy: Asagartaiy: Uvaxshtrahya: taumâyâ: hauv		
23	Asagartam: hamiçiyam: akunaush: Ben Frâda: NAMA:		
24	Mârgava: hauv: adurujiya: avathâ: athaha: adam:		
25	xshâyathiya: amiy: Margauv: hauv: Margum: hamici		
26	yam: akunaush: Ben Vahyazdâta: NAMA: Parsa: hauv: a		
27	durujiya: avathâ: athaha: adam: Bardiya: amiy: hya: KU		
28	Rash: puca: hauv: Pârsam: hamiçiyam: akunaush: I Ar		
29	xa: NAMA: Arminiya: hauv: adurujiya: avathâ: athaha: adam: Nab		
30	ukudracara: amiy: hya: Nabunaitahya: puca: hauv: Bâbirum: jambon		
31	içiyam: akunaush: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: imaiy:		
32	IX: xshâyathiya: adam: agarbâyam: Atar: ima: hamaranâ	(31-32.) Darius the King says: These 9 kings I took prisoner within these battles.	(31-32.) Kral Darius diyor ki: bunlar savaşlarda mahkûm ettiğim 9 kraldır.
33	thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: dahyâva: ima: TYA: hamiçiy	(33-36.) Darius the King says: These are the provinces which became rebellious. The Lie (druj) made them rebellious, so that these (men) deceived the people. Afterwards Ahuramazda put them into my hand; as was my desire, so I did to them.	(33-36.) Kral Darius diyor ki: bunlar isyan eden şehirlerdir. Bu yalancılar insanları isyankâr etti ve onları kandırdılar. Daha sonra, Ahuramazda onları benim elime verdi; benim de isteğim buydu ve bunu yaptım.
34	â Abava: drauga: dish: hamiçiyâ: akunaush: TYA: imaiy: Karam: adur		
35	ujiyasha: pasâva: dish: Auramazdâ: manâ: dastayâ: akunaush: yatha: MAM: k		
36	AMA: avatha: dish: akunavam: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathi		
37	ya: tuvam: KA: xshâyathiya: hya: aparam ahy: haca: draugâ: darsham:	(36-40.) Darius the King says: You who shall be king hereafter, protect yourself	(36-40.) Kral Darius diyor ki: daha sonra kral olacak olan sen, kendini yalancılardan güçlü bir

38	patipayauvâ: martiya: hya: draujana: ahatiy: avam: ufrashtam: Parsa: ya	vigorously from the Lie; the man who shall be a Lie-follower, him do you punish well, if thus you shall think, "May my country be secure!"	şekilde koru, yalancıyı destekleyen adamı iyi cezalandır ve şöyle düşün, "ülkemin güvenliği adına!"
39	diy: avathâ: maniyâhaiy: dahyâushmai: duruvâ: ahati		
40	y: thâtiy: Dârayavaush: xsâyathiya: ima: TYA: adam: akunavam:		
41	vashnâ: Auramazdâha: hamahyâyâ: tharda: akunavam: tuvam: KA: hya	(40-43.) Darius the King says: This is what I did; by the favor of Ahuramazda, in one and the same year I did (it). You who shall hereafter read this inscription let that which has been done by me convince you; do not think it a lie.	(40-43.) Kral Darius diyor ki: benim yaptığım budur. Ahuramazda'nın yardımıyla aynı bir yıl içinde bunları yaptım. Daha sonrabu kaydı okuyacak olan sen benim trafımdan bu yapılanlara inan ve yalan olduğunu düşünme.
42	aparam: Îmâm: dipim: patiparsâhy: TYA: manâ: kartam: varnavatâm		
43	thuvâm: Matya: draugam: maniyâhay: thâtiy: Dârayavaush: XSHA		
44	yathiya: Auramazdâha: Ragam: vartaiyaiy: yatha: ima: hashiyam: naiy: duru	(43-45.) Darius the King says: I turn myself quickly to Ahuramazda, that this (is) true, not false, (which) I did in one and the same year.	(43-45.) Kral Darius diyor ki: Ahuramazda'ya teslim olurum ki bu doğrudur ve aynı yıl içinde yaptıklarım yalan değildir.
45	xtam: adam: akunavam: hamahyâyâ: tharda: thâtiy: Dârayavaush: xshâya		
46	thiya: vashnâ: Auramazdâha: utâmai: aniyashciy: vasiy: astiy: karta	(45-50.) Darius the King says: By the favor of Ahuramazda and of me much else was done; that has not been inscribed in this inscription; for this reason it has not been inscribed, lest whoso shall hereafter read this inscription, to him what has been done by me seem excessive, (and) it not convince him, (but) he think it false.	(45-50.) Kral Darius diyor ki: Ahuramazda'nın ve benim yardımımızla dah pek çok şey yapıldı. Bu yazıtta bunlar yazılmadı. daha sonra bu yazıtı okuyacaklara tarafımdan yapılanlar çok fazla gelir ve inanmazlar da yanlış olduğunu düşünürler diye yalınmadı.
47	m: ava: ahyâyâ: dipiyâ: naiy: nipishtam: avahyarâdiy: naiy: n		
48	ipishtam: Matya: hya: aparam: Îmâm: dipim: patiparsâtiy: Avah		
49	yâ: paruv: thadayâtaiy: TYA: manâ: kartam: naishim: ima: varnavâtaiy: d		
50	uruxtam: maniyâtaiy: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: tyaiy		
51	paruvâ: xshâyathiya: Yata: aha: avaishâm: ava: naiy: astiy: kar	(50-52.) Darius the King says: Those who were the former kings, as long as they lived, by them was not done thus as by the favor of Ahuramazda was done by me in one and the same year.	(50-52.) Kral Darius diyor ki: daha önceki krallar yaşadıkları sürece Ahuramazda'nın yardımıyla benim aynı yıl içinde yaptığım işleri yapmadılar.
52	tam: yatha: manâ: vashnâ: Auramazdâha: hamahyâyâ: tharda: kartam: THA		
53	tiy: Dârayavaush: xshâyathiya: nûram: thuvâm: varnavatâm: TYA: man	(52-56.) Darius the King says: Now let that which has been done by me convince you; thus to the people impart, do not conceal it: if this record you shall not conceal, (but) tell it to the people, may Ahuramazda be a friend to you, and may family be to you in abundance, and may you live long!	(52-56.) Kral Darius diyor ki: şimdi benim tarafımdan yapılanlara inan, insanlara anlat, gizleme: eğer bu kaydı gizlemez ve insanlara anlatırsan Ahuramazda senin dostun olur, ailen ve sen bolluk içinde uzun zaman yaşarsınız.
54	â kartam: avathâ: kârahyâ: RADIY: mâ: apagaudaya: yadiy Îmam:		
55	hadugâm: naiy: apagaudayâhy: kârahyâ: thâhy: Auramazdâ: thuvâm:		
56	daushtâ: biya: utâtaiy: Tauma: vasiy: Biya: Uta: dargam: JIVA		

57	thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: yadiy: Îmâm hadugâm: apagaudayâ	(57-59.) Darius the King says: If this record you shall conceal, (and) not tell it to the people, may Ahuramazda be a smiter to you, and may family not be to you!	(57-59.) Kral Darius diyor ki: eğer bu kaydı gizleyip insanlara anlatmazsan, Ahuramazda seni ve aileni çarpar.
58	hy: naiy: thâhy: kârahyâ: Auramazdâtay: JATA: Biya: utâtaiy: Taum		
59	â mâ: Biya: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: ima: TYA: adam: akunavam:		
60	hamahyâyâ: tharda: vashnâ: Auramazdâha: akunavam: Auramazdâmai: upas	(59-61.) Darius the King says: This which I did, in one and the same year by the favor of Ahuramazda I did; Ahuramazda bore me aid, and the other gods who are.	(59-61.) Kral Darius diyor ki: Bu benim aynı yıl içinde Ahuramazda'nın yardımı ile yaptığımdır. Ahuramazda bana yardım elini uzattı ve diğer tanrılar da.
61	TAM: abara: Uta: aniyâha: bagâha: tyaiy: hatiy: thâtiy: Dârayavau		
62	sh: xshâyathiya: avahyarâdiy: Auramazdâ: upastâm: abara: Uta: ani		
63	Yaha: bagâha: tyaiy: haijy: yatha: naiy: arika: AHAM: naiy: draujana: AHAM: na	(61-67.) Darius the King says: For this reason Ahuramazda bore aid, and the other gods who are, because I was not hostile, I was not a Lie- follower, I was not a doer of wrong -- neither I nor my family. According to righteousness I conducted myself. Neither to the weak nor to the powerful did I do wrong. The man who cooperated with my house, him I rewarded well; whoso did injury, him I punished well.	(61-67.) Kral Darius diyor ki: Ahuramazda ve diğer tanrılar bana yardım elini uzattıkları çünkü ne ben ne de ailem düşman değiliz, yalancıları destekleyen değiliz, ben hata yapıcı değilim. Ben kendimi doğrulukla yönlendirdim. Ne zayıflara ne de güçlülere karşı hata yaptım. Evime yardım edeni ödüllendirdim, zarar vereni de cezalandırdım.
64	iy: zûrakara: AHAM: naiy: adam: naimaiy: Tauma: upariy: arshtâm: upariy		
65	Ayam: naiy: shkaurim: naiy: tunuvatam: zura: akunavam: martiya: hya: Hamata		
66	xshâta: manâ: vithiyâ: avam: ubartam: abaram: hya: viyanâthaya: avam: ufrasta		
67	m: aparsam: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: tuvam: KA: xshâyathiya:		
68	hya: aparam: ahy: martiya: hya: draujana: ahatiy: hyavâ: zurakara: ahât	(67-69.) Darius the King says: You who shall be king hereafter, the man who shall be a Lie-follower or who shall be a doer of wrong -- to them do not be a friend, (but) punish them well.	(67-69.) Kral Darius diyor ki: daha sonrakral olacak olan sen, yalancıları destekleyen ve hata yapanlarla arkadaş olma ve onları iyi cezalandır.
69	iy: avaiy: mâ: daushtâ: Biya: ufrashtâdiy: Parsa: thâtiy: Dara		
70	yavaush: xshâyathiya: tuvam: KA: hya: aparam: Îmâm: dipim: vainâhy: ty	(69-72.) Darius the King says: You who shall thereafter behold this inscription which I have inscribed, or these sculptures, do not destroy them, (but) thence onward protect them, as long as you shall be in good strength!	(69-72.) Kral Darius diyor ki: yazdığım bu yazıtı dikkatli sakla, kaybetme, gücün yerinde oldukça onu koru.
71	âm: adam: niyapaisham: imaivâ: patikarâ: Matya: vikanâhy: Yava: u		
72	tava: ahy: avathâshatâ: paribarâ: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: ya		
73	diy Îmâm: dipim: vainâhy: imaivâ: patikarâ: naiydish: vikanâhy: Uta	(72-76.) Darius the King says: If you shall behold this inscription or these sculptures, (and) shall not destroy them and shall protect them as long as to you there is strength, may	(72-76.) Kral Darius diyor ki: eğer bu yazıtı saklar, kaybetmez ve güçlü oldukça onu korursan Ahuramazda sana dost olur, ailen ve sen bolluk içinde uzun
74	taiy: Yava: Tauma: ahatiy: paribarâhadish: Auramazdâ: thuvâm daushtâ: biy		

75	â utâtaiy: Tauma: vasiy: Biya: Uta: dargam: JIVA: Uta: TYA: kunavâhy	Ahuramazda be a friend to you, and may family be to you in abundance, and may you live long, and what you shall do, that may Ahuramazda make successful for you!	zaman yaşarsınız, bu yaptığınızdan ötürür Ahuramazda seni başarılı kılar.
76	avataiy: Auramazdâ: ucâram: kunautuv: thâtiy: Dârayavaush: XSHA		
77	yathiya: yadiy: Îmâm: dipim: imaivâ: patikarâ: vainâhy: vikanâhadish: ut	(76-80.) Darius the King says: If you shall behold this inscription or these sculptures, (and) shall destroy them and shall not protect them as long as to you there is strength, may Ahuramazda be a smiter to you, and may family not be to you, and what you shall do, that for you may Ahuramazda utterly destroy!	(76-80.) Kral Darius diyor ki: eğer bu yazıtı koruyamaz ve mahvedersen Ahuramazda seni ve aileni çarpar, yağığından ötürü seni mahveder.
78	âtaiy: Yava: Tauma: ahatiy: naiydish: paribarâhy: Auramazdâtaiy: JATA: b		
79	Iya: utâtaiy: Tauma: mâ: Biya: Uta: TYA: kunavâhy: avataiy: Auramazd		
80	â nikatuv: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: imaiy: martiyâ: tyaiy		
81	adakaiy: Avada: âhatâ: Yata: adam: Gaumâtam: tyam: magum: avâjanam:	(80-86.) Darius the King says: These are the men who were there at the time when I slew Gaumata the Magian who called himself Smerdis; at that time these men cooperated as my followers: Intaphernes by name, son of Vayaspâra, a Persian; Otanes by name, son of Thukhra, a Persian; Gobryas by name, son of Mardonius, a Persian; Hydarnes by name, son of Bagabigna, a Persian; Megabyzus by name, son of Datuvahya, a Persian; Ardumanish by name, son of Vahauka, a Persian.	(80-86.) Kral Darius diyor ki: kendini Smerdis olarak adlandıran Magianalı Gaumata'yı katlettiğim zaman orada olan adamlar bunlardı; bana destek olup yardım ettiler: Vayaspâra'nın oğlu Intaphernes, Ermenidir; Thukhra'nın oğlu Otanes, Acemdir; Mardonius'un oğlu Gobryas, Acemdir; Bagabigna'nın oğlu Hydarnes, Acemdir, Datuvahya'nın oğlu Megabyzus, Acemdir; Vahauka'nın oğlu Ardumanish, Acemdir.
82	haya: Bardiya: agaubatâ: adakaiy: imaiy: martiyâ: hamataxshatâ: anushiyâ: man		
83	â Vidafarnâ: NAMA: Vâyaspârahyâ: puca Parsa: Utâna: NAMA: Thuxrahyâ		
84	puca: Parsa: Gaubaruva: NAMA: Marduniyahyâ: puca: Parsa: Vidarna: NAMA: Ba		
85	gâbignahyâ: puca: Parsa: Bagabuxsha: NAMA: Dâtuvahyahyâ: puca: Parsa:		
86	Ardumanish: NAMA: Vahaukahyâ: puca: Parsa: thâtiy: Dârayavaush: xshâyath		
87	iya: tuvam: KA: xshâyathiya: haya: aparam: ahy: tyâm: imaishâm: martiyânâ	(86-87.) Darius the King says: You who shall be king hereafter, protect well the family of these men.	(86-87.) Kral Darius diyor ki, daha sonra kral olacak olan sen, bu insanların ailelerini iyi koru.
88	m: taumâm: uba (r) TAM: paribarâ: thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya: vashnâ: Au	(88-92.) Darius the King says: By the favor of Ahuramazda this is the inscription which I made. Besides, it was in Aryan, and on clay tablets and on parchment it was composed. Besides, a sculptured figure of myself I made. Besides, I made my lineage. And it was inscribed and was read off before me. Afterwards this inscription I sent off everywhere among the provinces. The people unitedly worked upon it.	(88-92.) Kral Darius diyor ki: bu, Ahuramazda'nın sayesinde yazdığım yazıttır. Ayrıca, Aryan'da kil tabletlere ve parşömenlere de yazılmıştır. Ayrıca, kendi resmimi de yonttum. Ayrıca, soyumu da çizdim. Yazıldı ve benim önümde okundu. Sonra da bu yazıtı bütün şehirlere gönderdim. İnsanlar hep birlikte üzerinde çalıştılar.
89	ramazdâha: i (ya) m: dipîmai: ty (AM): adam: akunavam: patisham: ARIYA: aha: Uta: pavast		
90	AYA: Uta: carma: grathitâ: aha: patishamaiy: patikaram: akunavam: patisham: uvadâ		
91	m: akunavam: Uta: niyapithiya: Uta: patiyafrasiya: paishiyâ: MAM: pasâva: i (mâ) m: d		
92	IPIM: adam: frâstâyam: vispadâ: Atar: dahyâva: KARA: hamâtaxshatâ		

5.Darius, Behishtun (DB), Sütun 5:

<i>Satır</i>	<i>Eski Farsça</i>	<i>İngilizce</i>	<i>Türkçe</i>
1	thâtiy: Dârayavaush: xshâyathiya:	(1-14.) Darius the King says: This is what I did in both the second and the third year after I became king. A province named Elam became rebellious. One man named Atamaita, an Elamite -- they made him chief. There upon I sent forth an army. One man named Gobryas, a Persian, my subject -- I made him chief of them. After that, Gobryas with the army marched off to Elam; he joined battle with the Elamites. Thereupon Gobryas smote and crushed the Elamites, and captured the chief of them; he led him to me, and I killed him. After that the province became mine.	(1-14.) Kral Darius diyor ki: Ben kral olduktan sonra hem birinci ve hem ikinci yılmda ne yaptım. Elam adında bir il isyankâr oldu. Atamaita isimli bir adam Elamlılar tarafından şef yapıldı. Ben üzerlerine bir ordu gönderdim. Gobryas adında Persli bir adamı onların şefi yaptım. Daha sonra Gobryas ve ordusu Elamların üzerine indiler ve o Elamlılarla savaşa katıldılar. Orada Gobryas Elmlıları cezalandırdı ve ezdi, liderlerini esir aldı ve bana getirdi ben de onu öldürdüm. Sonrasında il benim oldu.
2	ima: TYA: adam: akunavam: duvitîyâ		
3	mca: çitâmcâ: thardam: pasâva: yatha: xshâya		
4	thiya: abavam: Ûvja: NAMA: dahyâush: hau		
5	v: hamîçiyâ: Abava: Ben martiya: Atamaita: NAMA: Û		
6	vjiya: avam: mathishtam: akunavatâ: pasâva: ada		
7	m: Karam: fraishayam: Ben martiya: Gaubaruva		
8	NAMA: Parsa: manâ: badaka: avamshâm: mathishtam: AKU		
9	navam: pasâva: Gaubaruva: hada: KARA: asiyava:		
10	Ûvjam: hamaranam: akunaush: hada: Ûvjiyaibish: pas		
11	Ava: Gaubaruva: Ûvjiyâ: avâja: viyamarda:		
12	Uta: tyamshâm: mathishtam: agarbâya: anaya: abi		
13	y: MAM: utâshim: adam: avâjanam: pasâva: dahyâ		
14	Ush: manâ: Abava: thâtiy Dârayavaush: xshâyathi		
15	ya: avaiy: Ûvjiyâ: ARIKA: aha: utâshâm: Aurama	(14-17.) Darius the King says: Those Elamites were faithless and by them Ahuramazda was not worshipped. I worshipped Ahuramazda; by the favor of Ahuramazda, as was my desire, thus I did to them.	Kral Darius diyor ki: Elamlar inançsızdı ve Ahuramazda'ya tapmazlardı. Ben Ahuramazda'ya tapardım. Ahuramazda'nın yardımı ile kendi isteğimle onlara bunu yaptım.
16	ZDA: naiy: ayadiya: Auramazdâm: ayadaiy: vashnâ: A		
17	uramazdâha: yatha: MAM: Kama: avathâdish: akunavam		
18	thâtiy Dârayavaush: xshâyathiya: hya: Auramazdâ	(18-20.) Darius the King says: Whoso shall worship	Kral Darius diyor ki: Ahuramazda'ya kim taparsa

19	m: yadâtaiy: Yanam: avahâ: ahatiy: Uta: jîvah	Ahuramazda, divine blessing will be upon him, both (while) living and (when) dead.	yaşarken ve öldükten sonra ilahi lûtfâ mazhar olur.
20	yâ: Uta: martahyâ: thâtiy: Dârayavaush: XSH		
21	âyathiya: pasâva: hada: KARA: adam: ashiyavam: abiy: Sak	(20-30.) Darius the King says: Afterwards with an army I went off to Scythia, after the Scythians who wear the pointed cap. These Scythians went from me. When I arrived at the sea, beyond it then with all my army I crossed. Afterwards, I smote the Scythians exceedingly; another (leader) I took captive; this one was led bound to me, and I slew him. The chief of them, by name Skunkha -- him they seized and led to me. Then I made another their chief, as was my desire. After that, the province became mine.	Kral Darius diyor ki: Sivri başlık giyen İskitlerden sonra bir orduyla İskitya'ya gittim. İskitler benden kaçtılar. Denize vardığımda bütün ordumla karşıya geçtim. Sonra İskitleri müthiş bir şekilde yakaldım, liderlerini esir aldım, bana mahkûm oldu ve onu öldürdüm. Tutuklayıp bana getirdiler, onların başıydı ve adı Skunkha idi. Sonra onlara kendi arzuma göre bir baş verdim. Sonra yetki benim oldu.
22	âm: Paşa: Saka: tyaiy: xaudâm: tigrâm: barati		
23	y: imaiy: Saka: hacâma: aisha: yadiy: abiy: Draya: a		
24	vârasam: parashim: Avada: hada: KARA: Vize: viyatara		
25	yam: pasâva: adam: Saka: vasiy: ajanam: aniyam: aga		
26	rbâyam: hauv: basta: anayatâ: abiy: MAM: ut		
27	Ashim: avâjanam: mathishtashâm: Skuxa: NAMA: avam: aga		
28	rbâya: Uta: anaya: abiy: MAM: Avada: aniyam: matematik		
29	ishtam: akunavam: yatha: MAM: Kama: aha: pasâva: da		
30	hyâush: manâ: Abava: thâtiy Dârayavaush: xshâya		
31	thiya: avaiy: Saka: ARIKA: aha: Uta: naiy: Auramazd	(30-33.) Darius the King says: Those Scythians... (= DB 5.15- 7).	
32	Asham: ayadiya: Aurmazdâm: ayadaiy: vashnâ: Aurama		
33	zdâha: yatha: MAM: Kama: avathâdish: akunavam: That		
34	iy: Dârayavaush: xshâyathiya: hya: Auramazdâm: yadâta	(33-36.) . . . (= DB 5.18-20).	
35	iy: avahyâ: Yanam: ahatiy: Uta: jîvahyâ: Uta		
36			
37			
38	martahyâ		

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : DABAK, Murat
 Uyuğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 14.04.1973 SİVAS
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 0 531 996 49 14
 Faks :
 e-mail :

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi	1995
Lise	Karaman Lisesi	1990

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....		

Yabancı Dil

İngilizce

Hobiler

Kitap Okumak

GAZİ GELECEKTİR...

Gari getce...

